

KADINLARA KARŞI HER BİÇİMİYLE AYRIMCILIĞIN ORTADAN KALDIRILMASI SÖZLEŞMESİ: ÇEKİNCELER SORUNU IŞIĞINDA HAKLAR ANALİZİ

Prof. Dr. Mehmet Semih Gemalmaz*

BM Genel Kurulunun 18/12/1979 tarih ve 34/180 sayılı kararıyla kabul edilen ve 01/03/1980 tarihinde BM merkezinde imzaya açılan “Kadınlara Karşı Her Biçimiyle Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi”¹ (KKAOKS yahut Sözleşme), (md.27/1) uyarınca yürürlük için gereken 20 onay/katılım belgesinin depo edilmesi koşulu gerçekleşerek, 03/09/1981 tarihinde yürürlüğe girmiştir.²

Mart 2011 itibariyle 186 Devlet bu Sözleşmeye Taraf bulunmaktadır. Bu yönüyle çok sayıda Devlet tarafından bağtlanılan BM sözleşmelerinden biridir.

KKAOKK YILLIK RAPORLARINDAKİ VERİLERE GÖRE 1982 İLA MART 2011 ARASINDAKİ DÖNEMDE SÖZLEŞMEYE TARAF DEVLETLER SAYISINDAKİ ARTIŞI GÖSTEREN TABLO

Yıl	Verinin esas aldığı tarih	Komite Yıllık Raporu referansı	Taraf Devlet sayısı
1982	22/10/1982	(A/38/45) (Annex I, sf.33-15)	45
1983	01/08/1983	(A/39/45) (Volume I), (Annex I, sf.43-44)	51
1984	09/03/1984	(A/39/45) (Volume II), (Annex I, sf.51-52)	55
1985	21/01/1985	(A/40/45) (Annex I, sf.46-47)	65
1986	23/03/1986	(A/41/45) (Annex II, sf.52-53)	85

* İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi öğretim üyesi. Yazar, değerli hocası sayın Prof. Dr. İlhan Özyay'a derin saygılarını arz eder.

¹ 18/12/1979 tarihli “Kadınlara Karşı Her Biçimiyle Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi”nin (“KKAOKS”) (“*Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*”), tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., Mehmet Semih Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri, II. Cilt – Uluslararası Sistemler**, Legal Yayınları, İstanbul, 2010, sf.489-514. Ayrıca bkz., M. S. Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Usul Hukuku Mevzuatı: 1. Kitap (Açıklamalı – Karşılaştırmalı) Birleşmiş Milletler Belgeleri**, Legal Yayıncılık, İstanbul, Mart 2006, sf.299-314 (Türkçe).

² KKAOKS hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2010 (7. Baskı), sf.606-643.

1987	30/03/1987	(A/42/38) (Annex I, sf.82-84)	92
1988	04/03/1988	(A/43/38) (Annex I, sf.114-116)	94
1992	01/02/1992	(A/47/38) (Annex I, sf.105-108)	111
1993	01/03/1993	(A/48/38) (Annex III, sf.117-119)	121
1994	04/02/1994	(A/49/38) (Annex I, sf.154-157)	132
1995	03/02/1995	(A/50/38) (Annex I, sf.140-142)	140
1996	02/02/1996	(A/51/38) (Annex I, sf.50-53)	151
1997	25/07/1997	(A/52/38/Rev.1) (Annex I, sf.134-137)	160
1998	10/07/1998	(A/53/38/Rev.1) (Annex I, sf.85-89)	161
2000	01/08/2000	(A/55/38) (Annex I, sf.86-89)	165
2001	01/08/2001	(A/56/38) (Annex I, sf.116-122)	167
2002	15/09/2002	(A/57/38) (Annex I, sf.220-226)	170
2003	01/08/2003	(A/58/38) (Annex I, sf.159-163)	174
2004	01/08/2004 24/11/2004	(A/59/38) (Annex I, sf.177-183) (BM sitesi)	177 179
2005	18/03/2005	(BM sitesi)	180
Mart 2011	Mart 2011	(BM sitesi)	186

Ekleme uygun olur ki, Sözleşmenin 03/09/1981 tarihinde yürürlüğe girmesinden sonra bazı Devletler sistem değiştirmiş; bazıları başka Devletle bütünleşmiş; bazıları bölünmüş, bazıları da ad değiştirmiştir. Örnek olsun, Sözleşmeyi 16/02/1982 tarihinde onaylayan Çekoslovakya, 01/01/1993 tarihinden itibaren Çek Cumhuriyeti ve Slovakya olarak iki ayrı Devlet haline gelmiştir. Zaire ise 17/05/1997 tarihinden itibaren Kongo Demokratik Cumhuriyeti adını almıştır. Öte yanda, Sözleşmeyi Federal Alman Cumhuriyeti 10/07/1985 ve Demokratik Alman Cumhuriyeti ise 09/07/1980 tarihlerinde onaylamışlardı ve bu iki Devlet 03/10/1990 tarihinden geçerli olacak şekilde birleşerek Almanya adı altında tek Devlet haline gelmiştir. Bunun gibi, daha önce Demokratik Yemen ve Yemen adlı iki ayrı Devlet var iken 22/05/1990'dan itibaren bunlar Yemen adı altında tek Devlet olarak birleşmiştir. Yine eski Yugoslavya parçalanmış ve buradan Hırvatistan, Bosna ve Hersek, Sırbistan ve Karadağ bağımsız Devletleri ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, KKAOKS'nin Tarafı Devletlere gerek sayı gerekse adları itibariyle bakılırken bu gibi değişiklikleri göz önünde tutmak gerektiğini belirtelim.

Türkiye, KKAOKS'ne imza koymamış, bağışlanma işlemini "katılma" suretiyle gerçekleştirmiştir. Bu amaçla Türkiye 11/06/1985 tarih ve 3232 sayılı "Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesine Katılmanın

Uygun Bulunduğuna Dair Kanun"u çıkartmıştır, (RG, 25/06/1985, s.18792). Bu işlemin ardından, Bakanlar Kurulunun 24/07/1985 tarih ve 85/9722 sayılı bu Sözleşmeye "Katılmanın Onaylanmasına Dair" Karar çıkartılmış ve buna ekli olarak Sözleşmenin Türkçe resmi çevirisi³ de yayımlanmıştır, (RG, 14/10/1985, s.18898). Türkiye, 20/12/1985 tarihinde "katılma" belgesini depo ederek Sözleşmeye taraf olmuştur ve Sözleşme, (md.27/2) uyarınca Türkiye bakımından 19/01/1986 tarihinden itibaren yürürlük kazanmıştır.⁴

Bu çalışmanın amacı KKAOKS'nin maddi hukuk, yani esasa ilişkin kolonunda düzenlenen hakları ve özgürlükleri diğer insan hakları belgeleriyle ve ayrıca gerek bu Sözleşme gerekse diğer insan hakları sözleşmeleri organlarının Genel Tavsiye ve Genel Yorum kategorisi altında ürettikleri ilgili standartlarla karşılaştırmalı olarak incelemektir. Sözleşmeye konulan çekinceler doğrudan hakları etkililiği üzerinde olumsuz sonuç doğurduğundan, çalışmaya temel teşkil eden konu çekinceler, buna karşı yürütülen mücadele ve kazanımlar ışığında değerlendirilmektedir.

1-) KKAOKS'de ayrımcılığın tanımı ve kapsamı

KKAOKS kadının insan haklarına saygı gösterilmesini ve bunlara riayet edilmesini gerektiren yahut talep eden uluslararası yasal bir belgedir.⁵ Bu Sözleşmenin amacı, kadın-erkek eşitliğini öngören mevcut uluslararası belgelerdeki hükümleri teyit etmek ve kadınlara karşı devam eden ayrımcılıkla mücadele etmektir.⁶ Sözleşme, kadınlara yönelik ayrımcılığın kapsamlı ve sistemli niteliğini ortaya koyması ve kadınların maruz kaldığı ayrımcılığın her türlü biçiminden söz edip, kadın-erkek eşitsizliğinin toplumsal nedenlerinin de dikkate alınması gereğini içermesi bakımından kadın-erkek eşitliğini öngören önceki genel nitelikli sözleşmelerden daha ilerici bir tutum sergilemektedir. Bu yönüyle kadınların karşılaştıkları ayrımcılığın özel niteliğine ve farklılığına cevap verebilmektedir.⁷ KKAOKS'nin amacı, erkekler ve kadınlar arasında insan haklarının eşit biçimde uygulanması hususunu düzenleyen diğer insan hakları sözleşmelerinin ötesine geçmektedir. Zira KKAOKS özellikle kadının insan haklarının korunması üzerinde yoğunlaşmaktadır ve Sözleşme hazırlayıcılarının da farkında olduğu gibi, tüm toplumlarda uluslararası insan haklarının eşit şekilde uygulanması engelleyen ve tarihsel kökleri bulunan ayrımcılıktan kadınlar genel olarak mustarıptirler.⁸ Bundan ötürüdür ki, Sözleşme (md.1) hükmünde, "her biçimiyle" bu tür ayrımcılığın ortadan kaldırılması hedeflenmiştir.

³ Bu Sözleşmenin Türkçe resmi çeviri metninin başlığında ve çok sayıda maddesinde ciddi çeviri hataları bulunduğunu hatırlatalım.

⁴ M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.607.

⁵ Rebacca Cook, "Reservations to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women", **Va. J. Int'l Law**, Vol.30, 1990, sf.643-716, sf.643.

⁶ Theresa Papademetriou, "International Protection of Women's Rights", **Revue Hellenique de Droit International**, No.1, 1996, sf.161-186, sf.163.

⁷ Rebecca J. Cook, "Women's International Human Rights Law: The Way Forward", **Human Rights of Women National and International Perspectives**, Rebecca J. Cook (ed.), University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1994, sf.3-36, özellikle sf.11. Ayrıca bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.609.

⁸ Laboni Amena Hoq, "The Women's Convention and Its Optional Protocol: Empowering Women to Claim Their Internationally Protected Rights", **Colum. Hum. Rts. L. Rev.**, Vol.32, 2000-2001, sf.677-726, sf.681.

KKAOKS, Başlangıç bölümünü izleyen altı Bölüm altında toplam 30 madde içermektedir. Bu Sözleşmenin oldukça uzun bir Başlangıç bölümü bulunmaktadır ve burada BM Şartına, 10/12/1948 tarihli “Evrensel İnsan Hakları Bildirisi”ne (EİHB)⁹, 07/11/1967 tarihli “Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Bildirisi”ne (KKAOKB)¹⁰, her ikisi de 16/12/1966 tarihinde kabul edilen “Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi” (MSHS)¹¹ ile “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakları Sözleşmesi”ne (ESKHS)¹² gönderme yapılmaktadır.

i) KKAOKS’nde ayrımcılık tanımının unsurları ve KKAOKB ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi

18/12/1979 tarihli KKAOKS’nin önemli bir özelliği “kadınlara karşı ayrımcılığın” tanımını vermesidir.¹³ 07/11/1967 tarihli KKAOKB (md.1)’de de konuya açıklık getiren bir hüküm bulunmaktaydı. Dolayısıyla, ilk etapta, KKAOKB (md.1) ile KKAOKS (md.1)¹⁴ hükümlerini karşılaştırarak okumak yararlı olacaktır.

⁹ 10/12/1948 tarihli “Evrensel İnsan Hakları Bildirisi”nin (“Universal Declaration on Human Rights”) tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **UIHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.3-19. EİHB hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.57-225.

¹⁰ “Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Bildirisi” (“Declaration on the Elimination of Discrimination against Women”) BM Genel Kurulunun 07/11/1967 tarih ve 2263 (XXII) sayılı kararıyla kabul edilmiştir. Bu Bildirinin tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **UIHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.461-469. KKAOKB hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.604-606.

¹¹ 16/12/1966 tarihli “Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi”nin (“International Covenant on Civil and Political Rights”) tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **UIHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.95-139. MSHS hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.229-275.

¹² 16/12/1966 tarihli “Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakları Sözleşmesi”nin (“International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights”) tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **UIHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.21-43. ESKHS hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.326-378.

¹³ Bkz., M. S. Gemalmaz, “Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik İlkesi Bağlamında ‘Özel Önlemler’, ‘Geçici Özel Önlemler’, ‘Pozitif Edim’ ve ‘Destekleyici Edim’”, **Prof. Dr. Tunçer Karamustafaoglu’na Armağan**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2010, sf.105-306, sf.114.

¹⁴ KKAOKS (md.1)’in İngilizce orijinali şöyledir: “For the purposes of the present Convention, the term ‘discrimination against women’ shall mean any distinction, exclusion or restriction made on the basis of sex which has the effect or purpose of impairing or nullifying the recognition, enjoyment or exercise by women, irrespective of their marital status, on a basis of equality of men and women, of human rights and fundamental freedoms in the political, economic, social, cultural, civil or any other field”

KKAOKB (md.1)	KKAOKS (md.1)
Erkekler ile eşit haklara sahipliklerini inkar eden ya da sınırlayan kadınlara karşı ayrımcılık, temelinden gayri adildir/ (hakkaniyete aykırıdır) ve insan onuruna karşı bir suç teşkil eder.	Bu Sözleşmenin amaçları bakımından “kadınlara karşı ayrımcılık” terimi, kadınların medeni durumları her ne olursa olsun, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni ya da herhangi bir başka alandaki insan haklarının ve temel özgürlüklerin, erkekler ve kadınlar arasında eşitlik temelinde olarak, kadınlara tanınmasını, kadınlar tarafından bunlardan yararlanılmasını ya da kullanılmasını zayıflatma/(azaltma) yahut hükümsüz kılma etkisini doğuran ya da bu amacı taşıyan, cinsiyete dayalı herhangi bir farklılık gözetme, dışlama ya da kısıtlama anlamına gelecektir.

Bu iki belgedeki tanım içeren hükümlere baktığımızda Sözleşmenin, Biliriyeye göre çok daha ayrıntılı olarak düzenlendiğini görüyoruz.

Öte yanda KKAOKS (md.1)'deki kadınlara karşı ayrımcılık” tanımını, Afrika Birliği Meclisi tarafından 11/07/2003 tarihinde kabul edilen “*Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartının, Afrika’da Kadınların Hakları Protokolü*”nün¹⁵ (“Afrika Kadın Protokolü”) (md.1/f) hükmü ile karşılaştırabiliriz. Afrika belgesinde hüküm şöyledir: “f) ‘Kadınlara karşı ayrımcılık’ ifadesi, cinsiyete dayanan ve amacı ya da etkileri, yaşamın her alanında insan haklarının ve temel özgürlüklerin, medeni durumlarına bakılmaksızın, kadınlar tarafından kullanılmasını, bunlardan yararlanılmasını yahut bunların tanınmasını zedelemek ya da tahrip etmek olan herhangi bir farklılık gözetme (“*distinction*”), dışlama (“*exclusion*”) ya da kayıtlama/(sınırlama) yahut herhangi bir farklı/(farklılaştıran) muamele (“*differential treatment*”) anlamına gelir.”¹⁶

¹⁵ “*Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartının, Afrika’da Kadınların Hakları Protokolü*”nün (“*Afrika Kadın Protokolü*”) (“*Protocol to the African Charter on Human and Peoples’ Rights on the Rights of Women in Africa*”) Afrika Birliği Meclisi tarafından 11/07/2003 tarihinde kabul edilmiş ve 25/11/2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir. “Afrika Kadın Protokolü”nün tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri, I. Cilt – Bölgesel Sistemler**, Legal Yayınları, İstanbul, 2010, sf.1075-1099. Bu Protokol hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.1372-1382.

¹⁶ Afrika Kadın Protokolü (md.1/f) hükmünün İngilizce metni şöyledir: “1/f. ‘Discrimination against women’ means any distinction, exclusion or restriction or any differential treatment based on sex and whose objectives or effects compromise or destroy the recognition, enjoyment or the exercise by women, regardless of their marital status, of human rights and fundamental freedoms in all spheres of life.”

İmdi, 07/11/1967 tarihli KKAOKB (md.1) ve 18/12/1979 tarihli KKAOKS (md.1) hükümlerindeki tanımları *unsurları* bakımından karşılaştıralım:

KKAOKB (md.1)	KKAOKS (md.1)
1. İlişkisel bağlam: kadın-erkek arasında	1. İlişkisel bağlam: kadın-erkek arasında
2. Muhatap/mağdur: kadın (medeni durumu konusunda suskun)	2. Muhatap/mağdur: kadın (medeni durumu dikkate alınmaksızın)
3. Konu/alan: Haklarda eşitlik	3. Konu/alan: İnsan haklarında ve temel özgürlüklerde, a) medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ya da b) herhangi bir başka alanda, eşitlik
4. Maddi unsur: i) inkarı, ya da ii) sınırlandırılması	4/a. Maddi unsur: i) farklılık gözetme, ii) dışlama, ya da iii) kısıtlama 4/b. Tezahür şekilleri: (açık şekilde ifade edilmiş olarak) hakları ve özgürlükleri i- tanımama; ii- yararlanılmasını zayıflatma; iii- kullanılmasını zayıflatma; iv- hükümsüz kılma
5. Manevi unsur: (açık şekilde ifade edilmiş ve fakat tanımın mahiyeti icabı doğal olarak var olduğu kabul edilebilir olan) cinsiyetçi ayrımcılık motifi	5/a. Manevi (sübjektif) unsur: (açık şekilde ifade edilmiş olarak) bu amacı taşıyan (cinsiyetçi ayrımcılık motifi), yahut, 5/b. Manevi (objektif) unsur: (açık şekilde ifade edilmiş olarak) bu etkiyi (cinsiyetçi ayrımcılık sonucunu) doğuran
6. Sonucu: a) gayri adil / (hakkaniyete aykırılık) b) insan onuruna karşı suç	6. Sonucu: a) kadınlara karşı ayrımcılık

KKAOKS (md.1) ile Afrika Kadın Protokolü (md.1/f) hükümlerini karşılaştırdığımızda tablo şudur:

KKAOKS (md.1)	Afrika Kadın Protokolü (md.1/f)
1. İlişkisel bağlam: kadın-erkek arasında	1. İlişkisel bağlam: kadın-erkek arasında
2. Mağdur: kadın (medeni durumu dikkate alınmaksızın)	2. Mağdur: kadın (medeni durumu dikkate alınmaksızın)
3. Konu/alan: a) medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlardaki ya da b) herhangi bir başka alandaki, insan haklarında ve temel özgürlüklerde eşitlik	3. Konu/alan: <i>Yaşamın her alanında</i> insan haklarında ve temel özgürlüklerde eşitlik

<p>4/a. Maddi unsur: i) farklılık gözetmek, ii) dışlamak, ya da iii) kısıtlamak</p>	<p>4/a. Maddi unsur: i) farklılık gözetmek, ii) dışlamak, ya da iii) <i>kayıtlamak/(sınırlamak)</i> yahut iv) <i>herhangi bir farklı/(farklılaştıran) muamele yapmak</i></p>
<p>4/b. Fiilin sonucu: (açık şekilde ifade edilmiş olarak) i- insan haklarının ve temel özgürlüklerin kadınlar için tanınmamasını; yahut ii- kadınlar tarafından insan haklarından ve temel özgürlüklerden yararlanılmasını yahut iii- kadınlar tarafından insan haklarının ve temel özgürlüklerin kullanılmasını, <i>zayıflatmak yahut hükümsüz kılmak (impairing or nullifying) etkisini/(sonucunu) doğurma</i></p>	<p>4/b. Fiilin sonucu: (açık şekilde ifade edilmiş olarak) i- insan haklarının ve temel özgürlüklerin kadınlar için tanınmamasını; yahut ii- kadınlar tarafından insan haklarından ve temel özgürlüklerden yararlanılmasını yahut iii- kadınlar tarafından insan haklarının ve temel özgürlüklerin kullanılmasını, <i>zedelemek yahut tahrip etmek (compromise or destroy) etkisini/(sonucunu) doğurma</i></p>
<p>5/a. Manevi (sübjektif) unsur: (açık şekilde ifade edilmiş olarak) <i>bu amacı taşıyan</i> (cinsiyetçi ayrımcılık motifi), yahut,</p>	<p>5/a. Manevi (sübjektif) unsur: (açık şekilde ifade edilmiş olarak) <i>bu amacı taşıyan</i> (cinsiyetçi ayrımcılık motifi), yahut,</p>
<p>5/b. Manevi (objektif) unsur: (4/b'de belirtilen) bu etkiyi (cinsiyetçi ayrımcılık sonucunu) doğuran</p>	<p>5/b. Manevi (objektif) unsur: (4/b'de belirtilen) bu etkiyi (cinsiyetçi ayrımcılık sonucunu) doğuran</p>
<p>6. Sonucu: kadınlara karşı ayrımcılık</p>	<p>6. Sonucu: kadınlara karşı ayrımcılık</p>

07/11/1967 tarihli KKAOKB (md.1)'de yer verilen "insan onuruna karşı işlenen suç" kategorisini diğer kadın hakları belgelerinde bulabiliyoruz. Örnek olsun, ADÖ'nün 09/06/1994 tarihli "*Kadınlara Karşı Şiddetin Önlenmesi, Cezalandırılması ve Ortadan Kaldırılması Hakkında Amerikalılar-arası Sözleşme*"¹⁷ ("Ame.KKŞÖS") Başlangıç bölümü (para.2)'de "kadınlara yönelik şiddetin, kadınların insan haklarının ve temel özgürlüklerinin bir ihlali olduğu" belirtildikten sonra (para.3)'te açıkça "kadınlara yönelik şiddetin, *insan onuruna karşı işlenen bir suç teşkil ettiği*" ifade edilmiştir.

"İnsan onuruna karşı işlenen suç" kategorisini kadın haklarından başka insan hakları belgelerinde de, düzenlenen konuyla bağlantılı şekilde olmak kaydıyla saptayabiliriz. Örnek olsun, BM Genel Kurulu tarafından 20/11/1963 tarihinde kabul ve ilan edilen "*Her Biçimiyle Irksal Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Birleşmiş Milletler Bildirisi*"¹⁸ ("IAOKB") (md.1)'deki "İnsanlar arasında ırk, renk

¹⁷ "*Kadınlara Karşı Şiddetin Önlenmesi, Cezalandırılması ve Ortadan Kaldırılması Hakkında Amerikalılar-arası Sözleşme*" ("*Inter-American Convention on the Prevention, Punishment and Eradication of Violence against Women*"), ADÖ Genel Kurulu tarafından 09/06/1994 tarihinde kabul edilmiş ve 05/03/1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir. "Ame.KKŞÖS'nin tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **UIHH Belgeleri**, I. Cilt, 2010, sf.941-952. Bu Sözleşme hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.1307-1315.

¹⁸ "*Her Biçimiyle Irksal Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Birleşmiş Milletler Bildirisi*" ("*United Nations Declaration on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*") BM Genel Kurulunun 20/11/1963 tarih ve 1904 (VIII) sayılı kararıyla kabul edilmiştir.

ya da etnik köken temelinde ayrımcılık yapılması, *insan onuruna karşı işlenen bir suçtur*” hükmünü hemen belirtebiliriz. Bunun gibi, UNESCO’nun 27/11/1978 tarihli “*İrk ve İrksal Önyargılar Hakkında Bildiri*”¹⁹ (md.4/3)’te “ırksal yalıtıma ve ayrımcılığa dair diğer siyasalar ve uygulamalar, insanlığın vicdanına ve *insan olma onuruna karşı işlenen suçları oluşturur* (“*constitutes crimes against the conscience and dignity of mankind*”) ve siyasal gerilimlere yol açabilir ve uluslararası barış ve güvenliği ağır biçimde tehlikeye düşürür” hükmü görülmektedir. Yahut BM’nin 25/11/1981 tarihli “*Dini Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Bildirisi*”²⁰ (md.3) hükmü şöyle başlamaktadır: “İnsanlar arasında din ya da inanca dayanan ayrımcılık (yapılması), *insan onuruna yönelik bir hakaret/(tahkir)* (“*constitutes an affront to human dignity*”) ...oluşturur” (vurgu eklenmiştir). Aynı kategoriyi kişilerin cebri kaybedilmesine karşı üretilen belgelerde takip edecek olursak, örneğin, BM’in 18/12/1992 tarihli “*Cebri/(Zorla) Kaybedilmeye Karşı Bütün Kişilerin Korunması Bildirisi*”²¹ (md.1/1) hükmü ile ADÖ’nün 09/06/1994 tarihli “*Kişilerin Cebri Kaybedilmeleri Hakkında Amerikalılar-arası Sözleşme*”²² (“Ame.KCKS”) Başlangıç bölümünün üçüncü paragraf hükmünü; keza, işkence yasağına ilişkin belgeler bağlamında, örneğin, ADÖ Genel Kurulu tarafından 09/12/1985 tarihinde kabul edilen 28/02/1987 tarihinde yürürlüğe giren “*Amerikalılar-arası İşkencenin*

“IAOKB”nin tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **ÜİHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.335-343.

¹⁹ “*İrk ve İrksal Önyargılar Hakkında Bildiri*” (“*Declaration on Race and Racial Prejudice*”) UNESCO Genel Konferansı tarafından 27/11/1978 tarihinde kabul edilmiştir. Bu Bildirinin tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **ÜİHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.411-425. Bildiri hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.873-880.

²⁰ “*Din ya da İnanca Dayanan Her Biçimiyle Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Bildirisi*” (“*Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief*”), BM Genel Kurulunun 25/11/1981 tarih ve 36/55 sayılı kararıyla kabul edilmiştir. Bu Bildirinin tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **ÜİHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.427-434. Bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.81-82.

²¹ BM Genel Kurulunun 18/12/1992 tarih ve 47/133 sayılı kararıyla kabul edilen “*Cebri/(Zorla) Kaybedilmeye Karşı Bütün Kişilerin Korunması Bildirisi*”nin (“*Declaration on the Protection of All Persons from Enforced Disappearance*”) tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **ÜİHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.731-749. BM/CKB/1992 (md.1/1 ile)’in birinci cümlesinde “Herhangi bir cebri/(zorla) kaybetme eylemi, *insan onuruna karşı işlenmiş bir suçtur*” hükmü bulunmaktadır. Bu Bildiri hakkında karşılaştırmalı bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.1296-1299.

²² “*Kişilerin Cebri Kaybedilmeleri Hakkında Amerikalılar-arası Sözleşme*” (“*Inter-American Convention on the Forced Disappearance of Persons*”), ADÖ Genel Kurulu tarafından 09/06/1994 tarihinde kabul edilmiş ve 28/03/1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ame.KCKS’nin tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **ÜİHH Belgeleri**, I. Cilt, 2010, sf.917-928. Ame.KCKS Başlangıç bölümünün üçüncü paragrafında “*Kişilerin cebri kaybedilmesinin,...insanoğlunun kişiliğine yerleşik onuruna karşı çok büyük ve iğrenç bir suç oluşturduğu*” (“*a grave and abominable offense against the inherent dignity of the human being*”) hükmü bulunmaktadır. Ame.KCKS hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.1294-1302.

Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi”²³ (“Ame.İÖCS”) Başlangıç bölümü (para.2) hükmünü hatırlatabiliriz.²⁴

ii) KKAOKS’nde ayrımcılık tanımının IAOKS, UÇÖ/Sözleşme No.111 ve UNESCO/EAKS ile karşılaştırılması olarak değerlendirilmesi

Bu aşamada yararlı bir diğer karşılaştırma, KKAOKS (md.1)’deki tanımı, aynı konuda tanım içeren diğer üç sözleşmenin ilgili normları, yani BM Genel Kurulunca 21/12/1965 tarihinde kabul edilen ve 04/01/1969 tarihinde yürürlüğe giren “Her Biçimiyle Irksal Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi”²⁵ (“IAOKS”) (md.1), UÇÖ’nün (ILO) 25/06/1958 tarihli “İstihdam ve Meslek Bağlamında Ayrımcılığa İlişkin Sözleşme – No.111”²⁶ (md.1/a) ve UNESCO’nun 14/12/1960 tarihli “Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme”²⁷ (md.1) hükümleri, ışığında irdelemek olacaktır.

KKAOKS (md.1)	IAOKS (md.1)	UÇÖ/Sözleşme No.111 (md.1/1,a)	UNESCO/EAKS (md.1)
Bu Sözleşmenin amaçları bakımından “kadınlara karşı ayrımcılık”	Bu Sözleşmede “ırksal ayrımcılık” terimi, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel alanda ya da kamusal yaşa-	1. Bu Sözleşmenin amaçları bakımından “ayrımcılık” terimi şunları içerir:	Bu Sözleşmenin amacı bakımından “ayrımcılık” terimi; ırk, renk, cinsiyet, dil, din,

²³ “Amerikalılar-arası İşkencenin Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi” (“*Inter-American Convention to Prevent and Punish Torture*”), ADÖ Genel Kurulu tarafından 09/12/1985 tarihinde kabul edilmiş ve 28/02/1987 tarihinde yürürlüğe girmiştir. “Ame.İÖCS”nin tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **UİHH Belgeleri**, I. Cilt, 2010, sf.907-916. “Ame.İÖCS” Başlangıç bölümü (para.2)’de “İşkence ya da diğer herhangi zalimane, insanlıkdışı yahut aşağılayıcı muamele ya da ceza oluşturan bütün eylemlerin, *insan onuruna karşı işlenen bir suç*” olduğu belirtilmektedir. “Ame.İÖCS” hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.1289-1294.

²⁴ Bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.81-83.

²⁵ “Her Biçimiyle Irksal Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi” (“*International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*”) BM Genel Kurulunun 21/12/1965 tarih ve 2106 A (XX) sayılı kararıyla kabul edilip imzaya açılmış ve 04/01/1969 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu Sözleşme Türkiye bakımından 16/10/2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir. “IAOKS”nin tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **UİHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.345-367.

²⁶ “İstihdam ve Meslek Bağlamında Ayrımcılığa İlişkin Sözleşme” (“*Sözleşme No.111*”) (“*Convention concerning Discrimination in respect of Employment and Occupation – Convention No.111*”), Uluslararası Çalışma Örgütü Genel Konferansı tarafından 25/06/1958 tarihinde kabul edilmiş ve 15/06/1960 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşme No.111’in tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **UİHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.299-308. Sözleşme No.111 hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.802-806. Ayrıca bkz., Henrik Karl Nielsen, “*The Concept of Discrimination in ILO Convention No.111*”, **ICLQ**, Vol.43, No.4, October 1994, sf.827-856.

²⁷ “Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme” (“EAKS”) (“*Convention against Discrimination in Education*”), UNESCO Genel Konferansı tarafından 14/12/1960 tarihinde kabul edilmiş ve 22/05/1962 tarihinde yürürlüğe girmiştir. EAKS’nin tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **UİHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.309-319. EAKS hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.860-864.

<p>terimi, kadınların medeni durumları her ne olursa olsun, siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni ya da herhangi bir başka alandaki insan haklarının ve temel özgürlüklerin, erkekler ve kadınlar arasında eşitlik temelinde olarak, kadınlara tanınmasını, kadınlar tarafından bunlardan yararlanılmasını ya da kullanılmasını zayıflatma/(azaltma) yahut hükümsüz kılma etkisini doğuran ya da bu amaca yönelen, cinsiyete dayalı herhangi bir farklılık gözetme, dışlama ya da kısıtlama anlamına gelecektir.</p>	<p>mın herhangi bir başka alanında, eşitlik temelinde olarak, insan haklarının ve temel özgürlüklerin tanınmasını, bunlardan yararlanılmasını yahut bunların kullanılmasını kaldırmak yahut zayıflatmak amacını taşıyan ya da etkisini doğuran (ve) ırk, renk, soy ya da ulusal yahut etnik kökene dayanan herhangi bir farklılık gözetme, dışlama, kısıtlama yahut öncelik tanıma/(tercihte bulunma) anlamına gelecektir.</p>	<p>(a) Irk, renk, cinsiyet, din, siyasal görüş, ulusal ya da sosyal köken temelinde yapılan ve istihdam ya da meslekte fırsat yahut muamele eşitliğini ortadan kaldırma ya da zedeleme etkisi olan herhangi bir farklılık gözetme, dışlama ya da öncelik tanıma/(tercihte bulunma).</p>	<p>siyasal ya da başka görüş, ulusal ya da sosyal köken, ekonomik durum ya da doğum temelinde dayalı olarak, eğitimde muamele eşitliğini ortadan kaldırmak ya da zayıflatmak ve özellikle (...a-d...) amacını taşıyan yahut etkisini/(sonucunu) doğuran, herhangi bir farklılık gözetme, dışlama, kısıtlama ya da öncelik tanıma/(tercihte bulunma) hallerini içerir.</p>
--	--	--	---

Yukarıdaki dört belgeye baktığımızda, her birisinin kendi özgün bağlamı (“kadınlara karşı ayrımcılık”, “ırksal ayrımcılık”, “istihdam ve meslekte ayrımcılık” ve “eğitimde ayrımcılık”) saklı kalarak, ayrımcılığın “maddi unsur”unu teşkil eden haller bakımından şunları görüyoruz.

**EDİMİN BİÇİMİ VE TEMELİ AÇISINDAN SÖZLEŞMELERDEKİ TANIMLARIN
KARŞILAŞTIRILMASI**

KKAOKS (md.1)	IAOKS (md.1)	UÇÖ/Sözleşme No.111 (md.1/1,a)	UNESCO/EAKS (md.1)
Edimin biçimi (Objektif unsur)			
a) farklılık gözetme, b) dışlama ya da c) kısıtlama.	a) farklılık gözetme, b) dışlama, c) kısıtlama yahut c) öncelik tanıma// (tercihte bulunma).	a) farklılık gözetme, b) dışlama ya da c) öncelik tanıma. ²⁸	a) farklılık gözetme, b) dışlama, c) kısıtlama ya da d) öncelik tanıma.
Edimin temeli/dayanağı			
a) cinsiyet.	a) ırk, b) renk, c) soy, ya da, d) ulusal köken, ya da, e) etnik köken.	a) ırk, b) renk, c) cinsiyet, d) din, e) siyasi görüş, f) ulusal köken, ya da, g) sosyal köken.	a) ırk, b) renk, c) cinsiyet, d) dil, e) din, f) siyasi görüş, ya da, g) başka görüş, h) ulusal köken, ya da, i) sosyal köken, j) ekonomik durum, k) doğum.

KKAOKS (md.1)'deki tanımda "öncelik tanıma" ("*preference*") ibaresinin yer almaması biçimsel bakımdan bir eksiklik gibi görülebilirse de, bu Sözleşme organı Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesinin²⁹

²⁸ UÇÖ'nün 25/06/1958 tarihli "Sözleşme No.111" (md.1/1,a ve b) ile (md.1/2) hükümlerinde "farklılık gözetme, dışlama ya da öncelik tanıma/(tercihte bulunma)" ("*distinction, exclusion or preference*") formülüne yer verilmiştir. Bu fevkalade önemlidir; çünkü 1945 sonrasında üretilen insan hakları belgelerindeki ayrımcılık yasağına ilişkin normlarda "ayrımcılık tanımı" verildiğinde, bu Sözleşme (md.1)'de belirtilen üç unsur esas alınmıştır. Başka deyişle, UÇÖ'nün işbu 1958 tarihli Sözleşmesi, özellikle ayrımcılıkla mücadele için düzenlenen çeşitli sözleşmelerde o konudaki ayrımcılık tanımlarında daima esin kaynağı olmuştur. Dahası, gerek sözleşme organlarının içtihatlarında ve gerekse Uluslararası Adalet Divanı'nın içtihatlarında da aynı unsurlar kullanılmıştır. O halde, 1958 tarihli Sözleşme (md.1) normu tarihsel bir önem taşımaktadır. Bkz., M. S. Gemalmaz, "*İnsan Hakları Hukukunda Ayrımcılık Yasağı*", **Karamustafaoğlu'na Armağan**, 2010, sf.234.

²⁹ Komitenin yapısı, yetkileri, usulleri ve faaliyetleri konusunda bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.628-633. Andrew C. Byrnes, "*The 'Other' Human Rights Treaty Body: The Work of the Committee on the Elimination of Discrimination Against Women*", **Yale J. Int'l L.**, Vol.14, No.1, Winter 1989, sf.1-67. Theodor Meron, "*Enhancing the Effectiveness of the Prohibition of Discrimination against Women*", **AJIL**,

(KKAOKK) karar ve tavsiyelerinde bu unsuru da içeren değerlendirme yaptığını peşinen not etmeliyiz. Önemli bir ayrıntı da, “farklılık gözetme” (“*distinction*”) teriminin kullanılmış olmasıdır.

Objektif unsurun, yani bir edimin farklılık gözetme, dışlama yahut öncelik tanıma/(tercihte bulunma) teşkil edip etmediğinin tespiti, yerleşik hukuki esaslar ışığında, aynı durumda yahut koşulda bulunan kişiler arasında bir kişiye yapılan muamelenin yahut işlemin diğer bir kişiye de yapıp yapılmadığını belirlemek suretiyle gerçekleştirilir.³⁰ Bu esas ayrımcılık tanımını veren tüm Sözleşmeler bakımından geçerlidir.

Objektif unsurun tüm Sözleşmeler bakımından ortak paydası ise, edimin sonuç itibarıyla bir “farklı muamele yahut işlem” oluşturmasıdır.

Önemle işaret edelim ki, “edimin temel/dayanağı” bakımından dört sözleşmenin her birinde belirtilen haller sınırlı sayıda olup, genel insan hakları sözleşmelerinde ayrımcılık yasağına yer veren normlardan bu yönüyle farklılaşmaktadır. Zira genel insan hakları sözleşmelerinin ayrımcılık yasağı normlarında gösterilen/belirtilen “ayrımcılık temelleri” sınırlı sayıda değildir; örnek olarak belirtilmiştir. Bunun kanıtı da, ilgili normlarda “bunun gibi” yahut “başkaca” şeklinde terimlere yer verilmiş olmasıdır. Hemen somutlaştıralım. Örneğin, EİHB (md.2/1)’de ayrımcılık yasağı temelleri için bir dizi unsur sıralandıktan sonra “ya da başka statüler gibi herhangi bir türde farklılık gözetilmeksizin” (“*without distinction of any kind, such as*”) ifadesine yer verilmekle bunların sınırlı sayıda/(tadadı) olmadığı ortaya konulmuştur. ESKHS (md.2/2)’de “ya da başka statüler gibi”; MSHS (md.2/1) ile (md.26)’da “yahut başka statü gibi”. Dikkati çekmek uygun olur ki, MSHS (md.26) kapsamı itibarıyla daha geniştir. Keza, BM Genel Kurulu tarafından 20/11/1989 tarih ve 44/25 sayılı kararlar kabul edilen BM “Çocuk Hakları Sözleşmesi”³¹ (md.2/1)’deki “yahut başkaca statüleri her ne olursa olsun”³² ibaresi de aynı amaca hizmet etmektedir.

Vol.84, No.1, January 1990, sf.213-217. Roberta Jacobson, “*The Committee on the Elimination of Discrimination against Women*”, **The United Nations and Human Rights: A Critical Appraisal**, (edited by Philip Alston), Clarendon Paperbacks, Great Britain, 1995 (First published 1992), sf.444-472. Mara R. Bustelo, “*The Committee on the Elimination of Discrimination Against Women at the Crossroads*”, **The Future of UN Human Rights Treaty Monitoring**, Philip Alston and James Crawford (eds.), Cambridge University Press, Printed in the United Kingdom, 2000, sf.79-111.

³⁰ Koşut yönde ve fakat UÇÖ’nün Sözleşme No.111 (md.1) bağlamında değerlendirme için bkz., Nielsen, “*The Concept of Discrimination in ILO Convention No.111*”, 43 **ICLQ**, 1994, sf.831. Yazara göre cinsiyete dayalı ayrımcılık sadece farklılık gözetmenin, dışlamanın yahut öncelik tanımının bir dayanak olarak kullanıldığı vakalarda söz konusu olmaz. Ayrıca, pratikte kadınlar üzerinde etki doğurduğu ölçüde, gebelik, tecrit ve sağlıkla ilgili nedenler cinsiyete dayalı ayrımcılık oluştururlar. Medeni hale dayalı farklılık gözetmeler Sözleşme No.111 anlamında ayrımcılık sayılmamakla birlikte, UÇÖ Uzmanlar Komitesi medeni hale dayalı farklılık gözetmeler bağlamında, bunlar belli bir cinsiyetteki kişi bakımından aranan bir koşul yahut gerek iken diğer cinsiyetteki bir kişi bakımından aranmadığında, medeni durum temelinde ayrımcılık şeklinde mütalaa etmektedir. Bkz., agm., sf.834. Yazar şu kaynağa atıf yapmaktadır: *Equality in Employment and Occupation, General Survey by the Committee of Experts on the Application of the Conventions and Recommendations*, ILC, 75th Session, Geneva, 1988, sf.39-40, para.41.

³¹ 20/11/1989 tarihli “Çocuk Hakları Sözleşmesi”nin (“*Convention on the Rights of the Child*”) tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **ÜİHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.593-626; ve aynı yazar, **İnsan Hakları Usul Hukuku/I. Kitap/2006**,

Bu spesifik bağlamda ele aldığımız hususun, *bölgesel* insan hakları sözleşmelerinde de görüldüğünü biliyoruz. Örnek olsun, Avrupa Konseyinin (AK) 04/11/1950 tarihli “*İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi*”nde³³ (“AİHS”) “ayrımcılık yasağı” kenar başlıklı (md.14)’de “ya da diğer statüler gibi herhangi bir temelde” ibaresi³⁴ bulunmaktadır. Bilindiği gibi, AİHS (md.14) hükmünün Sözleşmede düzenlenen haklarla bağlantılı yahut çerçeveli olması nedeniyle bu belgede “genel ayrımcılık yasağı” öngören bir hüküm yoktur.³⁵ İşte bu boşluğu gidermek ve AİHS sistemine “genel ayrımcılık yasağı” normu eklemek üzere hazırlanarak 04/11/2000 tarihinde kabul edilen ve 01/04/2005 tarihinde yürürlüğe giren AİHS Protokol No.12³⁶ (md.1/1)’de de

sf.493-515. BM ÇHS hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.664-701.

³² ÇHS (md.2/1) hükmü şöyledir: “Taraf Devletler, çocuğun ya da anne-babasının yahut kanuni vasisinin ırkı, rengi, cinsiyeti, dili, dini, siyasi yahut diğer görüşü, ulusal, etnik ya da sosyal kökeni, mülkiyeti, engellilik durumu, doğumu yahut başkaca statüleri her ne olursa olsun hiçbir ayrımcılığa tabi tutmaksızın, kendi yargı yetki alanında bulunan her bir çocuğun bu Sözleşmede düzenlenen haklarına saygı gösterecek ve bu hakları güvence altına alacaklardır.”

³³ “*İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi*” (“*Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*”) AK tarafından hazırlanarak 04/11/1950 tarihinde kabul edilmiş ve 03/09/1953 tarihinde yürürlüğe girmiştir. “AİHS”nin tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **UIHH Belgeleri**, I. Cilt, 2010, sf.5-27. AİHS hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.919-979.

³⁴ AİHS (md.14) hükmü şöyledir: “Bu Sözleşmede düzenlenen haklardan ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi ya da başka görüş, ulusal ya da toplumsal köken, bir ulusal azınlığa mensup olma, mülkiyet, doğum ya da diğer statüler gibi herhangi bir temelde ayrımcılık yapılmaksızın, güvence altına alınacaktır”.

³⁵ AİHS (md.14) hükmüne ilişkin bazı temel doktriner çalışmalar şunlardır: Şeref Gözübüyük – Feyyaz Gölcüklü, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması**, Turhan Kitabevi, 2003, sf.400-404. Tezcan – Erdem – Sancakdar, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu**, Seçkin Yayıncılık, 2004, sf.524-526. Yasemin Özdek, **Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye**, TODAİE Yayınları, 2004, sf.288-294. Güneş Dinç, **Sorularla Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, Mayıs 2006, sf.596-604. Maud Buquicchio-de Boer, “*Sexual Discrimination and the European Convention on Human Rights*”, **HRLJ**, Vol.6, 1985, Part 1, sf.1-16. Karl Josef Partsch, “*Discrimination*”, **The European System for the Protection of Human Rights**, McDonald – Matscher – Petzold (eds.), Martinus Nijhoff Publishers, Printed in the Netherlands, 1993, sf.571-592. D. J. Harris - M. O’Boyle - C. Warbrick, **Law of the European Convention on Human Rights**, Butterworths, Printed in Great Britain, 1995, sf.462-488. Jacobs & White, (Clare Ovey and Robin White), **European Convention on Human Rights**, Oxford University Press, Third edition 2002, sf.347-358. Aalt Willem Heringa and Fried van Hoof (Revised by), “*Chapter 33 – Prohibition of Discrimination (Article 14)*”, **Theory and Practice of the European Convention on Human Rights**, Pieter van Dijk, Fried van Hoof, Arjen van Rijn and Leo Zwaak (eds.), Intersentia, Antwerpen – Oxford, 2006 (Fourth edition), sf.1027-1051.

³⁶ “*İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi Protokol No.12*” (“*Protocol No.12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*”), Avrupa Konseyi tarafından hazırlanarak 04/11/2000 tarihinde imza ve onaya açılmış ve 01/04/2005 tarihinde yürürlük kazanmıştır. Protokol 12’nin tarafı-

“ya da diğer statüler gibi herhangi bir temelde” ibaresine³⁷ yer verildiği görülmektedir.

Benzeri bir düzenleme 22/11/1969 tarihli “Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi”³⁸ (Ame.İHS) (md.1/1)’de “ya da herhangi bir başka sosyal koşul gerekçesiyle”³⁹ ifadesinde bulunmaktadır. Keza, 26/06/1981 tarihli “Afrika İnsan ve Halkların hakları Şartı”⁴⁰ (“Af.İHHŞ”) (md.2)’deki “yahut başka statü gibi herhangi bir türde”⁴¹ ibaresi de aynı amaca hizmet etmektedir.

mızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **UIHH Belgeleri**, I. Cilt, 2010, sf.191-194. AİHS/P-12 hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.992-997. Fried van Hoof (Revised by), “Chapter 30 – General Prohibition of Discrimination (Article 1 of Protocol No.12)”, **Theory and Practice of the European Convention on Human Rights**, Van Dijk, vd. (eds.), 2006, sf.989-992.

³⁷ AİHS/P-12 (md.1) hükmü şöyledir: “Madde 1 – 1. Yasayla düzenlenen herhangi bir haktan yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal ya da başka görüş, ulusal ya da toplumsal köken, bir ulusal azınlığa mensup olma, mülkiyet, doğum ya da diğer statüler gibi herhangi bir temelde ayrımcılık yapılmaksızın, güvence altına alınacaktır. 2. Hiç kimse, herhangi bir kamu makamu tarafından paragraf 1’de belirtilen herhangi bir temelde ayrımcılığa tabi tutulmayacaktır.”

³⁸ ADÖ tarafından 22/11/1969 tarihinde kabul edilen ve 18/07/1978 tarihinde yürürlüğe giren “Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi”nin (“American Convention on Human Rights”) tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **UIHH Belgeleri**, I. Cilt, 2010, sf.729-761. Ame.İHS hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.1232-1274.

³⁹ Ame.İHS (md.1/1) hükmü şöyledir: “Bu Sözleşmenin Tarafı Devletler, burada tanınan haklara ve özgürlüklere saygı göstermeyi, ve kendi yargı yetkilerine tabi tüm kişilerin, söz konusu hakları ve özgürlükleri, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da diğer görüş, ulusal ya da sosyal köken, ekonomik statü, doğum ya da herhangi bir başka sosyal koşul gerekçeleriyle hiçbir ayrımcılık yapılmaksızın, özgürce ve tam olarak kullanabilmelerini temin etmeyi, üstlenirler”.

⁴⁰ “Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı” (“African Charter on Human and Peoples’ Rights”), Afrika Birliği Örgütü (ABÖ) Devlet ve Hükümet Başkanları Meclisi tarafından 27/06/1981 tarihinde kabul edilmiş ve 21/10/1986 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Af.İHHŞ’nın tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **UIHH Belgeleri/I. Cilt**, 2010, sf.967-987. Afrika Şartı hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.1328-1353.

⁴¹ Af.İHHŞ (md.2) hükmü şöyledir: “Her birey, bu Şartta tanınan ve güvence altına alınan haklardan ve özgürlüklerden, ırk, etnik grup, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da herhangi bir başka görüş, ulusal yahut sosyal köken, servet, doğum yahut başka statü gibi herhangi bir türde farklılık gözetilmeksizin, yararlanmaya hak sahibi olacaktır”. Bu Şartta ayrımcılık yasağı ve eşitlik kuralı ile bağlantılı olarak ayrıca (md.3; 12/5; 18/3-4; 28) hükümleri ile halkların hakları bağlamında (md.19) hükmüne de bakılmalıdır. Afrika Şartı (md.2)’de, diğer sözleşmelerde mutad olarak kullanılan “mülkiyet” (“property”) terimi yerine, “servet” (“fortune”) terimine yer verildiği görülmektedir. Oysa “Af.İHHŞ” (md.14)’de açıkça “mülkiyet hakkının garanti edileceği” hükmü bulunmaktadır.

Yine yukarıdaki dört evrensel sözleşmeyi bu kez “konu/alan” açısından karşılaştırdığımızda şunu görüyoruz:

**SÖZLEŞMELERDEKİ TANIMLARIN KONU/ALAN AÇISINDAN
KARŞILAŞTIRILMASI**

KKAOKS (md.1)	IAOKS (md.1)	UÇÖ/Sözleşme No.111 (md.1/1,a)	UNESCO/EAK S (md.1)
İnsan haklarında ve temel özgürlüklerde, 1) medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ya da 2) herhangi bir başka alanda, eşitlik.	1) siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel alanda ya da 2) kamusal yaşamın herhangi bir başka alanında, eşitlik.	1) istihdam ya da 2) meslekte, fırsat yahut muamele eşitliği.	1) eğitimde muamele eşitliği.

KKAOKS (md.1)'deki “medeni haklar” kategorisi IAOKS (md.1)'de bulunmamaktadır. Keza, KKAOKS (md.1)'deki “*herhangi bir başka alan*” (“*any other field*”) ibaresi daha esnek ve kapsamlı iken, IAOKS (md.1)'de “*kamusal yaşam*” nitelendirilmesiyle belirlenmiş bir “*herhangi bir başka alan*” (“*any other field of public life*”) unsuru görülmektedir. UNESCO EAKS (md.1) hükmü, eğitim alanı ile çerçeveli olsa da, (md.1/d)'de “herhangi bir kişiye ya da kişiler grubuna, insan onuru/(saygınlığı) ile bağdaşmayan koşullar uygulamak” şeklindeki çok daha geniş/esnek ifade edilmiş bir bent bulunduğu okurun dikkatini çekelim.

Aynı dört sözleşmeye ayrımcılığın “manevi unsuru” açısından baktığımızda tablo şudur:

**SÖZLEŞMELERDEKİ TANIMLARIN MANEVİ UNSUR AÇISINDAN
KARŞILAŞTIRILMASI**

KKAOKS (md.1)	IAOKS (md.1)	UÇÖ/Sözleşme No.111 (md.1/1,a)	UNESCO/EA KS (md.1)
1) ayrımcılık amacı taşıyan 2) ayrımcılık etkisi doğuran	1) amaç 2) etki	1) etki	1) amaç 2) etki

Ekleyelim ki, doktrinde de, bu dört belgeden UÇÖ Sözleşmesi No.111 hariç diğer üçünde hem “amaç” (“*purpose*”) hem de “etki” (“*effect*”) unsurlarının belirtildiği; bir tek No.111 sayılı Sözleşmede sadece “etki” unsuruna yer verildiği ve dolayısıyla bu Sözleşme bağlamında, ayrımcılığın bir şartı olarak amaç unsurunun açık şekilde aranmadığı belirtilmiştir.⁴² Normatif analiz bu tespiti zaten ortaya koymaktadır. Ancak mesele anılan çalışmada çok açık şekilde

⁴² Anne F. Bayefsky, “*The Principle of Equality or Non-discrimination in International Law*”, **HRLJ**, Vol.11, 1990, Parts 1-2, sf.1-34, sf.9.

belirtilmemiş olan şu noktada odaklaşmaktadır. Sadece “etki” unsurunun belirtilmiş bulunması bir eksiklik midir, yoksa bu durum, ayrımcılığı bertaraf etmeye yönelik bir mevzuatın genel olarak konusuna ve amacına daha uygun düşen, yani bir bakıma kayıtlı sayılabilecek bir unsurun (amacın-motifin) dışarıda bırakılması ve sadece etkiye yer verilmesi suretiyle daha olumlu bir düzenleme şekli midir?

Bu bağlamda birkaç tespit mümkündür. *Birincisi*, sübjektif unsura karşılık gelen “amaç ya da motif” ile objektif unsuru anlatan “etki” kavramlarının birbirlerinden ayır edilmesi, hukuk biliminde öteden beri yapıla gelen bir husustur. *İkincisi*, şuna dikkati çekelim ki, her iki unsura da yer veren sözleşmelerde, bunlar birbirlerini tamamlayan ve mutlaka bir arada var olmaları gereken unsurlar olarak ifade edilmemişlerdir. Aksine, bilinçli bir tercihle bu iki unsur arasında “ya da” bağlacı kullanılmıştır. Dolayısıyla, bir edimin veya durumun ilgili sözleşme çerçevesinde ayrımcılık olarak nitelendirilebilmesi için, bu iki unsurdan her biri tek başına yeterlidir.

iii) Engelli kişilere ilişkin BM ve ADÖ belgelerinde ayrımcılık yasağı tanımları

Bu aşamada, ayrımcılık ya da farklılık gözetme yasağı öngören uluslararası ve bölgesel bir dizi başka belge daha bulunduğunu hatırlatarak bunlardan bazılarına işaret etmek yararlı olacaktır.

Uluslararası düzlemde:

BM Genel Kurulunun 09/12/1975 tarihli kararıyla kabul edilen “*Engelli Kişilerin Hakları Bildirisi*”⁴³ (md.2) hükmüne göre, “Özürü kişileri, bu Bildiride düzenlenen bütün haklardan yararlanacaklardır. Bu haklar, *her ne şekilde olursa olsun istisna tanınmaksızın* ve ırk, renk, *cinsiyet*, dil, din, dinsel, siyasi ya da diğer görüş, ulusal ya da sosyal köken, refah durumu, doğum yahut ister bizzat engelli kişiye isterse de engelli kişinin ailesine yönelik olarak uygulanan herhangi bir başka durum *temelinde farklılık gözetmeksizin ya da ayrımcılık yapmaksızın* (“*without distinction or discrimination*”) bütün engelli kişilere tanınacaktır.” (vurgu eklenmiştir).

Bu hükümde, “ayrımcılık” teriminin yanı sıra “farklılık gözetme” ibaresine de yer verildiği; yani aynı madde içinde bu iki terimin birden kullanıldığı okurun gözünden kaçmayacaktır.

Yine BM Genel Kurulunun 17/12/1991 tarih ve 46/119 sayılı kararıyla kabul ettiği “*Akıl hastası kişilerin korunması ve akıl sağlığı tedavisinin/(bakımının) iyileştirilmesi için İlkeler*”⁴⁴ belgesinde “İlke 1 – *Temel özgürlükler ve temel haklar*” başlığı altında (bent 2)’de akıl hastası tüm kişilere insani

⁴³ BM Genel Kurulunun 09/12/1975 tarih ve 3447 (XXX) sayılı kararıyla kabul edilen “*Engelli Kişilerin Hakları Bildirisi*”nin (“*Declaration on the Rights of Disabled Persons*”) tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **UIHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.1355-1359. Belgenin İngilizce metni için bkz., **Human Rights: A Compilation of International Instruments**, Volume I (First Part), United Nations, New York and Geneva, 2002, sf.233-235.

⁴⁴ “*Akıl hastası kişilerin korunması ve akıl sağlığı tedavisinin/(bakımının) iyileştirilmesi için İlkeler*” (“*Principles for the protection of persons with mental illness and the improvement of mental health care*”), BM Genel Kurulunun 17/12/1991 tarih ve 46/119 sayılı kararıyla kabul edilmiştir. Metin için bkz., **Human Rights: A Compilation of International Instruments**, Volume I (First Part), 2002, sf.236-247. Değerlendirme için bkz., M. S. Gemalmaz, “*İnsan Hakları Hukukunda Ayrımcılık Yasağı*”, **Karamustafaoğlu’na Armağan**, 2010, sf.241-242.

şekilde ve kişi olma niteliklerine yerleşik insan onuruna/haysiyetine saygı gösterilerek muamele yapılacağı ve (bent 3)'de bu kişilerin ekonomik, cinsel ya da diğer biçimlerdeki sömürüye, bedensel ve diğer istismara ve aşağılayıcı muamelelere karşı korunma hakkına sahip oldukları belirtilmektedir. 1991 tarihli Bildiri (İlke 1, bent 4) hükmü "*ayrımcılık yasağı*" konusu düzenlemektedir. Bu bendin ilk iki cümlesi şöyledir:

"İlke 1/bent 4 – Akıl sağlığı temelinde hiçbir ayrımcılık yapılmayacaktır. (*"There shall be no discrimination on the grounds of mental illness"*). '*Ayrımcılık*' terimi, haklardan eşit olarak yararlanmayı hükümsüz kılmak ya da zayıflatmak etkisini doğuran (*"has the effect of nullifying or impairing"*) herhangi bir farklılık gözetme, dışlama ya da tercih kullanma (*"any distinction, exclusion, or preference"*) anlamına gelir..." (vurgu eklenmiştir).

17/12/1991 tarihli Bildiride "edimin biçimi" olarak "farklılık gözetme, dışlama ya da tercih kullanma" şeklinde üç unsur bulunmaktadır. Ayrıca bu belgede sadece "etki" unsuruna yer verildiğini görüyoruz. Oysa bir altta incelediğimiz 07/06/1999 tarihli ADO Sözleşmesinde "etki" unsurunun yanı sıra "hedefini/amacını taşıyan" unsurunun da tanım maddesinde belirtildiğini belirtelim.

BM Genel Kurulu tarafından 13/12/2006 tarihinde kabul edilen ve 03/05/2008 tarihinde yürürlüğe giren "*Engelli Kişilerin Hakları Sözleşmesi*"⁴⁵ (md.2)'nin alt-paragraf 3 hükmünde bir tanım verilmektedir:

"Madde 2 – Tanımlar - Bu Sözleşmenin amaçları bakımından: (...) '*Engelli kişilere karşı ayrımcılık*' ifadesi, başkalarıyla eşitlik temelinde olarak, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni yahut herhangi bir başka alandaki tüm insan haklarının ve temel özgürlüklerin tanınmasını, bunlardan yararlanılmasını ya da bunların kullanılmasını zayıflatmak/(zedelemek) yahut kaldırmak amacını taşıyan yahut etkisini doğuran engellilik temelindeki *herhangi bir farklılık gözetme* ("*distinction*"), *dışlama* ("*exclusion*") yahut *kısıtlama* ("*restriction*") anlamına gelir. Bu terime, *makul uyarlamaların/(düzenlemelerin) yapılmaması* ("*denial of reasonable accomodation*") dahildir."⁴⁶ (vurgu eklenmiştir).

Üstteki tanım hükmünde, diğer belgelerdeki tanımlarda görülen "öncelik tanıma/(tercihte bulunma) ("*preference*")" unsuruna yer verilmemiştir. Sözleşme (md.2/3)'deki tanımda yer verilen ve engellilerin özel durumunun gerektirdiği bir unsur olan "*makul uyarlamalar/(düzenlemeler)*" ölçütü aynı Sözleşme

⁴⁵ BM Genel Kurulunun 13/12/2006 tarih ve 61/106 sayılı kararla kabul edilen "*Engelli Kişilerin Hakları Sözleşmesi*" ("*Convention on the Rights of Persons with Disabilities*") 03/05/2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Aralık 2009 tarihi itibarıyla 77 Devlet bu Sözleşmeyi onaylamış yahut katılmış bulunmaktadır. Türkiye bu Sözleşmeye 30/03/2007 tarihinde imza koymuştur ve onaylama işlemini 28/09/2009 tarihinde tamamlamıştır. Yukarıda bu Sözleşmenin verdiğimiz hükümlerinin çevirisi bize aittir. Bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, "*İnsan Hakları Hukukunda Ayrımcılık Yasağı*", **Karamustafaoğlu'na Armağan**, 2010, sf.228-232.

⁴⁶ 13/12/2006 tarihli "*Engelli Kişilerin Hakları Sözleşmesi*"nde tanımlar kenar başlıklı (md.2)'nin (alt-para.3)'ün İngilizce metni şöyledir: "... 'Discrimination on the basis of disability' means any distinction, exclusion or restriction on the basis of disability which has the purpose or effect of impairing or nullifying the recognition, enjoyment or exercise, on an equal basis with others, of all human rights and fundamental freedoms in the political, economic, social, cultural, civil or any other field. It includes all forms of discrimination, including denial of reasonable accommodation."

(md.2/4)'de tanımlanmıştır.⁴⁷ Bu unsur diğer sözleşmelerde bulunmamaktadır. Ancak anılan unsurun “ESKHS” organı ESKHK'nin 09/12/1994 tarihinde kabul ettiği “Genel Yorum No.5: Engelli kişiler”⁴⁸ (para.15)'de verilen tanımda geçtiğini hatırlatabiliriz. Gerçekten de, ESKHK'nin 09/12/1994 tarihli *Genel Yorum No.5* (para.15)'de engelli kişilere karşı ayrımcılık, “ekonomik, sosyal yahut kültürel hakların tanınmasını, bunlardan yararlanılmasını ya da bunların kullanılmasını kaldırmak yahut zayıflatmak/(zedelemek) etkisini doğuran engellilik temelindeki herhangi bir farklılık gözetme, dışlama, kısıtlama yahut öncelik tanıma/(tercihte bulunma) yahut makul uyarlamaların yapılmaması” şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁹ ESKHS organı ESKHK'nin 1994 tarihli *Genel Yorum No.5* (para.15)'de verdiği engelli kişilere karşı ayrımcılık tanımındaki “farklılık gözetme, dışlama, kısıtlama yahut öncelik tanıma/(tercihte bulunma)” unsurlar 1965 tarihli IAOKS (md.1/1)'deki ırksal ayrımcılık tanımındaki unsurlarla özdeşdir. 1979 tarihli KKAOKS (md.1/1)'deki kadınlara karşı ayrımcılık tanımıyla karşılaştırıldığında fazladan “öncelik tanıma” unsurunu içermektedir. Buna karşılık UÇÖ'nün 1958 tarihli “Sözleşme No.111” (md.1/1)'de yer alan “farklılık gözetme, dışlama yahut öncelik tanıma” şeklindeki üç unsurlu tanımla karşılaştırıldığında daha geniş kapsamlıdır. Ve nihayet UNESCO'nun 1960 tarihli EAKS (md.1/1)'de verilen eğitimde ayrımcılık tanımıyla karşılaştırıldığında, belirtilen dört unsur (“kısıtlama” yerine UNESCO Sözleşmesinde “sınırlama” sözcüğü geçmektedir) bakımından aynı yöndedir.⁵⁰

13/12/2006 tarihli BM Engelli Kişilerin Hakları Sözleşmesi'nin dayandığı ilkeleri sıralayan (md.3)'ün (b) bendinde ayrımcılık yapılmaması; (e) bendinde fırsat eşitliği ve (g) bendinde ise erkekler ve kadınlar arasında eşitlik ilkeleri sıralanmaktadır.

Bölgesel düzlemde:

Amerikan Devletleri Örgütü'nün (ADÖ) ürettiği 07/06/1999 tarihli “Engelli Kişilere Karşı Her Biçimiyle Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Hakkında Amerikalılar-arası Sözleşme” (md.1) hükmünü hemen belirtebiliriz.⁵¹

⁴⁷ 13/12/2006 tarihli “Engelli Kişilerin Hakları Sözleşmesi”nde tanımlar kenar başlıklı (md.2)'nin (alt-para.4)'de “...Makul uyarlama/(düzenleme)’ ifadesi, engelli kişilerin eşitlik temelinde olarak tüm insan haklarından ve temel özgürlüklerden yararlanmalarını yahut bunları kullanmalarını temin etmek üzere, belli bir durumda/(vakada) ihtiyaç duyulan, ölçüsüz/(orantısız) ya da aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik/(düzeltme) ve uyarlamalar/(düzenlemeler) anlamına gelir.”

⁴⁸ CESCR, “General Comment No.5: Persons with disabilities”, Eleventh session, (1994), (E/1995/22). Genel Yorum No.5 hakkında değerlendirme için bkz., M. S. Gemalmaz, “İnsan Hakları Hukukunda Ayrımcılık Yasağı”, **Karamustafaoğlu'na Armağan**, 2010, sf.219-222.

⁴⁹ CESCR, “General Comment No.5: Persons with disabilities”, Eleventh session, (1994), (E/1995/22), (para.15) hükmünün orijinali şöyledir. “For the purposes of the Covenant, “disability-based discrimination” may be defined as including any *distinction, exclusion, restriction or preference, or denial of reasonable accommodation* based on disability which has the effect of nullifying or impairing the recognition, enjoyment or exercise of economic, social or cultural rights.” (vurgu eklenmiştir).

⁵⁰ Bkz., M. S. Gemalmaz, “İnsan Hakları Hukukunda Ayrımcılık Yasağı”, **Karamustafaoğlu'na Armağan**, 2010, sf.221.

⁵¹ ADÖ Genel Kurulu tarafından 07/06/1999 tarihinde kabul edilip 14/09/2001 tarihinde yürürlüğe giren “Engelli Kişilere Karşı Her Biçimiyle Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Hakkında Amerikalılar-arası Sözleşme”nin (“Inter-American Convention on the

“Madde 1 - (...) 2. Engelli kişilere karşı ayrımcılık

a. ‘Engelli kişilere karşı ayrımcılık’ terimi, ister hali hazırda isterse geçmişte olsun, özürsüz bir kişinin sahip olduğu insan haklarının ve temel özgürlüklerin tanınmasını, (bunlardan) yararlanılmasını ya da engelli kişi tarafından bunların kullanılmasını zayıflatmak ya da hükümsüz kılmak etkisini doğuran ya da hedefini/(amacını) taşıyan (“effect or objective of impairing or nullifying”) ve bir engelliliğe, engellilik hali kaydına, daha önceki bir engellilikten kaynaklanan duruma/(koşula), ya da engellilik idrakine dayanan herhangi bir farklılık gözetme, dışlama yahut kısıtlama (“any distinction, exclusion, or restriction”) anlamına gelir.” (vurgu eklenmiştir).

Görüldüğü gibi “Ame. Engelli Kişiler Sözleşmesi”nde de “edimin biçimi” olarak “farklılık gözetme, dışlama ya da kısıtlama” şeklinde üç unsur bulunmaktadır. Ancak bu Sözleşmede yer verilen “kısıtlama” unsuru, bir üstte açıkladığımız BM’nin 17/12/1991 tarihli “Akıl hastası kişilerin için İlkeler” belgesinde yok iken, anılan bu sonuncu belgede “tercih kullanma” unsuru bulunmaktadır. Öte yanda 07/06/1999 tarihli ADÖ Sözleşmesinde “edimin temeli/dayanağı” bakımından ise “engellilik, engellilik kaydı, önceki engellilikten kaynaklanan durum ve engellilik kavrayışı” şeklinde dört unsura yer verilmiştir.

iv) BM ve UNESCO Bildirilerinde ayrımcılık tanımı

BM Genel Kurulun tarafından 25/11/1981 tarihinde kabul edilen “Din ya da İnanca Dayanan Her Biçimiyle Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Bildirisi”⁵² (md.2/2)’de ayrımcılık tanımı verilmiştir ve şöyledir:

“Madde 2 - (...) 2. İşbu Bildirinin amaçları bakımından ‘din ya da inanca dayanan hoşgörüsüzlük ve ayrımcılık’ ifadesi, insan haklarının ve temel özgürlüklerin eşitlik temelinde tanınmasını, bunlardan yararlanılmasını ya da bunların kullanılmasını kaldırmak/(hükümsüz kılmak) yahut zayıflatmak/(zedelemek) amacını taşıyan ya da bu etkisini/sonucunu doğuran ve din ya da inanca dayanan herhangi bir farklılık gözetme, dışlama, kısıtlama ya da öncelik tanıma/(tercihte bulunma) anlamına gelir.”⁵³

25/11/1981 tarihli BM Bildirisi (md.2/2)’deki ayrımcılık teşkil eden edimin biçimi olarak “farklılık gözetme, dışlama, kısıtlama ya da öncelik ta-

Elimination of All Forms of Discrimination against Persons with Disabilities) tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **ÜİHH Belgeleri/I. Cilt**, 2010, sf.955-963. Ame. Engelli Kişiler Sözleşmesi hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, “İnsan Hakları Hukukunda Ayrımcılık Yasağı”, **Karamustafaoğlu’na Armağan**, 2010, sf.272-273. M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.97.

⁵² BM Genel Kurulunun 25/11/1981 tarih ve 36/55 sayılı kararıyla kabul edilen “Din ya da İnanca Dayanan Her Biçimiyle Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Bildirisi”nin (“Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief”) tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **ÜİHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.427-434. Değerlendirme için bkz., M. S. Gemalmaz, “İnsan Hakları Hukukunda Ayrımcılık Yasağı”, **Karamustafaoğlu’na Armağan**, 2010, sf.239-240.

⁵³ “Din ya da İnanca Dayanan Her Biçimiyle Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Bildirisi” (md.2/2) hükmünün İngilizcesi şöyledir. “Article 2 - 2. For the purposes of the present Declaration, the expression ‘intolerance and discrimination based on religion or belief’ means any distinction, exclusion, restriction or preference based on religion or belief and having as its purpose or as its effect nullification or impairment of the recognition, enjoyment or exercise of human rights and fundamental freedoms on an equal basis.”

nıma/(tercihte bulunma)” şeklinde dört unsura yer verildiğini görüyoruz. Manevi unsur açısından ise, önceki belgelerde gördüğümüz duruma koşut olarak “amaç” ve “etki” unsurlarının her ikisine birden yer verilmiştir.

Bildiri (md.2/2)’deki tanımda belirtilen unsurlar, “ırksal ayrımcılık” tanımını ekseninde 21/12/1965 tarihli IAOKS (md.1/1)’de; eğitimde ayrımcılık bağlamında UNESCO’nun 14/12/1960 tarihli EAKS (md.1/1) hükmünde ve yine UNESCO’nun 27/11/1978 tarihli “*İrksal Önyargular Bildirisi*” (md.3) hükmünde bulunmaktadır.

UNESCO Genel Konferansının yirminci oturumunda 27/11/1978 tarihinde kabul ve ilan edilen “*İrk ve İrksal Önyargular Hakkında Bildiri*”⁵⁴ (md.3)’de, burada üzerinde durduğumuz “tanım” meselesiyle ilgili bir hüküm görmekteyiz.

“**Madde 3** - Devletlerin egemen eşitliğini ve halkların kendi kaderini tayin hakkını tahrip eden ya da tehlikeye sokan, yahut her insanın ve grubun tam olarak gelişmesi hakkını keyfi ya da ayrımcı tarzda sınırlandıran (ve) ırk, renk, etnik ya da ulusal köken yahut irki mülahazalardan beslenen dinsel hoşgörüsüzlük temelindeki herhangi bir farklılık gözetme, dışlama, kısıtlama/kayıtlama yahut öncelik tanıma/(tercihte bulunma), adil ve insan haklarına saygı gösterilmesini güvence altına alan bir uluslararası düzenin gerekleriyle bağdaşmazdır...” (vurgu eklenmiştir).⁵⁵

27/11/1978 tarihli UNESCO Bildirisinde de, ayrımcılık teşkil eden edimin biçimi olarak “farklılık gözetme, dışlama, kısıtlama ya da öncelik tanıma/(tercihte bulunma)” şeklinde dört unsur görmekteyiz.

v) MSHS organı İHK’nin Genel Yorumlarında ayrımcılığın kavranışı

KKAOKS (md.1)’deki “ayrımcılık” tanımını karşılaştırmalı olarak inceleme işini noktalamadan önce bir de, MSHS’ye bakmak yararlı olacaktır. Biliyoruz ki, MSHS’de ayrımcılık konusuyla doğrudan ilgili iki norm bulunmaktadır: (md.2/1)⁵⁶ ve (md.26).⁵⁷ Ancak bu iki normun dışında, MSHS’nin çeşitli hakları

⁵⁴ “*İrk ve İrksal Önyargular Hakkında Bildiri*” Bildiri ve Eki olan Uygulama Kararı hakkında bilgi ve değerlendirme için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.873-880. Ayrıca bkz., M. S. Gemalmaz, “*İnsan Hakları Hukukunda Ayrımcılık Yasası*”, **Karamustafaoğlu’na Armağan**, 2010, sf.244-246.

⁵⁵ “*İrk ve İrksal Önyargular Hakkında Bildiri*”si (md.3) hükmünün İngilizce orijinal metni şöyledir: “Article 3 - Any distinction, exclusion, restriction or preference based on race, colour, ethnic or national origin or religious intolerance motivated by racist considerations, which destroys or compromises the sovereign equality of States and the right of peoples to self-determination, or which it limits in an arbitrary or discriminatory manner the right of every human being and group to full development is incompatible with the requirements of an international order which is just and guarantees respect for human rights;...”

⁵⁶ MSHS (md.2/1) hükmü şöyledir: “Madde 2 – 1. Bu Sözleşmenin Tarafı her Devlet, kendi ülkesinde bulunan ve yargı yetkisine tabi olan bütün bireyler bakımından, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi ya da diğer görüş, ulusal ya da sosyal köken, mülkiyet, doğum yahut başka statü gibi herhangi bir türde farklılık gözetmeksizin (“without distinction of any kind, such as”), bu Sözleşmede tanınan haklara saygı göstermeyi ve bunları temin etmeyi/(güvence altına almayı) taahhüt eder.”

⁵⁷ MSHS (md.26) hükmü şöyledir: “Madde 26 – Herkes yasa önünde eşittir ve herhangi bir ayrımcılık gözetilmeksizin (“without any discrimination”) yasanın eşit şekilde korunması hakkına sahiptir. Bu bağlamda, yasa herhangi bir ayrımcılığı yasaklayacak (“prohibit any discrimination”) ve ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi ya da diğer görüş,

düzenleyen diğer bazı maddelerinde, örnek olsun (md.3), (md.4/1), (md.14/1, 3), (md.20/2), (md.25) hükümlerinde, “eşit haklar”, “ayrımcılık yapmama” ve “farklılık gözetmeme” unsurları da yer almaktadır.

Genel bir sözleşme olan ve esasen düzenlediği hiçbir hak için tanım öngörmeyen MSHS’de doğal olarak ayrımcılıkla ilgili normlarda da tanım bulunmamaktadır. Bu durumda, MSHS organı olan İHK’nin kendi ilgili normlarındaki ayrımcılığı nasıl anladığını deşifre edebilmek amacıyla, İHK’nin 1989 yılındaki otuz-yedinci oturumundaki 948. toplantısında 09/11/1989 tarihinde kabul ettiği “Genel Yorum No.18: Ayrımcılık yapılmaması”⁵⁸ başlıklı belgede ortaya koyduğu standartlara göz atabiliriz.

İHK 09/11/1989 tarihli Genel Yorum No.18 (para.1)’de “ayrımcılık yapılmaması, herhangi bir ayrımcılık olmaksızın yasa/hukuk önünde eşitlik ve yasa tarafından eşit şekilde korunma ile birlikte, insan haklarının korunmasına ilişkin temel ve genel ilkeyi oluşturmaktadır...”; (para.2)’de “Gerçekten de, ayrımcılık yapılmaması o denli bir temel ilkedir ki, madde 3, her bir Taraf Devleti, erkeklerin ve kadınların Sözleşmeden düzenlenen haklardan yararlanma bakımından eşit hakla sahip olmalarını temin etmekle yükümlendirmektedir” demektedir. Aynı Genel Yorumda İHK (para.6)’da, ayrımcılık tanımı öngören IAOKS (md.1) ile burada ele aldığımız KKAOKS (md.1)’deki tanımları aynen vermektedir.

Bunun ardından İHK (para.7)’de ilkin, tanımlarını naklettiği iki Sözleşmenin (IAOKS ve KKAOKS) spesifik temelde ayrımcılık vakalarını ele aldığına işaret etmekte, ardından kendi sözleşmesinde duruma bakarak şu yorumu yapmaktadır:⁵⁹

İHK/Genel Yorum No.18: “7. (...) Komite, Sözleşmede (MSHS) kullanıldığı biçimiyle ‘ayrımcılık’ teriminin, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka görüş, ulusal ya da sosyal köken, mülkiyet, doğum ya da başka statüler gibi herhangi bir temelde yapılan, ve tüm hakların ve özgürlüklerin bütün insanlar bakımından eşitlik temelinde olarak tanınmasını, yararlanılmasını ya da kullanılmasını hükümsüz hale getirme yahut zayıflatma/(azaltma) amacını taşıyan yahut etkisini/(sonucunu) doğuran herhangi bir farklılık gözetme (“*distinction*”), dışlama (“*exclusion*”), kısıtlama (“*restriction*”) ya da öncelik tanıma/(tercihte bulunma) (“*preference*”) hallerine işaret eder olarak anlaşılması gerektiğine inanmaktadır.”

Yukarıda karşılaştırmalı olarak metinlerini verdiğimiz için kolaylıkla ayırt edilebilecektir ki, MSHS organı İHK’nin Genel Yorum No.18 (para.7)’de verdiği “ayrımcılık” tanımı ya da kavramı, her ne kadar aynı Genel Yorumun bir önceki paragrafında (para.6) sadece IAOKS ve KKAOKS hükümlerine gönderme yapılmışsa da, aslında bu iki belgenin dışında UÇÖ’nün Sözleşme No.111 ile UNESCO’nun EAKS hükümlerini de esas almaktadır. Dolayısıyla, MSHS organı

ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü gibi herhangi bir temeldeki ayrımcılığa karşı tüm kişilerin etkili ve eşit biçimde korunmasını güvence altına alacaktır.”

⁵⁸ **Report of the HRC**, 4 October 1990, (A/45/40), Official Records of the HRC 1989/90, Vol. II, Documents 37th to 39th sessions, UN, New York, 1995, Annex VI, “*General comment 18: (Non-discrimination)*”, sf.377-378.

⁵⁹ İHK’nin 1989 tarihli Genel Yorum No.18 hakkında bilgi ve değerlendirme için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.100-101, 624. Ayrıca bkz., M. S. Gemalmaz, “*İnsan Hakları Hukukunda Ayrımcılık Yasağı*”, **Karamustafaoğlu’na Armağan**, 2010, sf.187-191.

İHK'nin Genel Yorum No.18 (para.7)'de verdiği ayrımcılık tanımının, anılan diğer dört Sözleşmenin tümünün göz önünde bulundurulması suretiyle üretilmiş olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Ama bundan daha önemli gördüğümüz bir tespit şudur. İHK, anılan diğer dört Sözleşmedeki normları harmanlayarak ve birleştirerek bir bakıma mevcut tanımlar içinde en geniş olanına ulaşmış ve böylelikle de bu geniş tanımları MSHS sistemine ithal etmiş sayılabilirse de, mevcut normatif çerçeveye yeni herhangi bir unsur ekleyebilmiş değildir.

2-) KKAOKS'nde yapısal sorunlar ve hakların etkinleşmesi üzerindeki etkisi

i) KKAOKS'ndeki "ayrımcılığın" tezahür alanlarının kuşatıcılığı ile Komitenin yetkileri ilişkisi

KKAOKS başlığında geçen "ayrımcılık" esas itibariyle bir medeni-siyasi haklar konusu olmakla birlikte, kadının toplum içindeki ekonomik ve sosyal durumuna ilişkin haklar da Sözleşmede düzenlenmiş olduğundan Sözleşmenin kapsamının, dolayısıyla da Sözleşme organı KKAOKK'nin çalışma alanının daha geniş olduğu ileri sürülebilir.⁶⁰

Kadınlara ilişkin sorun teşkil eden hususların görüldüğü alanları şöyle bir gözden geçirecek olursak, bunların, sadece kamusal yaşamla sınırlı olmayıp özel yaşam alanlarında da ortaya çıktığını; bireysel ve toplumsal yaşamın ve faaliyetlerin hemen her alanı ve konusuyla bağlantılı görünüm biçimleri bulunduğunu kolaylıkla fark edebiliriz. Dolayısıyla, KKAOKS "kadınlara karşı ayrımcılık" üzerinde odaklaşmakla konusal bakımdan bir çerçeve çizmekten ziyade, Sözleşme (md.1)'deki tanım içinde "kadınlara karşı ayrımcılık" probleminin görülebildiği alanların, klasik ilk iki kuşak insan haklarıyla sınırlı tutulmuyarak "ya da herhangi bir başka alandaki" ibaresiyle esnekleştirilmiş olması son derece isabetlidir.

Tam bu noktada başka bir tartışmaya geçmenin mümkün olduğunu düşünürüz. Sözleşmenin genel çerçevesinin kadınlara karşı ayrımcılık probleminin bütün tezahür alanlarını kapsamaya yönelik bir yaklaşımla kurgulanması, hemen üstte belirttiğimiz üzere, olgusal verileri göz önünde bulundurması nedeniyle ilkesel olarak isabetli ise de, bu yaklaşım bize daha çok teorik olarak haklı kılınabilir görünmektedir. Daha açık söyleyecek olursak, bu soruna tanı/(teşhis) konulması ve dolayısıyla da çerçevesinin çizilmesinde "belirtilerin", gözlemlenebilen sorunların çeşitliliğini dikkate alan kuşatıcı bir yaklaşım anlaşılabilir. Ancak burada göz ardı edilmemesi gereken husus, tanı konulan sorunu gidermek üzere somut bir sözleşmenin kotarılmış olduğudur. Kadınlara karşı ayrımcılığın tezahür alanlarını göz önünde bulundurmamak yetmez; bu sorunla mücadele etmek üzere tasarılanan cihazın çapını ve gücünü de mutlaka dikkate almak gerekir. KKAOKS dahil, insan hakları sözleşmeleri hiç kuşkusuz hem doktriner görüşlerden beslenirler hem de düzenlediği konuyla ilgili tartışma ve görüşlere zemin oluştururlar. Bu bağlamda dikkat edilmesi gereken mesele, bu tür sözleşmelerin ana gayesidir. O gaye, Devletleri ulusalüstü denetime tabi kılarak sözleşmenin düzenlediği insan haklarını korumaktır. Buradan çıkan sonuca göre, insan hakları sözleşmeleri, son tahlilde, somut araç(lar)/aygıt(lar) ve denetim usulleri öngörmek suretiyle insan haklarının kurumsallaşmasına hizmet etmek üzere üretilir.

⁶⁰ Henry J. Steiner - Philip Alston, **International Human Rights in Context**, Oxford University Press, 2000, sf.159.

Belirtilen açıdan düşünüldüğünde, KKAOKS'nin kapsama alanını saptarken benimsenen kuşatıcı ve bu nedenle de iddialı olarak nitelendirebileceğimiz yaklaşım ile Sözleşmenin *orijinal* metninin öngördüğü cihazın yapısı, görevleri, yetkileri, donanım ve olanakları bakımından “nitelikleri” ve “sınırlılığı” arasında bir “orantısızlık”, bir “dengesizlik” bulunduğunu teslim etmek gerekir. Bu nedenle, Sözleşme (md.1)'deki tanımın kuşatıcılığına körü körüne övgüler düzmek yerine, bu iki unsuru, yani tanımı ve tanımın gereklerini yerine getirecek olan cihazı koparılmaz ilişkisi içinde değerlendirerek meseleye bakmak daha isabetli olacaktır.

Şurası açıktır ki, KKAOKS organı KKAOKK, doğrudan Sözleşmeden kaynaklanan şekilde engelli olarak vücut bulmuştur ve BM'nin birçok başka insan hakları sözleşmeleri organı için söz konusu olmayan derecede bu engelliliği aşmak şeklinde özel bir çaba gösterme külfetiyle karşılaşmıştır. Dikkat edelim ki, bahsettiğimiz teknik engelliliktir; buna bir de, Komitenin kendi Sözleşmesini etkinleştirilmesi görevine, kadınlara karşı ayrımcılığın uzun ve derin köklerinden beslenen “tarihsel” ve “tematik” sorunların yüklediği külfetleri eklemek herhalde gereklidir.

Bütün bunlara ilaveten tarihsel gelişim çizgisi içinde ve pozitif hukuk düzlemi de dahil “insan hakları” fikrinin ve söyleminin, diğer hususların yanı sıra, dilsel tezahürünü takip edecek olursak, erkek cinsiyetinde olan Avrupalı kişilerin hakları olarak formüleştirdiği ve ifade edildiği de görülecektir. Bu açıdan düşünüldüğünde, sadece fikrin olgunlaştığı ve çeşitli hak bildirimleri ve diğer ulusal mevzuata yansıdığı 17. ve 18. Yüzyıllardan başlayan erken dönem bakımından değil⁶¹, “insan hakları” kavramının modern anlamda kullanıldığı 20. Yüzyılın ikinci yarısından sonra bile halen “erkeklerin haklarına”⁶² tekabül edecek şekilde algılanışı ve takdiminin tamamen önüne geçilemediği saptanabilecektir.

Teslim etmek gerekir ki, 1979 tarihli KKAOKS de bu genel sorunlu yaklaşımdan tam olarak arındırılmış şekilde kotarılabilmektedir. Sözleşmenin “cinsiyet ayrımcılığı” ana kavramı üzerinde yükselerek, bunun ortadan kaldırılması ve dolayısıyla da “eşitliğin” sağlanması perspektifiyle sınırlandırılmış olarak biçimlendirildiği açıktır. Bu durumda Sözleşme organı Komite, belgeye damgasını vuran anılan fikri temel ve yaklaşımla da süreç içinde uğraşmak zorunda kalmıştır. Hukuki açıdan analiz yapıldığında belirtilen son unsur da, KKAOKS organı KKAOKK'nin aslında diğer insan hakları sözleşmeleri organlarından farklı olarak, bu denli açık, doğrudan ve öncelik taşıyan çetrefil bir anlayış ve yaklaşım meselesinin üstesinden gelmek zorunda bırakıldığını gösteren bir başka güçlüğe işaret etmektedir.

Sözleşmenin fikri özü ve özellikle de orijinal metni itibarıyla taşıdığı yapısal aksaklık yahut eksikliklerin beslediği ve Sözleşme organına peşinen yüklemiş olduğu bütün bu külfetleri akılda tutsak da, bu çalışmanın yazarı Komite-

⁶¹ M. S. Gemalmaz, **Devlet, Birey Özgürlük**, Legal Yay., İstanbul, Mart 2010, sf.187-195, özellikle sf.192-193.

⁶² Shelly Wright, “*Economic Rights and Social Justice: A Feminist Analysis of Some International Human Rights Conventions*”, **Aust. YBIL**, Vol.12, 1988-1999, sf.241-264, sf.241-242. Yazar ‘erkeklerin hakları’ meselesinin insan haklarını sadece dilsel açıdan değil ve fakat bu hakların modern Batı Avrupa’daki tarihsel ve kültürel gelişimini de maskeleyişini ileri sürmektedir. Yazara göre bu hakların esası ve bunların dayandığı siyasi ve ekonomik temeller de keza ‘insan’ temelli olmaktan ziyade ‘erkek’ cinsiyetçi temellidir, sf.242.

nin kuruluşundan bu yana sergilediği performansın kayda değer ölçüde başarılı olarak nitelendirilmesi gerektiği görüşündedir.

ii) KKAOKS'nde dikey ve yatay sorumluluk

Sözleşme (md.2) hükmü, genel yükümlülük öngörmektedir ve (md.5-16)'da tanınmış haklar bakımından uygulanmaktadır.⁶³ Bu maddeyle Taraf Devletlere kadınlara karşı ayrımcılığı ortadan kaldırmak için düzenlenmesi gereken hukuk yolları ve cezalara ilişkin olarak yükümlülükler getirilmektedir. Taraf Devletler, kadınlara karşı ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına yönelik bir siyasal zaman yitirmeksizin takip etmekle yükümlendirilmişlerdir.

Sözleşme (md.2)'ye göre, henüz anayasalarına ve yasalarına eşitlik ilkesi girmemiş Taraf Devletler, bu ilkeyi mevzuata eklemeyi ve ilkenin uygulanmasını sağlamayı üstlenmektedirler, (md.2/a). Taraf Devletler ayrıca, kadınlara karşı her türlü ayrımcılığı yasaklayan ve gerekli yaptırımları da öngören yasal önlemleri almayı, kamu makamlarının ve ajanlarının (ayrıca özel kişi, kuruluş ve teşebbüslerin⁶⁴) kadınlara karşı her türlü ayrımcı hareketten kaçınmasını sağlamayı ve en önemlisi kadınlara karşı her türlü ayrımcılık teşkil eden yasa, yönetmelik, (ayrıca, örf, adet ve uygulamaları) değiştirmek, düzeltmek ya da ortadan kaldırmak için gerekli bütün önlemleri almayı, kadınlara karşı ayrımcılık teşkil eden bütün ulusal cezai hükümleri ilga etmeyi üstlenmişlerdir.

Bu maddeye ilişkin olarak iki hususa işaret etmek gerekir. İlki, *özel kişiler* tarafından kadınlara karşı yapılan ayrımcılığın önlenmesinin de⁶⁵ Taraf Devletlere bir yükümlülük olarak yüklenmiş olmasıdır. Hatırlatalım ki, insan hakları hukuku belgelerinde, kural olarak, Devlet-birey ilişkisi ve kamusal makamlarla gerçekleştirilen hak ihlalleri esas alınmaktadır. Gerçi, bu alanda, özellikle sözleşme organları içtihatlarıyla, birey-birey ilişkilerinde ortaya çıkan hak ihlallerini önlemek başta olmak üzere ve yine Devletle ilişki kurularak sözleşmenin sağladığı güvencelerin uygulama alanını yatay düzlemde genişletme yönünde bir gelişim vardır. Fakat temel ilke varlığını sürdürmektedir.

Bir karşılaştırma yapmak üzere BM MSHS organı İHK'nin 29/03/2000 tarihinde kabul ettiği "*Genel Yorum No.28 (68): Madde 3 (Kadınlar ve erkekler arasında haklarda eşitlik)*"⁶⁶ başlıklı belgeye işaret edebiliriz. Genel Yorum

⁶³ Rebecca J. Cook, "State Responsibility for Violations of Women's Human Rights", **Harv. Hum. Rts. J.**, Vol.7, 1994, sf.125-175, sf.158-169. Jo Lynn Southard, "Protection of Women's Human Rights Under the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women", **Pace Int'l L. Rev.**, Vol.8, 1996, sf.1-90, sf.31.

⁶⁴ KKAOKS (md.2/e) hükmüne göre Taraf Devletler, "herhangi bir kişi, örgüt ya da kuruluş/(işletme) tarafından kadınlara karşı ayrımcılığı/(ayrımcılık yapılmasını) ortadan kaldırmak üzere gerekli/(uygun) bütün önlemleri almayı" taahhüt etmektedirler.

⁶⁵ Pamela Goldberg - Nancy Kelly, "International Human Rights and Violence against Women", **Harvard Hum. Rts. J.**, Vol.6, 1993, sf.195-209, sf.197.

⁶⁶ "General comment No.28: Article 3 (The equality of rights between men and women)", adopted by the Committee at its 1834th meeting (sixty-eighth session), on 29 March 2000; **Report of the HRC**, Vol. I, General Assembly, Official Records Fifty-fifth session Supplement No. 40 (A/55/40), United Nations, New York, 2000, Annex VI, sf.133-139. Genel Yorum No.28, aynı konulu olup 28/07/1981 tarih ve 4 sayılı Genel Yorum No.4'ün yerine geçmek üzere hazırlanmıştır, (para.1). 29/03/2000 tarihli Genel Yorum No.28 hakkında bilgi ve değerlendirme için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.100-101, 624. M. S. Gemalmaz, "*İnsan Hakları Hukukunda Ayrımcılık Yasağı*", **Karamustafaoğlu'na Armağan**, 2010, sf.192-193, 206.

No.28 (para.4)'de ifade edildiği üzere, MSHS (md.2 ve 3) hükümleri, cinsiyet temelinde ayrımcılığın yasaklanması dahil, *kamu ve özel sektörün her ikisinde de*, haklardan eşit yararlanmasını zedeleyen ayrımcı eylemlere son vermek üzere gerekli tüm adımları atmakla/(önlemleri almakla) Taraf Devletleri ödevlendirilmektedir, (para.4). Kamunun yanı sıra “özel sektörün” de vurgulandığının altını çizmek gerekir.

Yeniden KKAOKS'ne dönecek olursak, (md.2) hükmünde ifadesini bulan ve Taraf Devletlerin kadınlara karşı ayrımcılık yapılmamasını “sağlama” yükümlülüğünü öngören düzenlemeye dikkat çekmek yerinde olacaktır. Diğer söyleyişle, kamusal makamların sadece ayrımcılık teşkil eden tasarruflarda bulunmaması yahut bulunmamasının temin edilmesi, Taraf Devletin bu Sözleşmeyle üstlendiği yükümlülüğü yerine getirmesi bakımından yeterli sayılmaz. Buna ek olarak, *özel kişi ve kuruluşlar tarafından* ayrımcılık yapılmasını engellemek ve yapılmış ise sorumluları kovuşturmak ve cezalandırmak ve mağdurun zararının tazmin edilmesini sağlamak da Taraf Devletin yükümlülüklerinin parçasını oluşturur.⁶⁷

Bu durum, aslında konu üzerinde çalışanlar tarafından iyi bilinen bir husus olan insan hakları bağlamında “kamusal alan” ve “özel alan” ikiciliğini sorgulayan ve aşmaya yönelik hukuki tartışmalarla doğrudan alakalıdır.⁶⁸ Doktrinde ileri sürüldüğü üzere, kamusal/özel ikiciliği, erkeklerin kabul alanda etkileme, yön verme durumlarını saklı tutmak suretiyle, erkekler tarafından sosyal iktidarın sürdürülmesine imkan veren etkili bir araçtır. Bu ikicilik aynı zamanda, özel alanda aile formu içinde kamunun ataerkil iktidarını saklı tutmayı da meşrulaştırmaya hizmet etmektedir.⁶⁹ Uluslararası hukuk ve uluslararası insan hakları hukuku dahil, tüm hukukların varsaydığı kamusal/özel alan ikiciliği aslında bir gerçekliğe tekabül etmektedir; öyle ki insan toplumu, bireylerin yaşamı bu iki farklı alana ayrılmıştır. Oysa bu bölümlenme, kadınları iktidar kaynaklarından dışlamayı rasyonelleştirmek üzere kurgulanan bir ideolojik tasarımıdır. Bu ikicilik aynı zamanda, kamusal alanda işler hale gelen insan hakları güvencelerinin olası müdahalesi bulunmaksızın, kadınlar üzerindeki

⁶⁷ Bkz., Rebecca J. Cook, “*State Accountability Under the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women*”, **Human Rights of Women: National and International Perspectives**, Rebecca J. Cook (ed.), University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1994, sf.228-256, sf.230-231, 236-239

⁶⁸ Örnek olarak bkz., M. J. Horwitz, “*The History of the Public/Private Distinction*”, **University of Pennsylvania Law Review (U. Pa. L. Rev.)**, Vol.130, 1982, sf.1423-1428. Dinah Shelton, “*Private Violence, Public Wrongs and the Responsibility of States*”, **Fordham Int'l L. J.**, Vol.13, Issue 1, 1989, sf.1-34. Yazar konuyu Ame.İHM'nin içti-hatları ışığında irdelemektedir. Hilary Charlesworth, “*The Public/Private Distinction and the Right to Development in International Law*”, **Austl. YBIL**, Vol.12, 1988-1989 (published 1992), sf.190-204. Hillary Charlesworth, Christine Chinkin and Shelley Wright, “*Feminist Approaches to International Law*”, **AJIL**, Vol.85, 1991, sf.613-645, özellikle sf.626-634. Margaret Thornton, “*The Public/Private Dichotomy: Gendered and Discriminatory*”, **Journal of Law and Society (J. L. & Soc'y)**, Vol.18, No.4, Winter 1991, sf.448-463. Pamela Goldberg, “*Anyplace but Home: Asylum in the United States for Women Fleeing Intimate Violence*”, **Cornell Int'l L. J.**, Vol.26, Issue 3, 1993, sf.565-604. Celina Romany, “*Women as Aliens: A Feminist Critique of the Public/Private Distinction in International Human Rights Law*”, **Harv. Hum. Rts. J.**, Vol.6, 1993, sf.87-125.

⁶⁹ Thornton, “*The Public/Private Dichotomy: Gendered and Discriminatory*”, 18 **J. L. & Soc'y**, 1991, sf.459.

baskıcı denetim sistemlerini muhafaza etmeyi de mümkün kılmaktadır.⁷⁰ Bu ikili alan ayırma, ulusal hukukta da cinsiyet ayrımcılığına karşı üretilen mevzuatta bile sağlam olmayan bir uyanış yahut bilinçlenme yanılışmasına yol açabilmekte, durumlarının daha iyiye götürüldüğü yönünde kadınlar arasında dayanaksız bir kanaat iklimi oluşmasına hizmet etmekte ve aslında toplum içinde cinsiyetçiliğin kaldırılmasına fiili ve gerçek ciddi bir katkı sağlamadığı gibi, kadınların daha ileri hak taleplerine erkeklerin daha kolay karşı çıkmasına fırsat vermektedir.⁷¹ Bu tablo, son tahlilde toplum içinde erkeklerin resmi ve fiili egemen pozisyonlarını yeniden üretmektedir.

Bu olgu, örnek olsun, tıpkı çocuklara karşı şiddet ve bedensel ceza uygulanması⁷² patolojisinde görüldüğü gibi, küçük ve ergen kız çocuklarına ve ayrıca yetişkin kadınlara kadınlara karşı şiddet sorunsalı bağlamında tüm çarpıcılığı ile açığa çıkar. “Özellikle özel/mahrem alanda (*intimate sphere*) vuku bulan kadınlara karşı şiddet, özel nitelikli uyuşmazlığın bir sonucu ve dolayısıyla da siyasi bağlamda önem taşımayan bir husus olarak görülmektedir. Toplumsal-cinsiyet temelli şiddet, insan haklarının bir ihlali olarak tanınmaktan ziyade, belli kültürel yahut dinsel uygulamaların bir getirisi olarak yahut da münferit bireysel eylemler şeklinde kavranmaktadır”.⁷³ Oysa kadınlara karşı şiddet, bu tür eylemlerin kişisel yahut kültürel özelliklerin sonucu olduğu yönündeki argümanın tersine, açıkça “siyasi nitelik taşımaktadır. Çünkü kadınlara karşı şiddet, toplum içinde erkekler ve kadınlar arasındaki yapısal iktidar ilişkilerinin, tahakkümün ve ayrıcalıkların bir sonucudur. Buradan görüldüğünde kadınlara karşı şiddet, evde, işyerinde yahut tüm kamusal alanlarda sözü edilen siyasi nitelik taşıyan ilişkilerin sürdürülmesi ve muhafazasının merkezinde yatmaktadır.”⁷⁴ Bunlar genel olarak isabetli tespitler ve eleştirilerdir.

Bununla birlikte KKAOKS'nin açtığı yoldan geçilerek, özellikle KKŞOKB (md.1) ve (md.2/a) hükümleri⁷⁵ bağlamında kamusal/özel alan ikiciliğini aş-

⁷⁰ Charlesworth, Chinkin and Wright, "Feminist Approaches to International Law", 85 **AJIL**, 1991, sf.629.

⁷¹ Nicola Lacey, "Legislation Against Sex Discrimination: Questions from a Feminist Perspective", **J. L. & Soc'y**, Vol.14, No.4, Winter 1987, sf.411-421, sf.418. Yazar konuyu özellikle Birleşik Krallık'ta çıkarılan 1975 tarihli Cinsiyet Ayrımcılığı Kanunu açısından irdelemektedir. Benzeri gözlemleri Thornton, 1984 tarihli Avustralya Cinsiyet Ayrımcılığı Kanunu ile bağlantılı olarak yapmaktadır. Bkz., Thornton, "The Public/Private Dichotomy: Gendered and Discriminatory", 18 **J. L. & Soc'y**, 1991, sf.452-456.

⁷² Konuya özgülünen bir çalışma olarak bkz., H. Burak Gemalmaz, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ve Türk Hukukunda Çocuğun Bedensel Cezaya Karşı Korunması**, Legal Yay., İstanbul, Nisan 2005.

⁷³ Goldberg – Kelly, "International Human Rights and Violence Against Women", 6 **Harv. Hum. Rts. J.**, 1993, sf.196. Yazarlar "özel/mahrem alan" (*intimate sphere*) ifadesini, şiddet eylemlerine hedef kılınan kadınlar ile ister koca, erkek arkadaş, üvey baba yahut herhangi bir başka 'yakın' erkek olsun, eylemin faili arasındaki yakın ilişkiyi göstermek üzere tercih ettiklerini belirtmektedirler, *id.*, sf.196, dp.4.

⁷⁴ Charlotte Bunch, "Women's Rights as Human Rights: Toward a Revision of Human Rights", **Hum. Rts. Q.**, Vol.12, 1990, sf.486, 490-491. Charlesworth, Chinkin and Wright, "Feminist Approaches to International Law", 85 **AJIL**, 1991, sf.629.

⁷⁵ KKŞOKB (md.2/a) hükmü şöyledir: "Madde 2 – (a) Dayak, ev içinde kız çocukların cinsel istismarı, drahoma/(başlık parasıyla) bağlantılı şiddet, evlilik içi tecavüz, kadın cinsel organının dağlanması/(kadın sünneti) ve kadınlara zarar veren diğer geleneksel uygu-

mak yönünde önemli adımlar atılmış bulunduğunu da saptamak yerinde olacaktır.

Gerçekten de, KKŞOKB (md.1)'de "kadınlara karşı şiddet" teriminin tanımı verilmektedir: "*Madde 1 – Bu Bildirinin amaçları bakımından, "kadınlara karşı şiddet" terimi, ister kamusal isterse özel yaşamda vuku bulsun, bu tür eylemlerle tehdit etme, zorlama ya da özgürlükten keyfi olarak yoksun bırakma dahil olmak üzere, kadınların bedensel, cinsel ya da psikolojik zarar görmelerine yahut ıstırap duymalarına yol açan yahut böyle bir sonucu doğurması olası bulunan, cinsiyete dayalı herhangi bir şiddet anlamına gelir.*" (vurgu eklenmiştir). Dolayısıyla KKŞOKB, genel olarak KKAOKS'ne yöneltilmiş bulunan bir eleştirinin, yani kadının özel alanda korunmasının ihmal edildiği yönündeki eleştirinin⁷⁶ de büyük ölçüde dikkate alındığının bir göstergesidir.⁷⁷

Öte yanda cinsel taciz UÇÖ'nün Sözleşme No.111 ekseninde de ayrımcılık olarak mütalaa edilmektedir. Fırsat yahut muamele eşitliğini engelleyen yahut zedeleyen etkiyi haiz cinsiyet temelindeki bir farklılık gözetme, dışlama yahut öncelik tanıma, Sözleşme No.111 (md.1/1,a) hükmüyle çelişen ayrımcılık teşkil eder. Bununla birlikte anılan UÇÖ Sözleşmesi özelinde bir fiili cinsel taciz olarak nitelendirmek için, bu türdeki fiilin belli özellikler taşıdığını gösterebilmek şartı aranmaktadır. Buna göre, cinsel taciz çalıştırmada yahut bir işe almada bir önkoşul olarak açığa çıkmalıdır; bu alanlarda alınan kararlar üzerinde etkisi bulunmalıdır yahut mesleki performans açısından zarar verici niteliği olmalıdır; bu tür fiillerden mustarıp olan kişiyi küçültmeli, aşağılamalı yahut sindirip korkutmalıdır. Faili tarafından bilerek yapılan ve mağduru tarafından istinmeyen bu kategorideki her fiil cinsel taciz sayılır.⁷⁸

Yeniden KKAOKS (md.2) düzenlemesinde bakacak olursak dikkati çeken bir diğer husus şudur. Bu norm ayrımcılık öngören ve fakat yazılı olmayan örf-adet, gelenek hukuku kurallarının kaldırılmasını da Taraf Devletlerin yükümlülükler manzumesine katmıştır. Nitekim KKAOKS, Taraf Devletlerin bu Sözleşme kapsamında üstlendikleri yükümlülüklerinden kurtulmak için gelenek-görenek ve diğer uygulamaları ileri sürmelerine olanak tanımamaktadır. Sözleşme (md.5/a) hükmü Taraf Devletlere kadın ile erkeğin kalıplaşmış rollerine

lamalar, eş konumunda olmayanlar/(evlilik dışı yaşam beraberliği yaşayanlar) arasında şiddet ve sömürü amacıyla uygulanan şiddet dahil olmak üzere, *aile içinde vuku bulan bedensel, cinsel ve psikolojik şiddet; (b) Tecavüz, cinsel istismar, işyerinde, eğitim kurumlarında ve diğer yerlerde cinsel taciz ve sindirme/(yıldırma), kadın ticareti ve fahişeliğe zorlama dahil olmak üzere, genel olarak toplum içinde vuku bulan bedensel, cinsel ve psikolojik şiddet; (c) Her nerede vuku bulursa bulsun, Devlet tarafından işlenen ya da göz yumulan bedensel, cinsel ve psikolojik şiddet.*" (vurgu eklenmiştir).

⁷⁶ Romany, "Women as Aliens: A Feminist Critique", 6 **Harv. Hum. Rts. J.**, 1993, sf.110. Celina Romany, "State Responsibility Goes Private: A Feminist Critique of the Public/Private Distinction in International Human Rights Law", **Human Rights of Women: National and International Perspectives**, Rebecca J. Cook (ed.), University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1994, sf.85-115, özellikle sf.91-99, 101-107. Maja Kirilova Eriksson, **Reproductive Freedom**, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague, 2000, sf.44-45, 263-268, 498-500.

⁷⁷ M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.657-658.

⁷⁸ *Equality in Employment and Occupation, General Survey by the Committee of Experts on the Application of the Conventions and Recommendations*, ILC, 75th Session, Geneva, 1988, sf.43, para.45'e atıfla nakleden, Nielsen, "The Concept of Discrimination in ILO Convention No.111", 43 **ICLQ**, 1994, sf.834.

dayalı önyarguların ve geleneksel uygulamaların ortadan kaldırılması yükümlülüğünü getirmektedir.⁷⁹ KKAOKS (md.5/a)'daki kadın ile erkeğin kalıplaşmış rollerine dayalı ön yarguların ve geleneksel uygulamaların ortadan kaldırılması unsuru, KKAOKB (md.3)⁸⁰ ve 20/12/1993 tarihli KKSÖKB (md.4/j)⁸¹ ve Afrika Kadın Protokolü (md.2/2)⁸² hükümlerinde de yer almaktadır.

Öte yanda, KKAOKS (md.2/g)'de öngörülen ceza mevzuatında kadınlara karşı ayrımcılık teşkil eden hükümlerin kaldırılması yönündeki norma daha önce KKAOKB (md.7)'de rastladığımızı hatırlatalım.

1990'lı yılların başlarında doktrinde, münhasıran toplumsal cinsiyet kaynaklı olarak kadınların maruz kaldıkları dezavantajlara ve adaletsizliklere karşı uluslararası insan haklarının etkin bir giderim sağlamaktan henüz uzak bulunduğunu vurgulanmıştır. Bu açıdan bakarak insan haklarına saygı gösterilmesinin 'evrensel' nitelik kazanmadığı ve bunun gerek kadınların insan haklarının karmaşık nitelikte olmasından gerekse de bu sorunun ülkeden ülkeye farklılık arz etmesinden beslendiği ileri sürülmüştür. Sorunun temelinde, kadının erkeklere tabi ve tahakküm altında oluşunun ve bu durumun insan haklarının ihlali olarak kavranmayışının yattığı ifade edilmiştir.⁸³

Bu tespitler genel olarak isabetli olmakla birlikte iki hususa dikkati çekmekte yarar var. *İlki*, bu tür argümanların Sözleşmenin henüz bireysel şikayet başvurusunu öngören Protokolü çıkarılmadan önce, yani belgenin tanıdığı hakların yahut Taraf Devletlere yüklediği yükümlülüklerin dava edilebilirlik niteliği kazanmasından evvel ileri sürüldüğüdür. *İkincisi*, kuşkusuz, başta Türkiye olmak üzere, dünyanın gelişmiş yahut gelişmekte olan pek çok ülkesinde kadın hakları ihlalleri ve bunun süregitmesi yadsınamayacak bir olgudur. Buna bağlı olarak kadın haklarını kurumsallaştırma mücadelesinin etkili biçimde sürdürülmesi gerektiği de bir o denli doğrudur.

⁷⁹ Kadının etnik ve kültürel kimliği bağlamında hakları inceleyen bir çalışma için genel olarak bkz., Radhika Coomaraswamy, "To Bellow like a Cow: Women, Ethnicity, and the Discourse of Rights", **Human Rights of Women National and International Perspectives**, Rebecca J. Cook (ed.), University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1994, sf.39-57.

⁸⁰ KKAOKB (md.3) hükmü şöyledir: "Kadınların daha aşağı düzeyde olduğu düşüncesine dayanan gelenek-göreneklerin ve diğer tüm uygulamaların kaldırılması ve bu husustaki önyarguların yok edilmesi doğrultusunda ulusal eğilimleri yönlendirmek ve halkı eğitmek üzere gerekli/(uygun) bütün önlemler alınacaktır."

⁸¹ KKSÖKB (md.4/j) hükmü uyarınca Devletler "erkeklerin ve kadınların sosyal ve kültürel davranış tarzlarını (alışkanlıklarını) değiştirmek ve cinsiyetlerden birinin diğerinden aşağı ya da üstün olduğu düşüncesine ve erkekler ve kadınlar bakımından klişeleşmiş roller öngörüsüne dayanan önyarguları, geleneksel uygulamaları ve diğer bütün uygulamaları ortadan kaldırmak için, özellikle eğitim alanında olmak üzere, uygun bütün önlemleri almalıdır."

⁸² Afrika Kadın Protokolü (md.2/2) hükmü şöyledir: "Taraf Devletler, cinsiyetlerden herhangi birinin diğeri karşısında üstün yahut alt düzeyde olduğuna yahut kadınlar ve erkekler hakkında klişeleşmiş roller öngörüsüne dayanan zararlı kültürel ve geleneksel uygulamaların ortadan kaldırılması amacını gerçekleştirmek için, kamunun eğitilmesi, bilgilendirilmesi yollarını (ve) eğitim ve iletişim stratejilerini kullanarak, kadınların ve erkeklerin sosyal ve kültürel davranış modellerini düzeltip değiştirmek ile kendilerini bağtlayacaklardır."

⁸³ Rebecca J. Cook, "Women's International Human Rights Law: The Way Forward", **HRQ**, Vol.15, 1993, sf.230-261, sf.231.

Bununla birlikte, Sözleşmenin orijinal sistemi itibarıyla bile, bu çalışmada yukarıda belirtildiği gibi, salt böyle bir belgenin üretilebilmiş olmasının kadın hakları hareketine sağladığı uluslararası meşruluk ve ivme göz ardı edilemez.

Sözleşmenin bilhassa eğitim, istihdam, sağlık, ekonomik ve sosyal ödünceler gibi alanlarda ekonomik ve sosyal hakları öncelik verdiği; haklara ve özgürlüklere sadece (Devletin müdahalede bulunmaması şeklindeki) geleneksel negatif boyutuyla değil ve fakat Devlete bu alanda düşen diğer edimleri de dikkate alarak (gereğini yapma şeklindeki) pozitif yönüyle de yaklaştığı bir gerçektir.⁸⁴

Hatırlatmak yerinde olur ki, ulusalüstü insan hakları hukukunda bölgesel ve uluslararası insan hakları sözleşmeleri organları eliyle Taraf Devletlere düşen sözleşmesel yükümlülüğün hakları ihlal edenler devlet dışı kişi ve kuruluşlar olduğunda bile ilgili Devletin bunları önleme, soruşturma ve cezalandırma yükümlülüğünü içerdiği uzun bir süreden bu yana netleştirilmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla bu genel içtihatı siyasa da, diğer sözleşmeler bakımından geçerli olduğu gibi, KKAOKS özel bağlamında da bu belgeyi etkinleştirmeye hizmet eden önemli bir birikim ve olanak sağlamaktadır.

Bölgesel düzlemde insan hakları mahkemelerinin bazı pilot içtihatlarını burada ele alınan hususa netlik kazandırmak üzere belirtebiliriz.

Örnek olsun, AİHS sistemi çerçevesinde AİHM 18/01/1978 tarihli “*İrlanda v. Birleşik Krallık*” vakası hükmünde sistematik kötü muamele şikayetlerini incelerken, bir Devletin yüksek makamlarının bu tür bir uygulamanın mevcudiyetinden habersiz oldukları, yahut en azından böyle bir argümanı ileri sürmeye hakları bulunduğu kabul edilemez. Sözleşme sistemi çerçevesinde bu makamlar, astlarının tasarruflarından kesin olarak sorumludurlar; yüksek makamlar kendi iradelerini astlarına dayatmak ile ödevlidirler ve bu iradelerine saygı gösterilmesini temin etmeye muktedir bulunmadıkları bahanesinin arkasına saklanamazlar.⁸⁵ AİHM şikayetleri Sözleşme (md.1) hükmü⁸⁶ ile bağlantılı olarak da değerlendirmiştir. Avrupa Mahkemesine göre, klasik türdeki uluslararası andlaşmalardan farklı olarak, AİHS, Sözleşmeciler Devletler arasında kar-

⁸⁴ Nicola Lacey, “*Feminist Legal Theory and the Rights of Women*”, **Gender and Human Rights**, Karen Knop (ed.), Oxford University Press, Published in the United States, 2004, sf.13-55, sf.53.

⁸⁵ “*Ireland v. United Kingdom*”, European Court of Human Rights, Judgment of 18/01/1978, Series A, para.159. “It is inconceivable that the higher authorities of a State should be, or at least should be entitled to be, unaware of the existence of such a practice. Furthermore, under the Convention, those authorities are strictly liable for the conduct of their subordinates; they are under a duty to impose their will on their subordinates and cannot shelter behind their inability to ensure that it is respected.” Ayrıca bkz., Menno T. Kamminga, **Inter-State Accountability for Violations of Human Rights**, University of Pennsylvania Press, 1992, p.140.

⁸⁶ AİHS (md.1) hükmü şöyledir: “*Madde 1 – İnsan haklarına saygı gösterilmesi yükümlülüğü* - Yüksek Sözleşmeciler Taraflar, bu Sözleşmenin I. Bölümünde tanımlanan hakları ve özgürlükleri, kendi yargı yetki alanında bulunan herkes için güvence altına alacaklardır.” Karşılaştırınız, örneğin, bölgesel düzlemdeki belgeler: Ame.İHS (md.1/1); Ame.İHS/ESKHP (md.1); ASŞ (Başlangıç kısmı); Af.İHHŞ (md.1). Uluslararası belgeler: BM Şartı (md.55/c); EİHB (Başlangıç kısmı); IAOKS (Başlangıç kısmı), (md.2); MSHS (md.2/1 ve 2/2); ESKHS (md.2/2); Göçmen İşçilerin ve Aile Üyelerinin Haklarının Korunması Uluslararası Sözleşmesi (md.7).

şıklı olarak yükümlülükler üstlenilmesinin ötesine geçen niteliktedir. Sözleşme Devletlerin objektif yükümlülüklerini düzenlemektedir. Sözleşme Taraf Devletlerin yüksek makamlarına sadece haklara ve özgürlüklere saygı gösterme yükümlülüğü yüklemekle kalmamaktadır. Sözleşme aynı zamanda, bu haklardan ve özgürlüklerden yararlanmayı güvence altına almak üzere, söz konusu yüksek makamlara astlar düzeyinde gerçekleştirilen ihlalleri önlemek yahut bunlar için giderim sağlamakla da yükümlendirmektedir.⁸⁷

Ame.İHS (md.1) hükmü⁸⁸, Taraf Devletlere iki yönlü yükümlülük yüklemektedir. Buna göre Taraf Devletler, Ame.İHS'nde güvence altına alınan haklara "saygı göstermenin" ("to respect") yanı sıra, bu hakların özgürce ve tam olarak kullanılmasına "temin etmek" ("to ensure") yükümlülüğünün de altındadır. Dolayısıyla, Taraf Devletler bakımından hem pozitif hem de negatif yükümlülükler söz konusudur.⁸⁹

Ame.İHS organı Ame.İHM *Velasquez Rodriguez* vakasında verdiği 29/07/1988 tarihli ve *Godinez Cruz* vakasındaki 20/01/1989 tarihli hükümlerinde, diğer hususların yanı sıra, Sözleşmede tanınan hakların serbestçe ve tam olarak kullanılmasını "temin etmek" yükümlülüğü çerçevesinde Taraf Devletlere düşen yapısal ve aygıtsal düzenlemeleri gerçekleştirmek, bunları işletmek, bu yolla ihlalleri önlemek, ihlaller karşısında soruşturma açıp failleri kovuşturmak ve cezalandırmak ve mağdurlar için giderim sağlamak şeklindeki temel Sözleşmesel yükümlülükleri belirtmiştir.⁹⁰ Ancak Ame.İHM bu noktada durmamış ve devam etmiştir. Amerikan Mahkemesine göre, Taraf Devletin ihlalleri önleme ve giderim sağlama şeklindeki olumlu edimde bulunma yükümlülüğünden kaynaklanan sorumluluğu kamusal ajanların ihmallerini de kapsar. Bir özel kişinin fiilinden ötürü bir başkasının hakkı ihlal edildiğinde Taraf Devletin doğrudan Sözleşmesel sorumluluğu ortaya çıkmaz. Ancak bu durum, Devletin sorumluluktan tamamen bağışık olacağı anlamına gelmez. Çünkü Amerikan Mahkemesine göre,

"Sözleşmede tanınmış hakların kamusal makamın bir eyleminin sonucu olarak ya da onların yetkilerini kullanan kişiler tarafından gerçekleştirilen herhangi bir ihlalden o Devlet sorumludur. Ancak bu tespit, bir Devletin, insan hakları ihlallerini önleme, soruşturma ve cezalandırma yükümlülüğünü doğuracak her durumu ve bu hakların ihlalden o Devletin sorumlu tutulmasına yol açabilecek bütün vakaları tanımlamaya yetmez. İnsan haklarını ihlal eden

⁸⁷ "Ireland v. United Kingdom", ECtHR, Judgment of 18/01/1978, para.239. "The Convention does not merely oblige the higher authorities of the Contracting States to respect for their own part the rights and freedoms it embodies; ... the Convention also has the consequence that, in order to secure the enjoyment of those rights and freedoms, those authorities must prevent or remedy any breach at subordinate levels." Ayrıca bkz., Shelton, "State Responsibility", 13 **Fordham Int'l L. J.**, 1989, sf.13.

⁸⁸ Ame.İHS (md.1/1) hükmü şöyledir: "Madde 1. Haklara Saygı Gösterme Yükümlülüğü - 1. Bu Sözleşmenin Taraf Devletler, burada tanınan haklara ve özgürlüklere saygı göstermeyi, ve kendi yargı yetkilerine tabi tüm kişilerin, söz konusu hakları ve özgürlükleri, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi ya da diğer görüş, ulusal ya da sosyal köken, ekonomik statü, doğum ya da herhangi bir başka sosyal koşul gerekçeleriyle hiçbir ayrımcılık yapılmaksızın, özgürce ve tam olarak kullanabilmelerini temin etmeyi, üstlenirler."

⁸⁹ Thomas Buergenthal, **International Human Rights**, Nutshell Series, West publishing Co., 1988, sf.144-145. M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.1233-1234.

⁹⁰ "Velasquez Rodriguez v. Honduras", I-ActHR, Judgment of 29/07/1988, paras.166. "Godinez Cruz v. Honduras", I-ActHR, Judgment of 20/01/1989, para.175.

ve (örneğin, bunun özel kişinin eylemi olmasından yahut sorumlu kişinin tespit edilememiş bulunmasından ötürü) başlangıcı itibarıyla bir Devlete direkt olarak yüklenemeyecek bir yasadışı eylem bile, eylemin kendisinden dolayı değil ve fakat söz konusu ihlali gereken özeni göstererek önlemediği ya da Sözleşmenin gerektirdiği şekilde buna karşı tavır koymadığı için o Devletin uluslararası sorumluluğunun doğmasına yol açabilir⁹¹

Buradan çıkan sonuca göre, ilgili Taraf Devlet ihlali önlemek yahut Amerikan Sözleşmesinin gerektirdiği biçimde ihlale reaksiyon göstermek bakımından yeterli özeni göstermediği takdirde de Sözleşme bakımından sorumlu tutulur. Ame.İHM şunu da eklemektedir: “Devletler, insan hakları ihlallerinin vuku bulmasını engellemek üzere makul önlemleri almak ve kendi yargı yetki alanlarında gerçekleşen ihlaller hakkında ciddi soruşturma yürütmek, sorumluları tespit etmek, bunlara uygun cezalar vermek, mağdura yeterli tazminat ödemek yasal ödevi altındadır.”⁹²

Amerikan Mahkemesinin ifadesiyle, “ tarafları özel kişiler olan ilişkilerde (yazarın notu, yani, taraflardan hiç birinin kamu görevlisi olmaması halinde), Sözleşmeyi ihlal eden eylemlerin ciddi biçimde soruşturulmaması, bu tarafların bir anlamda hükümetçe yardım görüyor/kollanıyor olmaları sonucunu verdiğinden, o Devletin uluslararası düzlemde sorumlu tutulmasına yol açar.”⁹³

iii) KKAOKS Seçmeli Protokolünün kabulü ve yürürlüğe girmesi

1993 tarihli İnsan Hakları Viyana Dünya Konferansında BM üyesi Devletler, Kadının Statüsü Komisyonundan ve Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesinden bireysel şikayet başvuru usulünü öngören bir

⁹¹ “*Velasquez Rodriguez*”, I-ActHR, Judgment of 29/07/1988, paras.172. M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.1234-1235. Aynı yönde bkz., “*Godinez Cruz*”, I-ActHR, Judgment of 20/01/1989, para.182.

⁹² “*Velasquez Rodriguez v. Honduras*”, I-ActHR, Judgment of 29/07/1988, paras.174. “174. The State has a legal duty to take reasonable steps to prevent human rights violations and to use the means at its disposal to carry out a serious investigation of violations committed within its jurisdiction, to identify those responsible, to impose the appropriate punishment and to ensure the victim adequate compensation.” (vurgu eklenmiştir). M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.1235. “*Godinez Cruz v. Honduras*”, I-ActHR, Judgment of 20/01/1989, para.184.

⁹³ “*Velasquez Rodriguez*”, I-ActHR, Judgment of 29/07/1988, paras.177. “177. In certain circumstances, it may be difficult to investigate acts that violate an individual’s rights. The duty to investigate, like the duty to prevent, is not breached merely because the investigation does not produce a satisfactory result. Nevertheless, it must be undertaken in a serious manner and not as a mere formality preordained to be ineffective. An investigation must have an objective and be assumed by the State as its own legal duty, not as a step taken by private interests that depends upon the initiative of the victim or his family or upon their offer of proof, without an effective search for the truth by the government. This is true regardless of what agent is eventually found responsible for the violation. Where the acts of private parties that violate the Convention are not seriously investigated, those parties are aided in a sense by the government, thereby making the State responsible on the international plane.” (vurgu eklenmiştir). M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.1235; daha yeni vakalar için bkz., *id.*, sf.1235-1238. “*Godinez Cruz*”, I-ActHR, Judgment of 20/01/1989, para.188. Ayrıca bkz., Shelton, “*State Responsibility*”, 13 **Fordham Int’l L. J.**, 1989, sf.13-14.

seçmeli protokol hazırlamaları isteminde bulunmuşlardır.⁹⁴ Viyana'da yapılan "Dünya İnsan Hakları Konferansı" sonunda 25/06/1993 tarihinde kabul edilen "Viyana Bildirisi ve Eylem Programı" belgesinde de açıkça, KKAOKS'ne bireysel başvuru hakkını tanıyan bir Seçmeli Protokol hazırlanmasını teşvik eden karara yer verilmiştir.

BM Genel Kurulunun elli dördüncü oturumunda 06/10/1999 tarih ve 54/4 sayılı kararıyla kabul edilip, BM'in New York'taki Merkezinde 10/12/1999 İnsan Hakları Günü'nde imzaya açılan "Kadınlara Karşı Her Biçimiyle Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesinin Seçmeli Protokolü"⁹⁵ ("KKAOKS/SP"), (md.16/1) uyarınca yürürlük için aranan 10 onay/katılmanın üzerinden üç ay geçmesi koşulu gerçekleşerek 22/12/2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Türkiye bu Protokol ile bağitlanmıştır. Türkiye, bu Protokolü 08/09/2000 tarihinde imzalamıştır. Bu işlemin ardından, 30/07/2002 tarih ve 4770 sayılı "Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesine İlişkin İhtiyari Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun" çıkarılmıştır, (RG, 02/08/2002, s.24834). Bu işlemin ardından, Bakanlar Kurulunun 26/08/2002 tarih ve 2002/4703 Kararı çıkarılmış ve bu karara ekli olarak belgenin Türkçe resmi çevirisi⁹⁶ ve İngilizce metni yayımlanmıştır, (RG, 18/09/2002, s.24880). Türkiye, Protokolü onay belgesini 29/10/2002 tarihinde depo etmiştir ve Protokol Türkiye bakımından 29/01/2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Mart 2011 tarihi itibarıyla bu Protokolle bağitlanan Devlet sayısı 102'dir. Bu rakam, Sözleşmeyle bağitlanmış Devlet sayısının yüzde ellisinin az üstündür. Bu olgu, Sözleşme Taraflarının Protokol ile bağitlanma konusundaki gönülsüzlüklerini göstermektedir.

Söz konusu 102 Devletten 3'ü (Bangladeş, Belize ve Küba) Protokol (md.8 ve 9)'da düzenlenen Komitenin "soruşturma usulüne" ilişkin yetkisini tanımadıkları "beyan" etmişlerdir.⁹⁷

KKAOKS/SP'nin Sözleşmesinden önemli bir farkı, Protokol (md.17) uyarınca bu belgeye çekince konulması imkânının tanınmamış olmasıdır. Çekin-celere dair bu çalışmada ileride yapılan ayrıntılı değerlendirme ışığında, Seçmeli Protokoldeki bu düzenlemenin önemi kendiliğinden anlaşılır hale gelmektedir.

KKAOKS/SP ile bireysel şikayet başvurusu usulünün tanınması ve böylelikle Sözleşme sistemine dahil edilmesi, KKAOKS'yi, MSHS/SP-1, IAOKS, İKS ve ESKHS/SP gibi şikayet usulünü öngören diğer sözleşmeler ile eşit duruma

⁹⁴ Mireille G.E. Bijnisdorp, "The Strength of the Optional Protocol to the United Nations Women's Convention", **NQHR**, No.3, 2000, sf.329-355, sf.330.

⁹⁵ 06/10/1999 tarihli "Kadınlara Karşı Her Biçimiyle Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesinin Seçmeli Protokolü'nün ("KKAOKS/SP") ("Optional Protocol to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women") tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **ÜİHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.515-530. Ayrıca bkz., M. S. Gemalmaz, **Usul Hukuku Mevzuatı**, 1. Kitap, 2006, sf.315-324. KKAOKS/SP hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.643-652. Ayrıca bkz., Hoq, "The Women's Convention and Its Optional Protocol", 32 **Colum. Hum. Rts. L. Rev.**, 2001, sf.693-726.

⁹⁶ KKAOKS/SP'nün Türkçe resmi çevirisinin başlığında ve çok sayıda maddesinde, tıpkı bu belgenin dayanağı olan Sözleşmenin Türkçe resmi çevirisinde görüldüğü gibi, hatalı çeviriler söz konusudur.

⁹⁷ M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.651.

getirmiştir. Ekleme gerekir ki, bu eşitleme sadece “bireysel şikayet başvurusu” usulünün tanınması bakımından söz konusudur. Başka deyişle, “şikayet başvurusu usulü” çerçevesinde gerek uluslararası gerekse bölgesel pek çok insan hakları sözleşmesinde tanınan “devletlerarası şikayet başvurusu”, KKAOKS/SP’de tanınmış değildir.

Protokolde “devletlerarası şikayet başvurusu” usulünün tanınmamış olmasından kaynaklanan boşluğu *bir ölçüde* doldurabilecek olan “soruşturma usulü”⁹⁸ düzenlenmişse de, bu iki usul gerek niteliği gerekse işleyişi bakımından önemli farklılıklar içeren iki ayrı mekanizmadır.⁹⁹ Soruşturma usulünün ayırt edici özelliklerini dikkate alırsak bu iki usul arasındaki farklılık daha net anlaşılır hale gelir. Soruşturma usulünü şu beş unsur karakterize etmektedir: **1)** Bu usulün işletilmesine rengini veren “istisnai ve ağır şartların varlığı” ön koşulu. **2)** Usulün işletilmesini “tahrik eden aktörlerin” özellikleri ve çeşitlilikleri. **3)** Hukuki zorunluluk olmamakla birlikte, usulün yürütümünde “olmazsa olmaz” bir unsur olarak, yerinde inceleme yapmak üzere ilgili ülkenin “ziyaret” edilmesi. **4)** Usulün yürütümde bütün süreç egemen olan “gizlilik” örtüsü ve **5)** bulguların deşifre edilmesi, yani “alenileştirilmesi”.¹⁰⁰

Buna karşılık devletlerarası şikayet başvurusunda bu usulü çalıştırabilecek yegane aktör Sözleşme Tarafı Devlettir. Dolayısıyla Sözleşme organının inisiyatif kullanması değil, Taraf Devletin bu usulün işletilmesini tahrik etmesi söz konusudur. Uygulamayı göz önünde tutacak olursak, yaygın, ağır ve sistematik insan hakları ihlallerinin varlığının genel olarak devletlerarası şikayet için dikkate alınan bir husus olduğunu saptayabiliriz. Bununla birlikte şunu da belirtmek yerinde olur ki, devletlerarası şikayette, aslında doğru biçimde tanı koyacak olursak, Devletleri harekete geçiren motifin, şikayet edilen devletin tasarruflarının tekil bireyler üzerinde doğurduğu hak ihlalleri ve bunların önlenmesinden çok, yaygınlaşan bu uygulamanın o Sözleşme ile kurulan ve korunmak istenen hukuki ve siyasi düzeni tehdit eder hale gelmesine karşı tedbir almak arayışı olduğunu görürüz. Tekil mağduriyetlerin giderimi dolaylı olarak elde edilebilecek sonuç olacaktır. Bu tespitleri yaparken, başka çalışmalarımızda gösterdiğimiz üzere, bilhassa AİHS sisteminde, bundan sapma teşkil eden istisnai devletlerarası şikayet başvurusu görüldüğünün (“*Danimarka v. Türkiye*” vakası)¹⁰¹ de farkındayız. Ancak bu istisnai uygulamalar, devletlerarası şikayet usulünün temel esprisini değiştirmemektedir.

Kaldı ki, bu iki usul arasında başka farklılıklar da bulunmaktadır. Devletlerarası şikayet usulünde yerinde inceleme yapmak üzere ilgili ülkenin “ziyaret” edilmesi yahut “mahallinde inceleme” denilen uygulama seyrek olarak karşımıza çıkmaktadır. Halbuki yerinde inceleme/araştırma, soruşturma usulüne rengini veren unsurlardan biridir.

Sonuç olarak, KKAOKS/SP’de “devletlerarası şikayet başvurusu” usulünün tanınmamış olmasından kaynaklanan boşluğu, öngörülmüş olan “soruşturma usulü” gerçekten de ancak bir ölçüde doldurabilir.

KKAOKS’nde şikayet başvurusu usulünün tanınmadığını belirtmiştik. İşte bu denetimi sadece bireysel başvuru usulünü öngörerek Sözleşmeyi etkinleştirmeye yönelik arayışlar sonucunda ortaya çıkan Seçmeli Protokol kısa bir

⁹⁸ KKAOKS/SP’de “soruşturma usulü” hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.649-652.

⁹⁹ *Id.*, sf.645.

¹⁰⁰ *Id.*, sf.649.

¹⁰¹ *Id.*, sf.946-952, özellikle sf.949-950.

Başlangıç bölümünün ardından toplam 21 madde içermektedir. KKAOKS/SP (md.1)'e göre, "bu Protokole Taraf bir Devlet ("Taraf Devlet"), Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesinin ("Komite"), Madde 2 uyarınca sunulan başvuruları alma ve inceleme yetkisini tanır."

KKAOKS/SP (md.1) hükmüne göre, (md.2)'de düzenlenen Komitenin "bireysel şikayet başvurularını" alma ve inceleme yetkisi, Sözleşmeye Taraf bir Devletin bu Protokole taraf olmasıyla kendiliğinden geçerli hale gelmektedir. Başka deyişle, bu Protokole taraf olmanın ilk ve otomatik hukuki sonucu, Protokole Taraf Devletin, Sözleşme çerçevesinde bireysel şikayet başvurusuna muhatap olma yükümlülüğünün altına girmesidir. KKAOKS/SP'nin yürürlüğe girmesinin ardından ilk bireysel şikayet başvurusu Komitenin 2004 yılındaki otuz birinci oturumunda karara bağlanmıştır.

KKAOKS'nde yer alan ve aşağıda daha ayrıntılı olarak üzerinde durulacak olan hakların "*program hüküm*" niteliğinde olup, Taraf Devletlere, düzenlediği her bir spesifik alan çerçevesinde kadın-erkek eşitliğini mevzuat ve uygulama olarak sağlamak ve kadınlara karşı ayrımcılığı ortadan kaldırmak üzere gerekli tüm önlemleri alma yükümlülüğü getirdiği sıklıkla yinelenen bir husustur.

Bununla birlikte, Sözleşmenin Seçmeli Protokolünün kabulüyle bireysel şikayet başvurusunun tanınması sonrasında Sözleşmedeki hakların program hüküm şeklinde formüle edilmiş olmasına dayanan argümanlar da kayda değer ölçüde önemini kaybetmiştir. Daha açık deyişle, Sözleşmesel hakların ihlallerinin dava edilebilir, yani Sözleşme organı tarafından bireysel başvuru usulü çerçevesinde incelenebilir hale gelmesi karşısında, artık program hüküm kavramına atıfla ileri sürülen mülahazaların pratikte geçerliliği kalmamıştır.

Hatırlayalım ki, koşut bir gelişme bireysel başvuru usulünü tanıyan BM ESKHS/Seçmeli Protokolün¹⁰² kabulünden sonra bu Sözleşme özeli bakımından da söz konusudur.¹⁰³

Gerçi bu noktada bireye doğrudan dava edilebilir şekilde bireysel hak tanımak ile genel olarak Devlete önlemler alma ve gereğini yerine getirme yükümlülüğü getirip bu yükümlülüğün ihlali üzerinden bireye şikayetçi olma hakkı tanımak arasında teorik açıdan bir fark bulunduğu tartışması mümkün gözükmemektedir. Ancak böylesi bir farklılık, son tahlilde, ilgili Sözleşme organının yorumuyla giderilebilir niteliktedir. Kuşku yok ki, doğrudan bireysel hak tanıyan sözleşmelerle kıyasladığında, bu yeni gelişme gerek KKAOKS'nin organı Komiteye gerekse de ESKHS'nin organı Komiteye özellik arz eden ek bir yorum külfeti yüklemektedir. Ne var ki, anılan her iki Sözleşme organı da zaten bireysel başvuruyu öngören kendi Seçmeli Protokollerinin en başta gelen öngörücüsü ve destekleyicisi olduklarından belirttiğimiz külfeti üstlenmeye ve bunun üstesinden gelmeye evleviyetle hazır bulduklarını açıkça ortaya koymuşlardır.

¹⁰² "Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinin Seçmeli Protokolü" ("ESKHS/SP") (*Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*), BM Genel Kurulunun 10/12/2008 tarih ve 63/117 sayılı kararıyla kabul edilmiş, 24/09/2009 tarihinde imzaya açılmıştır; ancak Mart 2011 tarihi itibarıyla henüz yürürlüğe girmemiştir, (bu tarih itibarıyla 35 imza, 3 onay işlemi gözükmemektedir; Protokol md.18 uyarınca yürürlüğe girme için 10 onay yahut katılım belgesinin depo edilmesi gerekmektedir). ESKHS/SP'nün tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisinin için bkz., M. S. Gemalmaz, **ÜİHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.51-66.

¹⁰³ ESKHS/SP hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.378-406.

KKAOKS/SP'ün kabul edilmesi ve yürürlüğe girmesi, Sözleşmenin denetim sistemindeki zayıflıkları¹⁰⁴ önemli ölçüde gidermiş olmaktadır.

Bu eksenle son olarak KKAOKS/SP'ün sağladığı önemli bir başka imkana da işaret etmek gerekir. Bireysel başvurunun işletilmesi yoluyla Komite, aşağıda incelediğimiz genel ve ciddi bir sorun olan Sözleşmenin amacıyla bağdaşmayan nitelikteki çekinceler hususunda belirleme yapma fırsatını bulacaktır. KKAOKS/SP'ün kabulüne kadar bu sorun Sözleşme sistemi içinde üç usulle ele alınabiliyordu. *Birincisi*, yine yukarıda değindiğimiz Taraf Devletin bir başka Taraf Devletçe konulan çekinceye “itirazını” beyan etmesi usulüdür. *İkincisi*, Komitenin “Genel Tavsiye” usulünü kullanmak suretiyle bu konuda benimsenmesi ve uygulanması gereken esas ve ilkeleri genel (tüm Taraf devletlere yönelik) olarak ortaya koymasıdır. *Üçüncüsü*, Komitenin “rapor usulünü”¹⁰⁵ işleterek ilgili Taraf Devlete bu konuda özel olarak tavsiyede bulunmasıdır. KKAOKS/SP'ün kabulünden sonra anılan bu üç ayrı usulün yanı sıra, Komite, uygun nitelikte olmayan çekinceler sorunu hakkında doğrudan “bireysel başvuru usulü” çerçevesinde ilgili Devlete yön gösterme olanağına kavuşmuştur.

3-) KKAOKS'nde çekinceler sorunu ve hakların etkinleşmesi üzerindeki etkisi

KKAOKS'nde tanınan haklar bağlamında önemli bir sorun belgenin çekince konulmasına izin vermesi ve uygun içerikte olmayan çekincelerin hakların işlevselliğini olumsuz yönde etkilemesidir.¹⁰⁶

i) Çekinceler sorunu

Gerçekten de bu Sözleşme aynı zamanda, çok sayıda Devlet tarafından çekince konulmuş olması yönüyle dikkati çekmektedir. Mart 2011 tarihi itibarıyla KKAOKS'ne Taraf 186 Devletten aralarında Türkiye'nin de yer aldığı

¹⁰⁴ Meron, “*Enhancing the Effectiveness of the Prohibition of Discrimination against Women*”, 84 **AJIL**, 1990, sf.216-217 (şikayet başvuru usulünün Sözleşmede öngörülmemiş olmasına yönelik eleştiri). Jacobson, “*The Discrimination against Women Committee*”, **The United Nations and Human Rights: A Critical Appraisal**, Alston (ed.), 1995, sf.448-450.

¹⁰⁵ KKAOKS'nde “Rapor usulü” ve pratiği hakkında bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.633-641. Jacobson, “*The Discrimination against Women Committee*”, **The United Nations and Human Rights: A Critical Appraisal**, Alston (ed.), 1995, sf.455-462. Bustelo, “*The CEDAW Committee at the Crossroads*”, **The Future of UN Human Rights Treaty Monitoring**, Alston and Crawford (eds.), 2000, sf.84-96.

¹⁰⁶ KKAOKS'nde çekinceler sorunu hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.616-618. Rebacca Cook, “*Reservations to the CEDAW*”, 30 **Va. J. Int'l Law**, 1990, sf.643. Byrnes, “*The Work of the Committee on the Elimination of Discrimination Against Women*”, 14 **Yale J. Int'l L.**, 1989, sf.51-56. Belinda Clark, “*The Vienna Convention Reservations Regime and the Convention on Discrimination against Women*”, **AJIL**, Vol.85, No.2, April 1991, sf.281-321, sf.282-289. Jacobson, “*The Discrimination against Women Committee*”, **The United Nations and Human Rights: A Critical Appraisal**, Alston (ed.), 1995, sf.448, 469. Bustelo, “*The CEDAW Committee at the Crossroads*”, **The Future of UN Human Rights Treaty Monitoring**, Alston and Crawford (eds.), 2000, sf.109. Hoq, “*The Women's Convention and Its Optional Protocol*”, 32 **Colum. Hum. Rts. L. Rev.**, 2001, sf.688-691. Liesbeth Lijnzaad, **Reservations to UN-Human Rights Treaties**, Martinus Nijhoff Publishers, the Netherlands, 1995, sf.298-370.

56'sının Sözleşmenin çeşitli hükümlerine çekince koydukları görülmektedir. Bu rakam toplam Taraf Devlet sayısının % 30'una ulaşan bir orana karşılık gelmektedir.

a) Çekinceleri normatif dayanakları bakımından sınıflama: Sözleşme (md.28) ve (md.29)

KKAOKS'ne konulabilecek çekinceler normatif dayanağı esas alınarak iki grupta toplanabilir.

Birincisi, Sözleşme (md.28)'de öngörülen ve bu Sözleşmeye belli şartlarla çekince konulabileceğini hükümdür. Bu imkanla Sözleşmenin hakları düzenleyen bazı maddelerine konulan çekincelerdir. Gerçekten de, (md.28/1)'de, BM Genel Sekreterinin, onay ya da katılma sırasında Devletler tarafından konulan çekinceleri alıp, bütün Devletlere dağıtacağı belirtilmektedir. (md.28/2)'de "bu Sözleşmenin konusu ve amacıyla bağdaşmayan çekince konulmasına izin verilmeyeceği" ve nihayet (md.28/3)'de de Taraf Devletlerin koydukları çekinceleri bilahare bir bildirimde bulunmak suretiyle geri çekebilecekleri ve bu işlemin, bildirim alındığı tarihte işlerlik kazanacağı düzenlenmiştir.

İkincisi, Sözleşme (md.29)'da öngörülen çekincedir. KKAOKS (md.29/1) hükmü¹⁰⁷ bu Sözleşmenin yorumlanması yahut uygulanmasıyla alakalı uyuşmazlıkların hakem usulüne yahut Uluslararası Adalet Divanı (UAD) önüne götürülmesini öngörürken, (md.29/2) hükmünde¹⁰⁸ ise Taraf Devletlere, hakem ya da UAD yargı yetkisi usulüyle bağlanmamak üzere beyanda bulunmak suretiyle anılan hükme çekince koyma olanağı tanınmıştır. Bunu yaptıkları takdirde, diğer Taraf Devletlerin, "böyle bir çekince koymuş bulunan herhangi bir Taraf Devlet karşısında, (md.29/1) ile bağlı olmayacakları ve nihayet (md.29/3)'de ise, (md.29/2) uyarınca konulmuş bir çekincenin bilahare yapılacak bir "bildirim" ile her zaman geri çekilebileceği öngörülmüştür.

Sözleşme (md.29) hükmüne ilişkin olarak şu saptamaları da yapmak mümkündür. (i) Bilhassa orijinal metni itibarıyla Sözleşme organı KKAOKK'nin sınırlı yetkileri dikkate alındığında, Sözleşmenin yorumlanması eksenli uyuşmazlıkların bir yargısal organın kararıyla hallini öngören biricik usulün "seçmeli" bir usul olarak; yani bu konuda UAD'nın konuya el atabilmesi yetkisini Taraf Devletin özel bir "tanıma beyanı" ile tanınması koşulunun öngörülmüş olması tartışılabilir bir konudur. Daha açık deyişle, kararının bağlayıcılığı, dolayısıyla etkililiği tereddüdü davet etmeyen tek usul, seçmeli bir usuldür. Hiç kuşku yok ki bu düzenleme biçimi, Devletlerin Sözleşmeye Taraf olmalarını kolaylaştırmak gibi bir motifle öngörülmüştür. (ii) İkinci husus şudur. Muhtemelen birinci şıkta işaret ettiğimiz düzenleme biçiminin olumsuzluğunu bir

¹⁰⁷ KKAOKS (md.29/1) hükmü şöyledir: "1. İki ya da daha çok Taraf Devlet arasında bu Sözleşmenin yorumlanması ya da uygulanmasına ilişkin olup müzakereler yoluyla çözüme kavuşturulamayan herhangi bir uyuşmazlık, bu taraflardan birinin talebi üzerine, hakeme sunulacaktır. Hakeme sunulması talebi tarihinden itibaren altı ay içinde taraflar bu hakemliğin kuruluşu/(düzenlenmesi) hususunda anlaşmaya varamazlar ise, bu taraflardan herhangi biri talepte bulunmak suretiyle bu uyuşmazlığı Uluslararası Adalet Divanına, Divan Statüsüne uygun şekilde, götürebilir."

¹⁰⁸ KKAOKS (md.29/2) hükmü şöyledir: "2. Taraf Devletlerden her biri, bu Sözleşmeye imzalama ya da onaylama zamanında yahut Sözleşmeye katılırken, bu Maddenin 1. paragraf hükmü ile kendisinin bağlı olmadığı beyanında bulunabilir. Diğer Taraf Devletler, böyle bir çekince koymuş bulunan herhangi bir Taraf Devlet karşısında, anılan paragraf hükmü ile bağlı olmayacaklardır."

ölçüde törpülemek gibi bir arayışla, söz konusu olan seçmeli usul *olumsuz irade açıklamasına* bağlanmıştır. Başka söyleyişle, UAD'nın anılan yetkisiyle *bağlanma*, Sözleşmeye taraf oluşun otomatik sonucudur; *bağlanmama* ise, Taraf Devletin özel ve ayrı bir bağlı olmadığını beyan işlemini gerektirmektedir.

İlgilenecek olanlar için şu notu da ekleyelim ki, devletler arası şikayet başvurusuna yer veren evrensel sözleşmelerde (BM insan hakları sözleşmeleri gibi) bu usulün bugüne dek hiçbir Devlet tarafından hiçbir zaman çalıştırılmamış olması olgusuna koşut yahut benzer biçimde, insan hakları sözleşmelerinin yorumlanması yahut uygulanmasına ilişkin Taraf Devletler arasındaki uyumsuzlukların UAD aracılığıyla halli pek seyrek işletilmiş olan bir usuldür. Hal böyle olunca, Devletlerin, insan hakları sözleşmelerine taraf olurken, anılan UAD usulünü öngören hükümlerle kendilerini bağlı kılmama eğilimi göstermeleri ya da bunu sağlamak amacıyla özel işlem (bağlı olmadığı beyanı) yapmaları, bu usulün işletilmesiyle ortaya çıkan aleyhe yargı kararına muhatap kalmak şeklindeki deneyimle desteklenebilecek pratik kaygılardan çok, süre giden bir önden tedbir alma alışkanlığının tezahürü şeklinde yorumlanabilir.

Dahası doktrinde de gözlemlendiği üzere, insan hakları ihlali içerikli iddiayla uluslararası bir mahkeme (UAD) önünde dava açmak mümkün olduğunda bile, devletler bu yola başvurmakta gönülsüzdürler. Bunun tipik bir örneği olarak, Demokratik Kamboçya'da 1975-1978 yılları arasında İkinci Dünya Savaşından sonra en açık ve kitlesel soykırım fiilleri işlenmesine ve bu uygulama kayda değer ölçüde uluslararası kamuoyuna mal olmasına, Kamboçya Soykırım Sözleşmesini çekincesiz onaylamasına ve UAD'nın yargı yetkisini (Statü, md.36/2) 1957 yılında tanımış olmasına karşın hiçbir devlet Kamboçya'ya karşı dava açmak yoluna gitmemiştir.¹⁰⁹

b) Sözleşme (md.29)'a konulan çekinceler

Taraf Devletlerin bir kısmı Sözleşmenin haklara ilişkin hükümleriyle birlikte (md.29)'a, bazıları ise münhasıran Sözleşme (md.29)'a çekince koymuşlardır. Nitekim Mart 2011 tarihi itibarıyla KKAOKS'ne çekince koymuş gözükten 56 Devletten 40'ı, (md.29)'daki usul ile bağlanmadığını beyan etmiştir.

Mart 2011 tarihi itibarıyla Sözleşme (md.29)'a çekince koyan toplam 40 Devletten 15'i münhasıran bu maddeye ve geri kalan 25'i ise hem (md.29)'a hem de Sözleşmenin haklarla ilgili çeşitli maddelerine çekince koydukları görülmektedir.

¹⁰⁹ Kamminga, **Inter-State Accountability for Violations of Human Rights**, 1992, p.147.

MART 2011 İTİBARIYLA
KKAOKS MADDE 29 HÜKMÜNE ÇEKİNCE KOYAN DEVLETLER TABLOSU

Taraf Devlet	(md.29) çekincesi için gerekçe göstermiş mi?	Halen başka çekincesi var mı?
1) Cezayir	“uyuşmazlığın tüm taraflarının rızasıyla hakeme ya da UAD’na götürülür”	+
2) Arjantin	-	-
3) Bahama	-	+
4) Bahreyn	-	+
5) Brezilya	-	-
6) Brunei	-	+
7) Çin ¹¹⁰	-	-
8) Küba	“diplomatik kanallar kullanılarak doğrudan müzakere yoluyla”	-
9) Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti	-	+
10) Mısır	“hakem/tahkim usulüyle bağlanmamak için”	+
11) El Salvador	-	-
12) Etiyopya	-	-
13) Fransa	-	+
14) Hindistan	-	+
15) Endonezya	“uyuşmazlığın tüm taraflarının rızasıyla hakeme ya da UAD’na götürülür”	-
16) Irak	“hakem/tahkim usulü için”	+
17) İsrail	-	+
18) Jamaika	-	-
19) Kuveyt	-	+
20) Lübnan	-	+
21) Mauritius	-	-
22) Mikronezya	“uyuşmazlığın tüm taraflarının rızasıyla hakeme ya da UAD’na götürülür”	+
23) Monako	-	+

¹¹⁰ Macao Portekiz yönetimi altında iken Portekiz Hükümeti 27/04/1999 tarihli iletişiyile Sözleşmenin Macao’da da uygulanacağını Genel Sekretere bildirmişti. Ancak bilahare Macao’ya ilişkin olarak Portekiz ve Çin’in Genel sekretere gönderdikleri ileti sonucu, Çin Hükümeti, Macao’nun yönetimi kendisine geçtikten sonra bu bölge bakımından Sözleşmenin Çin’in koyduğu çekince geçerli olacak şekilde uygulanacağını beyan etti. Böylelikle, Çin yönetimine geçen Macao bakımından da Sözleşme (md.29)’a konulan çekince uygulanır hale geldi. Benzeri bir uygulama örneği ise Hong Kong ile ilgili olarak görüldü. Hong Kong’un yönetiminin Birleşik Krallık’tan Çin’e geçmesi üzerine Çin Hükümetince Genel Sekretere Hong Kong Özel İdare Bölgesi için de Sözleşme (md.29)’a konulan çekincenin geçerli olacağı bildiriminde bulunuldu.

24) Fas	“hakem/tahkim usulü” için “uyuşmazlığın tüm taraflarının rızası”	+
25) Mynmar	-	-
26) Nijer	“hakem/tahkim usulü” için “uyuşmazlığın tüm taraflarının rızası”	+
27) Umman	-	+
28) Pakistan	-	+
29) Katar	-	+
30) Suudi Arabistan	-	+
31) Singapur	-	+
32) Suriye	“hakem/tahkim usulü için”	+
33) Tayland	-	+
34) Trinidad ve Tobago	-	-
35) Tunus	“uyuşmazlığın tüm taraflarının rızasıyla hakeme ya da UAD’na götürülür”	+
36) Türkiye	-	-
37) Birleşik Arap Emirlikleri	“hakem/tahkim usulü” için “uyuşmazlığın tüm taraflarının rızası” ve mevcut hüküm “bazı Devletleri vatandaşlarını savunmak üzere diğer Devletleri dava etmeye kapı aralar”	+
38) Venezuela	-	-
39) Vietnam	-	-
40) Yemen	-	-

Mart 2011 tarihi itibarıyla Sözleşmeye toplam 186 Devlet Taraf bulunmaktadır. Yukarıda verilen Tablodan aynı tarih itibarıyla toplam 40 Taraf Devletin KKAOKS (md.29)’da öngörülen hakem ya da UAD yargı yetkisi usulüyle bağlanmamak üzere anılan hükme çekince koydukları görülmektedir. Ancak, bu maddeye çekince koyan Devlet sayısı aslında daha fazla idi; bazı Devletler bilahare bu çekincelerini geri çektikleri için sayı 40 olarak gözükmektedir. Bu konuda bilgi için aşağıda “Çekincelere karşı yürütülen mücadelenin sonuçları” başlığı altında verilmiştir.

Mart 2011 tarihi itibarıyla Sözleşme (md.29)’a çekince koyan 40 Devletin 11’i, bu işlem bağlamında “gerekçe” yahut “görüş” açıklamıştır.

Çekincesi için “gerekçe” belirten 11 Devletin 7’si, anılan usulün “ancak uyuşmazlığın tüm taraflarının” rızası yahut onayı ile işletilebileceği görüşünü belirtmiştir. Bu nokta önemlidir. Zira Sözleşmenin yorumlanması yahut uygulanmasına ilişkin olarak iki ya da daha fazla Taraf Devlet arasında ortaya çıkabilecek olup müzakereler yoluyla çözüme kavuşturulamayan bir uyuşmazlığın hakem yahut UAD usulüyle halli için uyuşmazlığın taraflarından “birinin” talebinin/başvurusunun yeterli olmasını öngören mevcut düzenleme, bazı başka sözleşmelerde de görülmektedir (ama dikkat edelim, tümü böyle değildir). Bu usulün tahrik edilmesi için taraflardan yalnızca birinin iradesini yeterli gören bu düzenleme biçimi eskiden beri birçok Devletin itirazlarına konu olmuştur.

c) Çekinceleri nitelikleri bakımından sınıflama

KKAOKK sekreteryasının hazırladığı 27/10/1994 tarihli bir çalışmada¹¹¹ yapılan tasnife göre, KKAOKS'ne konulan çekinceler nitelikleri itibariyle, 1) "genel çekinceler" ("*general reservations*") (yani, Sözleşmenin herhangi bir maddesini/hükmünü özel olarak göstermeksizin, iç hukuka ya da dinsel temellere referans yaparak bunların saklı tutulduğunu belirten türde olup, Sözleşmenin bütünü bakımından etki doğuracak içerikteki çekincelerdir ki, Komite bunları Sözleşmenin konusu ve amacıyla bağdaşmaz bulmaktadır); 2) "Sözleşmenin özünü oluşturan maddelerine konulan çekinceler" ("*reservations to core articles of the Convention*") (bu kategori KKAOKS özelinde (md.1-3) hükümlerine teka-bül ediyor olarak nitelendirilmektedir ve bu hükümler Sözleşmenin amaçlarını gerçekleştirmek üzere takip edilecek politikaların unsurlarını düzenlemektedir) ve 3) Sözleşmenin "esasına/haklarına konulan çekinceler" ("*reservations to substantive articles*") (bu kategoride KKAOKS (md.4-16) hükümleri belirtilmektedir) şeklinde üç grupta sınıflanmaktadır.

Komitenin 1995 yılındaki on-dördüncü oturum faaliyetlerine ilişkin Yıllık raporunda (A/50/38)¹¹² 03/02/1995 tarihi itibariyle geçerli "Ek I- *Taraf Devletler*" listesindeki verilere göre, Sözleşmeye Taraf Devlet sayısı toplamı 140 olup bunlardan çekince/beyan koyan toplam Taraf Devlet sayısı 43'tür ve toplam 14 Taraf Devlet de koydukları çekince/beyanları kısmen yahut tamamen "geri çekme" işlemi yapmıştır. Bu geri çekme işlemi yapan 14 Devlettten 5'inin (Fransa, İrlanda, Yeni Zelanda, Kore Cumhuriyeti, Tayland) o tarih itibariyle diğer çekince/beyanları yürürlükte gözükmekteydi.

Komitenin 2000 yılındaki yirmi-ikinci ve yirmi-üçüncü oturumlar faaliyetlerine ilişkin raporunda (A/55/38)¹¹³ 01/08/2000 tarihi itibariyle geçerli "Ek I- *Taraf Devletler*" listesindeki verilere göre, Sözleşmeye Taraf Devlet sayısı toplamı 165 olup bunlardan 49'u çekince/beyan koyan Devletlerdir ve çekince/beyan koyup da bunları geri çekme işlemini yapan Devletlerin sayısı 18 idi.

Komitenin 2001 yılındaki faaliyetlerine ilişkin raporunda (A/56/38)¹¹⁴ 01/08/2001 tarihi itibariyle geçerli veriye göre, Sözleşmeye Taraf Devlet sayısı 167, çekince/beyan koyan Devlet sayısı 49 ve çekince/beyanını geri çeken Devlet sayısı 18'dir.

¹¹¹ CEDAW/C/1995/6, 27 October 1994, CEDAW, Fourteenth session, 16 January-3 February 1995, "*Ways and Means of Expediting the Work of the Committee*", para.34.

¹¹² **Report of the Cedaw**, (Fourteenth session), General Assembly, Official Records - Fiftieth Session, Supplement No. 38 (A/50/38), (31 May 1995), United Nations, New York, 1995, sf.139-142, Annex I, "*States parties to the Convention... as at 3 February 1995*".

¹¹³ **Report of the Cedaw**, (Twenty-second and Twenty-third sessions), General Assembly, Official Records - Fifty-fifth Session, Supplement No. 38 (A/55/38), United Nations, New York, 2000, sf.86-89, Annex I, "*States parties to the Convention... as at 1 August 2000*".

¹¹⁴ **Report of the Cedaw**, (Twenty-fourth and Twenty-fifth sessions), General Assembly, Official Records - Fifty-sixth Session, Supplement No. 38 (A/56/38), United Nations, New York, 2001, sf.116-122, Annex I, "*States parties to the Convention... as at 1 August 2001*".

d) Sözleşmenin hakları düzenleyen maddelerine konulan çekinceler

Aşağıdaki Tabloda, Sözleşmenin Başlangıç kısmına, Bölüm I (md.1-5) ve Bölüm II (md.7-9); Bölüm III (md.10-14) ve Bölüm IV (md.15-16) hükümlerine çekince koyan Devletler gösterilmektedir. Tablonun ikinci sütununda çekince/beyan koyan Taraf Devletin isminin yanında parantez içinde veriler, çekince/beyan konulan Sözleşme maddesinin fıkralarını göstermektedir; böyle bir belirleme olmayanlar ise, o maddenin bütünü için çekince/beyan konulduğu anlamına gelmektedir.

MART 2011 İTİBARIYLA KKAOKS'NİN HAKLARI DÜZENLEYEN HÜKÜMLERİNE ÇEKİNCE/BEYAN KOYAN DEVLETLER TABLOSU

Sözleşme maddeleri	Çekince koyan ya da beyanda bulunan Taraf Devletler (parantez içindeki rakamlar Sözleşme maddelerinin fıkralarını göstermektedir; rakam olmayanlarda ise maddenin tümü için çekince/beyan var demektir)
Genel çekince	Maldivler (Şeriat hukuku); Moritanya (Şeriat hukuku); Umman (Şeriat hukuku); Pakistan (Anayasasına referans); Suudi Arabistan (Şeriat hukuku); Tayland (Anayasasına referans);
Başlangıç	Fransa (11. paragraf); Almanya (11. paragraf); Hollanda (10. ve 11. paragraflar)
1	Lihtenştayn; Birleşik Krallık/İngiltere (Tac'a ilişkin yorum)
2	Cezayir; Bahreyn; Bangladeş; Mısır; Libya; Fas (beyan); Singapur; Suriye; Birleşik Krallık (Virgin, Falkland, South Georgia, Turks & Caicos Adaları için); Lesotho (2, kendi Anayasasına referans); Libya (2); Bahama (2/a); Katar (2/a); Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti (2/f); Yeni Zelanda (2/f) (Cooks Adaları için); Nijer (2/d; 2/f); Irak (2/f; 2/g) Mikronezya (2/f); Birleşik Arap Emirlikleri (2/f);
3	-
4	Birleşik Krallık/İngiltere (4/1'e ilişkin yorum); Çin (md.4/1'e ilişkin beyan)
5	Hindistan (5/a, yorumlayıcı beyan); Yeni Zelanda (5/a) (Cooks Adaları için); Katar (5/a, yorumlayıcı beyan); Nijer (5/a, 5/b); Fransa (5/b-yorumlayıcı beyan); Mikronezya; Singapur (md.11/1 ile bağlantılı 4/2-yorumlayıcı beyan);
6	-
7	İsrail (7/b); Monako (7/b);
8	-
9	Monako; Birleşik Arap Emirlikleri; Birleşik Krallık/İngiltere (Virgin, Falkland, South Georgia, Turks & Caicos Adaları dahil);
9/1	Irak (9/1);

9/2	Irak (9/2); Bahama (9/2); Bahreyn (9/2); Brunei (9/2); Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti (9/2); Ürdün (9/2); Kuveyt (9/2); Lübnan (9/2); Malezya (9/2); Fas (9/2); Umman (9/2); Katar (9/2); Suudi Arabistan (9/2); Suriye (9/2); Tunus (9/2);
10	-
11/1	Malezya (yorumlayıcı beyan); Birleşik Krallık (Virgin, Falkland, South Georgia, Turks & Caicos Adaları dahil); İrlanda (11/1); Malta (11/1); Mikronezya (11/1,d); Singapur (11/1-yorumlayıcı beyan); Avusturya (11/1,f) ;
11/2	Avustralya (11/2,b); Mikronezya (11/2,b)
12	-
13	Malta; İrlanda (13/a);
14	Fransa (14/2, c; 14/2h);
15	Malta; İsviçre (15/2); Birleşik Krallık/İngiltere (15/3) (Virgin, Falkland, South Georgia, Turks & Caicos Adaları dahil); Cezayir (15/4); Bahreyn (15/4); Fas (15/4, beyan); Nijer (15/4); Umman (15/4); Katar (15/1, 15/4); Tunus (15/4, beyan); Suriye (15/4); Birleşik Arap Emirlikleri (15/2)
16	Cezayir; Bahreyn; Mısır; Irak; İsrail; Malta; Mikronezya; Fas (Şeriat hukukuna genel gönderme); Singapur; Tayland; Birleşik Arap Emirlikleri; Hindistan (16/1); Malezya (16/1,a, f, g); Bangladeş (16/1,c); Libya (16/1,c,d); Lübnan (16/1,c,d,f ve g); Suriye (16/1,c, d, f, g); Nijer (16/1,c, e, g); Tunus (16/1,c, d, f, g, h); Ürdün (16/1,c, d, g); İrlanda (16/1,d, f); Malta (16/1,e); Monako (16/1, e, g); Kuveyt (16/1,f); Umman (16/1,a, c, f); Katar (16/1, a, c, f); Birleşik Krallık/İngiltere (16/1,f) (Virgin, Falkland, South Georgia, Turks & Caicos Adaları dahil); Fransa (16/1,g); Kore Cumhuriyeti (16/1,g); İsviçre (16/1,g, h); Bahama (16/h);
16/2	Hindistan (16/2 - yorumlayıcı beyan); Suriye (16/2);

Bazı tespit ve değerlendirmeler şöyle sıralanabilir.

Sözleşme maddelerine göre çekincelerin dağılımı:

Sözleşme (md.1-16) hükümlerinden beşi hiçbir çekinceye/beyana konu olmamış gözükmetedir. Bu maddeler şunlardır: (md.3), (md.6), (md.8), (md.10) ve (md.12). Bunlardan (md.3) “genel şemsiye” hüküm olup, Taraf Devletlerin kadınlara karşı ayrımcılığı ortadan kaldırmak ve haklarda eşitliği güvence altına almak üzere mevzuat dahil uygun önlemleri almalarına ilişkindir. (md.6), kadın ticaretinin ve kadınların fahişe olarak sömürülmelerinin önlenmesine yönelik önlemlerin alınması konulu hükümdür. (md.8)’de, kadınların ülkelerini uluslararası düzeyde temsil etme ve bu nitelikteki kuruluşların çalışmalarına katılmalarını sağlamaya yönelik önlemler alınması hakkındadır. (md.10)’da kadınların eğitim haklarına ilişkin düzenleme ve bu bağlamda alınması gereken önlemlerin konu ve alanları yer almaktadır. Nihayet (md.12)’de ise, kadınların sağlık hakkı ve anneliğin korunması eksenli düzenleme bulunmaktadır. Demek ki, bu hükümler Taraf Devletlerce çekince konulması gereken türde yükümlülük öngören düzenlemeler olarak mütalaa edilmemektedir.

Öte yanda, Sözleşme (md.4) için 2 Taraf Devletin (Birleşik Krallık, yorum ve Çin, Hong Kong bölgesine dair beyan); Sözleşme (md.14) için 1 Taraf Devletin (Fransa) ve nihayet Sözleşme (md.13) için ise 2 Taraf Devletin (Malta ve İrlanda) çekince/beyanı bulunmaktadır. Buna göre, anılan Sözleşme maddeleri de genel olarak çekince konulmasını gerektirecek içerik ve ağırlıkta yükümlülük öngören hükümler şeklinde değerlendirilmiyor demektir.

En çok sayıda çekince konulan maddelerin genel dağılımına bakıldığında Sözleşmenin ağırlıklı olarak (md.2, 5, 9, 11, 15 ve 16) hükümleri üzerinde odaklanıldığı görülmektedir. Taraf Devletler için genel yükümlülük öngören (md.2)’ye toplam 19 çekince ve/veya beyan konulmuş olması başlı başına dikkat çekicidir.

Sözleşmenin genel yükümlülük normu (md.2)’nin, haklar eksenindeki (md.16)’nın ardından en çok sayıda çekince konulan hüküm olması da ayrıca üzerinde düşünülmesi gereken bir olgudur.¹¹⁵

Haklara ilişkin hükümler bağlamında ise, Sözleşme (md.9)’a toplam 18; (md.11)’e toplam 8; (md.15)’e toplam 12 ve (md.16)’ya ise toplam 30 Taraf Devlet çekince/beyan koymuştur. Bu veriden çıkan sonuca göre, Taraf Devletler Sözleşmenin özellikle (md.15 ve 16) hükümlerini çekinceyi gerektiren düzenlemeler şeklinde kavramaktadırlar.

Hatırlatalım ki, (md.15) kadınların yasa/hukuk önünde eşitliği; hukuki işlem yapma ehliyeti ve ikametgah seçme, yerleşme ve seyahat özgürlükleri bakımlarından eşitliği esasları öngörülmüş iken, (md.16)’da ise evlilik ve aile ilişkilerinde ayrımcılığın kaldırılması ve eşitliğin sağlanması konuları düzenlenmektedir.

Sözü edilen (md.15 ve 16) hükümleri “medeni haklar” kategorisine ilişkindir. Bu hükümler, kadınlara karşı ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını öngören bir sözleşme bağlamında birinci adımı teşkil eden hususlara karşılık gelmektedir. Çekincelerin kayda değer bölümünün bu temel alanla alakalı olması, Sözleşmenin amaçlarını gerçekleştirmek üzere aşılması gereken mesafenin büyüklüğünü de göstermektedir.

¹¹⁵ Aynı yönde bkz., Southard, “Protection of Women’s Human Rights”, 8 **Pace Int’l L. Rev.**, 1996, sf.31. Wright, “Gender and Economic Rights”, 12 **Aust. YBIL**, 1988-1999, sf.258.

Çekince/beyanda “genel olarak ulusal mevzuata” gönderme:

Şili = Beyan (genel); **Lesotho** = (25/08/2004) tarihli iletişiyle, önceki çekincesinde değişiklik yapmış ve kapsamını daha da genelleştirerek genişletmiştir (Lesotho Anayasasıyla bağdaşmadığı takdirde, Sözleşme çerçevesinde herhangi bir yasal önlem almayacağı beyanı); **Meksika** = Beyan (genel), “Meksika mevzuatı ve usulleri uyarınca”; **Pakistan** = Beyan (genel), (Pakistan İslam Cumhuriyeti Anayasasına tabi olarak uygulanır); **Tayland** = Beyan (genel), (Tayland Anayasasındaki ilkelere uygunluk); **Tunus** = Beyan (genel) (Tunus Anayasası).

(md.1 ve 2) eksenli çekinceler/beyanlarda Tacin devri usulüne gönderme:

Fas = Beyan (md.2) bağlamında (Tacin el değiştirilmesi); **İspanya** = Beyan (genel) (Tacin el değiştirilmesi); **Lesotho** = Çekince (md.2) bağlamında (Tacin el değiştirilmesi); **Lihtenştayn** = Sözleşme (md.1)'e koyduğu çekince, Anayasa (md.1)'e atıfla, (Prenslik makamının doldurulmasına ilişkin olarak). **Monako** = (Tacin el değiştirilmesi). **Birleşik Krallık/İngiltere** = (Tacin el değiştirilmesi).

Dini hukuka gönderme:

Bahreyn = bütün çekincelerinde Şeriat hukukuna yollama vardır. **Mısır** = (md.2) ve (md.16) için İslam Şeriatına gönderme. **Irak** = (md.16) için İslam Şeriatına yollama.¹¹⁶ **Libya** = (md.2) ve (md.16) için İslam Şeriatına gönderme. **Malezya** = bütün çekinceleri için İslam Şeriatına gönderme. **Maldivler** = genel olarak İslam Şeriatına gönderme. **Fas** = (md.2)'ye koyduğu beyanda ve (md.16)'ya koyduğu çekincede İslam Şeriatına gönderme. **Moritanya** = (genel çekince) madde belirtmeksizin ve İslam Şeriatına genel göndermeyle. **Suudi Arabistan** = (genel çekince) İslam hukukuna gönderme. **Singapur** = (md.2) ve (md.16) için dinsel hukuka gönderme. **Suriye** = (md.16/2) için İslam Şeriatına gönderme. **Birleşik Arap Emirlikleri** = (md.2/f; 9; 15/2 ve 16) için İslam Şeriatına gönderme. **İsrail** = (md.7/b) ve (md.16)'daki çekinceleri için İsrail'deki dinsel toplulukların hukuklarına gönderme.

Belirtmemiz gerekir ki, yukarıdaki Tabloda Sözleşmenin ilgili maddesinin karşısında adı geçmeyen bazı Devletler daha önce bu maddelerden bazılarında çekince koymuşlar ve fakat bilahare bunların bazılarını yahut tümünü geri çekmişlerdir.¹¹⁷ Dolayısıyla, geçen süre içinde aslında Sözleşmeye konulmuş bulunan çekincelerin sayısı daha fazladır. Bu konuda değerlendirme için aşağıda “Çekincelere karşı yürütülen mücadelenin sonuçları” başlığı altındaki açıklamalara bakılmalıdır.

Bunlara ilaveten, yine yukarıdaki Tabloda ismi geçmeyen Çin, Hong Kong Özel İdare Bölgesi için geçerli olmak kaydıyla, Sözleşme (md.11/2; 15/3; 15/4) bakımından özel beyanda bulunmuştur.

¹¹⁶ Irak genel ve özel çekincelerine ilaveten, Sözleşmenin belirtilen kayıtlarla onaylanmasının hiçbir biçimde İsrail ile ilişki kurulacağına delalet etmediği şekilde özel bir beyanı da çekincelerine eklemiştir. Irak'ın bu özel beyanına İsrail, 12/12/1986 tarihinde BM Genel Sekreterliğince alınan iletişinde karşı cevap vermiştir. İsrail'e göre, Irak'ın bu beyanı siyasi nitelikli olup Sözleşmenin amaç ve konusuyla bağdaşmaz. İsrail iletişine, Irak'ın söz konusu beyanının tam bir karşılıklılık esasıyla değerlendirileceğini eklemiştir.

¹¹⁷ Örneğin Cook Adaları Sözleşmeyle 11/08/2006 tarihinde bağitlanmıştır ve katılım sırasında Sözleşmenin (md.2/f), (md.5/a) ve (md.11/2,b) hükümlerine çekince koymuştu. Ancak 30/07/2007 tarihli iletişiyle söz konusu maddeler üzerindeki çekincelerini geri çektiğini BM Genel Sekreterine bildirmiştir. Dolayısıyla, Mart 2011 tarihi itibarıyla Cook Adaları'nın Sözleşmenin hiç bir hükmü üzerinde çekincesi bulunmamaktadır. Bunun gibi, Lesotho BM Genel Sekreterliğine gönderdiği 25/08/2004 tarihli iletişiyle Sözleşme (md.2)'ye koymuş bulunduğu çekinceyi bilhassa (md.2/e) hükmü bağlamında değiştirmiştir.

e) Çekincelere itirazlar

KKAOKS'ne konulan çekincelerin küçümsenmeyecek bir bölümü kabul edilebilir sınırlar içinde olmaması yönüyle sorunludur. Çeşitli Devletlerce konulan çekinceler, diğer Taraf Devletlerin "itirazlarına" da yol açmıştır.

Aşağıdaki Tablodaki ilk sütunda "itiraz işlemi" yapan Devletler sıralanmaktadır. Tablonun, ikinci sütununda ise, itirazın yöneltildiği, yani muhatap Devletler gösterilmiştir. İkinci sütunda muhatap Devletin adının yanında verilen tarih, bu itiraza muhatap olduğu tarihtir; yani itiraz eden Devletin bu itiraz işlemi yaptığı tarihtir.

MART 2011 İTİBARIYLA KKAOKS'NE KONULAN ÇEKİNCELERE/BEYANLARA İTİRAZ EDEN VE İTİRAZA MUHATAP OLAN DEVLETLER TABLOSU

Çekince/beyana itiraz eden Taraf Devletler	Çekincesine/beyanına itiraz edilen (itiraza muhatap olan) Taraf Devletler ve muhatap oldukları tarih
Avusturya	Maldivler (26/10/1994); Pakistan (05/06/1997); Lübnan (20/02/1998); Suudi Arabistan (21/08/2001); Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti (21/08/2001); Moritanya (13/02/2002); Bahreyn (31/03/2003); Suriye (14/08/2003); Birleşik Arap Emirlikleri (05/10/2005); Brunei (18/12/2006); Umman (05/07/2007); Katar (12/02/2010)
Belçika	Brunei (30/04/2007); Umman (30/04/2007); Katar (09/04/2010)
Kanada	Maldivler (25/10/1994); Brunei (14/06/2007)
Çek Cumhuriyeti	Umman (12/01/2007); Brunei (11/04/2007); Katar (10/11/2009)
Danimarka	Libya (03/07/1990); Nijer (02/11/2000); Suudi Arabistan (10/08/2001); Moritanya (21/02/2002); Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti (21/02/2002); Bahreyn (28/02/2003); Suriye (27/05/2003); Umman (06/10/2006); Brunei (06/10/2006)
Estonya	Suriye (01/04/2004); Brunei (04/12/2006); Umman (04/12/2006); Katar (29/04/2010)
Finlandiya	Libya (08/06/1990), Libya/değişikliğe ilişkin itiraz (16/10/1996); Maldivler (05/05/1994); Kuveyt (17/01/1996); Malezya (16/10/1996); Lesotho (01/11/1996); Singapur (21/11/1996); Pakistan (06/06/1997); Nijer (24/10/2000); Suudi Arabistan (08/10/2002); Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti (05/03/2002); Moritanya (20/05/2002); Bahreyn (10/03/2003); Suriye (17/06/2003); Mikronezya (07/09/2005); Birleşik Arap Emirlikleri (15/11/2005); Umman (27/02/2007); Brunei (27/02/2007); Katar (29/04/2010)

Fransa	Suudi Arabistan (26/06/2001); Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti (04/03/2002); Bahreyn (25/04/2003); Suriye (21/07/2003); Birleşik Arap Emirlikleri (18/11/2005); Umman (13/02/2007); Brunei (13/06/2007)
Almanya	Mısır; Bangladeş, Brezilya; Jamaika, Kore Cumhuriyeti, Mauritius; Tayland (15/10/1986); Tunus (15/10/1986); Türkiye (03/03/1987); Irak (03/03/1987); Malawi (07/04/1988); Libya (20/06/1990); Maldivler (24/10/1994); Malezya (08/10/1996); Pakistan (28/05/1997); Cezayir (19/06/1997); Suudi Arabistan (19/01/2001); Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti (02/10/2001); Moritanya (14/03/2002); Bahreyn (18/02/2003); Suriye (25/08/2003); Birleşik Arap Emirlikleri (09/11/2005); Umman (28/08/2006); Brunei (19/12/2006)
Yunanistan	Bahreyn (13/06/2003); Suriye (04/03/2004); Birleşik Arap Emirlikleri (04/10/2005); Umman (29/01/2007); Brunei (15/06/2007)
Macaristan	Umman (07/02/2007); Brunei (24/04/2007); Katar (15/04/2010)
İrlanda	Suudi Arabistan (02/10/2001); Brunei (19/12/2006); Umman (19/12/2006); Katar (28/04/2010)
İtalya	Suriye (02/09/2003); Brunei (15/06/2007); Umman (09/07/2007); Katar (15/04/2010)
Letonya	Birleşik Arap Emirlikleri (04/10/2005); Brunei (06/12/2006); Umman (06/12/2006); Katar (28/01/2010)
Meksika	Mauritius (11/01/1985); Bangladeş (21/02/1985); Jamaika (21/02/1985); Yeni Zelanda (Cooks Adalarına ilişkin çekincesi için) (22/05/1985); Kore Cumhuriyeti (06/06/1985); Kıbrıs (29/01/1986); Türkiye (07/05/1986); Mısır (16/07/1986); Tayland (16/10/1986); Irak (04/12/1986); Libya (23/07/1990)
Hollanda	Bangladeş; Mısır; Brezilya; Irak; Mauritius; Jamaika; Kore Cumhuriyeti; Tayland; Tunus; Türkiye ; Libya; Malawi; Hindistan (14/07/1994); Fas (14/07/1994); Maldivler (14/07/1994); Kuveyt (16/01/1996); Malezya (15/10/1996); Fiji (01/11/1996); Lesotho (01/11/1996); Singapur (20/11/1996); Pakistan (30/05/1997); Cezayir (01/07/1997); Lübnan (15/05/1998); Suudi Arabistan (18/09/2001); Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti (18/09/2001); Moritanya (08/02/2002); Bahreyn (22/11/2002); Suriye (27/05/2003); Birleşik Arap Emirlikleri (31/05/2005); Umman (19/07/2006); Brunei (11/04/2007); Katar (05/05/2010)
Norveç	Libya (16/07/1990); Maldivler (25/10/1994); Kuveyt (02/05/1995); Malezya (16/10/1996); Lesotho (30/10/1996); Singapur (21/11/1996); Pakistan (06/06/1997); Cezayir (03/07/1997); Nijer (01/11/2000); Suudi Arabistan (09/10/2001); Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti (20/02/2002); Moritanya (31/05/2002); Suriye (05/04/2004); Birleşik Arap Emirlikleri (01/12/2005); Brunei (21/03/2007); Katar (06/05/2010)

Polonya	Birleşik Arap Emirlikleri (28/11/2005); Umman (01/03/2007); Brunei (07/06/2007); Katar (06/05/2010)
Portekiz	Maldivler (26/10/1994); Suudi Arabistan (18/07/2001); Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti (04/03/2002); Moritanya (04/03/2002); Birleşik Arap Emirlikleri (28/11/2005); Umman (30/01/2007); Brunei (30/01/2007)
Romanya	Suriye (03/12/2003); Brunei (08/02/2007); Umman (08/02/2007); Katar (14/04/2010)
Slovakya	Umman (27/02/2007); Brunei (11/05/2007); Katar (28/07/2009)
İspanya	Suudi Arabistan (22/02/2001); Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti (05/07/2001); Suriye (31/07/2003); Birleşik Arap Emirlikleri (06/10/2005); Umman (23/02/2007); Brunei (13/06/2007); Katar (13/11/2009)
İsveç	Tayland (17/03/1986); Tunus (17/03/1986); Bangladeş (17/03/1986); Brezilya (17/03/1986); Mısır (17/03/1986); Mauritius (17/03/1986); Jamaika (17/03/1986); Kore Cumhuriyeti (17/03/1986); Yeni Zelanda (Cooks Adalarına ilişkin çekincesi için) (17/03/1986); Irak (12/03/1987); Malawi (15/04/1988); Libya (25/05/1990); Ürdün (05/02/1993); Maldivler (26/10/1994); Kuveyt (17/01/1996); Lübnan (27/01/1998); Nijer (27/04/2000); Suudi Arabistan (30/03/2001); Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti (25/07/2001); Moritanya (21/01/2002); Bahreyn (27/11/2002); Suriye (11/07/2003); Mikronezya (25/08/2005); Birleşik Arap Emirlikleri (05/10/2005); Umman (06/02/2007); Brunei (12/02/2007); Katar (07/05/2010)
Birleşik Krallık/İngiltere	Suudi Arabistan (06/09/2001); Moritanya (28/11/2001); Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti (05/03/2002); Suriye (26/06/2003); Bahreyn (26/06/2003); Birleşik Arap Emirlikleri (17/08/2005); Mikronezya (17/08/2005); Umman (28/02/2007); Brunei (14/06/2007)

Belirtmek gerekir ki, diğer benzeri sözleşmeler bakımından da geçerli olduğu gibi, KKAOKS Tarafı Devletler için bu Sözleşmeyle bağdaşmaz nitelikte olduğu gerekçesiyle bir diğer Taraf Devletçe konulan çekincelere itiraz etme hukuki imkanının tanınmış olması, ilk bakışta yaratabileceği etkisiz bir usul olduğu yanıltıcı izleniminin tersine, önemli bir düzenlemedir. Bu yolla Sözleşme Tarafı Devletler, aslında birbirlerinin koydukları çekinceler üzerinde bir tür, eğer “denetim” demeyecek ise, “gözetim” yapma olanağı bulmaktadır. Dahası itiraz usulü, sorunlu addedilen çekincelere uluslararası toplumun dikkatini çekmek işlevini de görmektedir. Böylelikle ulusal, bölgesel yahut uluslararası düzeyde faaliyet gösteren hükümetler-dışı insan hakları örgütleri, ilgili başka kuruluşlar ve bireyler, akademik çevreler, duruma göre medya bu konuda hem kamuoyu oluşturma hem de ilgili Devletleri çekincelerini gözden geçirme hususunda uyarma ve yönlendirme olanağı da bulmaktadırlar.

Konulan çekincelere itiraz beyanında bulunulması usulü aynı zamanda ilgili Taraf Devletlerin bu konuda uluslararası görüşme yapması yahut diyalog kurması sonucunu da vermektedir.¹¹⁸

İtiraz eden Devletler açısından verilerin değerlendirilmesi:

Üstteki Tabloda çekincelere/beyanlara "itiraz" işlemini yapan Taraf Devlet sayısı 24'tür.

Çekincelere/beyanlara en fazla sayıda "itiraz" işlemi yapan Taraf Devletler şunlardır:

(1) kez itiraz eden Devletler: Yok.

(2) kez itiraz eden Devlet (toplam 1 Devlet): Kanada.

(3) kez itiraz eden Devlet (toplam 4 Devlet): Belçika, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Slovakya.

(4) kez itiraz eden Devletler (toplam 6 Devlet): Estonya, İrlanda¹¹⁹, İtalya, Letonya, Polonya, Romanya.

(5) kez itiraz eden Devlet (toplam 1 Devlet): Bahreyn.

(7) kez itiraz eden Devlet (toplam 3 Devlet): Fransa, Portekiz, İspanya.

(9) kez itiraz eden Devlet (toplam 2 Devlet): Danimarka¹²⁰, Birleşik Krallık/İngiltere.

(11) kez itiraz eden Devlet (toplam 1 Devlet): Meksika.

(12) kez itiraz eden Devlet (toplam 1 Devlet): Avusturya.

(16) kez itiraz eden Devlet (toplam 1 Devlet): Norveç.

(19) kez itiraz eden Devlet (toplam 1 Devlet): Finlandiya.

(24) kez itiraz eden Devlet (toplam 1 Devlet): Almanya.

(27) kez itiraz eden Devlet (toplam 1 Devlet): İsveç.

(32) kez itiraz eden Devlet (toplam 1 Devlet): Hollanda.

Çekincelere/beyanlara itiraz eden toplam 24 Taraf Devlet, toplam 223 itiraz işlemi gerçekleştirmiş olmaktadır.

İtiraz eden 24 Devletin tümü, liberal-burjuva öğretisine dayalı siyasi-hukuki sisteme sahip olan Devletlerdir. İtiraz eden 24 Devletin tümünde, halkın büyük çoğunluğu "Hıristiyan" dinine mensuptur. Bu hususa işaret etmemizin

¹¹⁸ Lacey, "Feminist Legal Theory and the Rights of Women", **Gender and Human Rights**, Karen Knop (ed.), 2004, sf.37.

¹¹⁹ İrlanda her ne kadar formel açıdan 4 itiraz işlemi yapmışsa da, buna ilaveten 02/04/2002 tarihinde BM Genel Sekreterliğine gönderdiği bir ileti ile Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin çekincelerini incelediğini ve bunlardan Sözleşme (md.2/f) ile (md.9/2) hükümlerine konulan çekincelerin Sözleşmenin konu ve amacıyla genel olarak bağdaşmaz bulunduğunu beyan etmiştir.

¹²⁰ Her ne kadar Danimarka 9 kez itirazda bulunan bir Devlet olarak gözükmekteyse de, buna ilaveten 12/02/1997 tarihinde BM Genel Sekreterliğine gönderdiği bir başka ileti ile Kuveyt, Lesotho, Malezya, Maldivler, Singapur tarafından ve 23/03/1998 tarihinde ise Pakistan tarafından konulan çekince ve beyanlara itiraz ettiğini belirtmiş ve ilgili Devletlerce bunların yeniden gözden geçirilmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Danimarka, keza, 26/06/1998 tarihinde BM Genel Sekreterliğine gönderdiği bir ileti ile Lübnan'ın Sözleşme (md.9/2) ve (md.16/1,c, d, f ve g) hükümlerine koyduğu çekincelerin Sözleşmenin konu ve amacıyla bağlanma iradesi hususunda kuşku davet eder nitelikte olduğunu beyan etmiştir ve Lübnan'a bu çekincelerini yeniden gözden geçirmesi önerisinde bulunmuştur.

nedeni, aşağıda “itiraz edilen Devletlere” ilişkin değerlendirmemizde açıklığa kavuşacaktır.

Bölgesel dağılım bakımından, itirazcı Devletlerin 22’si Avrupa, 2’si Amerika bölgesi Devletidir ve dolayısıyla ilk gruptakiler “Avrupa Konseyi”nin ve diğer ikisi ise “Amerikan Devletleri Örgütü”nün Üyesi konumundadırlar.

İtiraz eden Devletlerin, itirazları bakımından tam bir “tutarlılık” sergiledikleri söylenemez. O kadar söylenemez ki, bir Taraf Devlet koyduğu çekincesi/beyanı nedeniyle itiraza muhatap olabilmış iken, bununla hemen hemen özdeş içerikte çekince/beyan koyan bir başka Taraf Devlet ise böyle bir itirazın adresi kılınmamıştır. Daha açık söyleyelim, eğer itiraz usulü gerçekten de hukuki gerekçeyle ve ilkesel bir tavır olarak işletiliyor ise, o itirazda ileri sürülen argümanların aynen yinelenmesini gerektiren başka Taraf Devletlerin çekincelerine yönelik olarak da bu yola başvurulmuş olması gerekirdi. Oysa yukarıda sergilenen veriler, bunun hiç de öyle olmadığını göstermektedir. Anlaşıyor ki, itiraz kurumuna başvurulurken hukuki gerekçe ve ilkesel mülahazalardan ziyade siyasi, ekonomik, diplomatik ve benzeri çeşitli başka motifler ciddi ölçüde rol oynamaktadır.

İtiraz edilen Devletler açısından verilerin değerlendirilmesi:

Üstteki Tablodan görüldüğü üzere çekincelerine/beyanlarına “itiraz” işlemi yapılan Taraf Devlet sayısı toplamı 37’dir.

Çekincelerine/beyanlarına en fazla sayıda “itiraz” işlemi yapılan/ (itiraza muhatap olan) Taraf Devletler şunlardır:

(1) kez itiraz alan Devletler (toplam 5 Devlet): Fas; Fiji; Hindistan; Kıbrıs ve Ürdün.

(2) kez itiraz alan Devletler (toplam 1 Devlet): Yeni Zelanda.

(3) kez itiraz alan Devletler (toplam 9 Devlet): Brezilya; Cezayir; Lesotho; Lübnan; Malawi; Mikronezya; Singapur; Tunus ve **Türkiye**.

(4) kez itiraz alan Devletler (toplam 10 Devlet): Bangladeş; Irak; Jamaika; Kore Cumhuriyeti; Kuveyt; Malezya; Mauritius; Mısır; Nijer ve Tayland.

(5) kez itiraz alan Devlet (toplam 1 Devlet): Pakistan.

(8) kez itiraz alan Devletler (toplam 2 Devlet): Libya; Maldivler.

(9) kez itiraz alan Devlet (toplam 2 Devlet): Bahreyn ve Moritanya.

(11) kez itiraz alan Devlet (toplam 1 Devlet): Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti.

(12) kez itiraz alan Devlet (toplam 1 Devlet): Suudi Arabistan.

(13) kez itiraz alan Devlet (toplam 1 Devlet): Birleşik Arap Emirlikleri..

(14) kez itiraz alan Devlet (toplam 1 Devlet): Suriye.

(16) kez itiraz alan Devlet (toplam 1 Devlet): Katar.

(21) kez itiraz alan Devlet (toplam 1 Devlet): Umman.

(23) kez itiraz alan Devlet (toplam 1 Devlet): Brunei.

Çekincelerine/beyanlarına itiraz edilen toplam 37 Devlete karşı toplam 223 itiraz yapılmış olmaktadır.

En çok sayıda itiraza muhatap olan Taraf Devletlerin tamamına yakını, koydukları çekince yahut beyanlarında “İslam Şeriatına” gönderme yapan Devletlerdir. 23 itiraz alan Brunei; 21 itiraz alan Umman; 16 itiraz gören Katar; 14 itiraz gören Suriye; 13 itiraz alan Birleşik Arap Emirlikleri; 12 itiraz gören Suudi Arabistan; 9 itiraz gören Bahreyn ve Moritanya; 8 itiraz alan Libya ve Maldivler; 5 itiraz alan Pakistan ve 4 itiraz gören Devletlerden Bangladeş, Irak, Kuveyt, Malezya, Mısır gibi.

Bu tespitten bazı sonuçları çıkarmak mümkündür. Liberal-burjuva öğretiye dayalı siyasi-hukuki sistemi benimseyen Devletler, İslam dinini siyasi-hukuki sisteminde esas alan ve bu gerekçeyle çekince koyan Devletlere karşı itiraz usulünü işletmektedir. Ancak bu konuda tam bir tutarlılık yoktur. İki nedenle. *Birincisi*, yine İslam Şeriatını ileri süren bazı Devletler vardır ve fakat bunlar az sayıda itiraza muhatap olmuştur. *İkincisi*, İslam Şeriatı olmasa da dine gönderme yaparak çekince koyan, örnek olsun İsrail, hiçbir itiraza muhatap kılınmamıştır.

Öte yanda, itiraz edilen Devletlere coğrafi konumları bakımından bakıldığında, bunların kural olarak Afrika, Ortadoğu ve Asya ülkeleri olduğu görülmektedir.

İlgi çekici bir diğer husus şudur. Koyduğu çekincesine itiraz yöneltilen Taraf Devletlerden hiç biri, çekince koymuş bulunan diğer Devletlere karşı kullanabilecekleri itiraz usulüne başvurmamıştır.

İtirazın, “itiraz eden-itiraz edilen Devlet” arasında Sözleşmenin yürürlüğü bakımından sonucu:

Şu ayrıntıya da işaret etmemiz gerekir. Çekincelere “itiraz” uygulamasında genel ve olağan tavır, bu itirazın, itiraz eden Devlet ile itiraz edilen/(muhatap) Devlet arasında Sözleşmenin, “muhatap Devlet koyduğu çekincesinden yararlanmaksızın” yürürlükte kalmaya “devam ettiği” şeklindeki sonuç cümlesiyle itiraz metninin son bulmasıdır.

İtiraz metinlerinin hemen tamamına yakını bu yönde olmakla birlikte¹²¹, bunun istisnaları da görülmüştür.

Belirttiğimiz istisnai uygulama bağlamında tespit edebildiğimiz bir örnek, İsveç’in (26/10/1994) tarihinde, Maldivler’in katılım sırasında koyduğu çekincelere yönelik itirazıdır. Gerçekten de İsveç hükümeti anılan itirazında şöyle demektedir: “...Bu nedenle İsveç hükümeti bu çekincelere itiraz etmektedir ve söz konusu çekincelerin, İsveç ve Maldivler arasında Sözleşmenin yürürlüğe girmesine bir engel teşkil ettiği görüşündedir.”

İtiraz edilirken, konulan çekincenin itiraz eden devlet ile çekince koyan devlet arasında Sözleşmenin yürürlüğe girmesine engel teşkil edeceği yönünde bir beyanda bulunulması, bilindiği üzere, normatif dayanağını 1969 tarihli “*Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi*”¹²² (md.20/4, b) hükmünde bulmaktadır. Bu hükmün Türkçe çevirisi şöyledir: “*Madde 20 – Çekincelerin kabulü ve çekincelere itiraz – (...) 4. Bir önceki paragrafın kapsamına girmeyen durumlarda ve andlaşma aksini öngörmedikçe: (...) b. Diğer bir akit Devletin bir çekinceye yaptığı bir itiraz, andlaşmanın itiraz eden Devletle çekince ileri süren*

¹²¹ Doktrinde bir yazar 1991 tarihli makalesinde KKAOKS’ne konulan bir çekinceye itirazda bulunan hiçbir devletin, bu itirazın, itiraz eden devlet ile çekince koyan devlet arasında Sözleşmenin yürürlüğe girmesini engellemeyeceği yönünde bir beyanda bulunmadığını belirtmektedir. Bkz., Clark, “*Convention on Discrimination against Women*”, 85 *AJIL*, 1991, sf.307. Yazarın bu ifadesi makalesini yazdığı tarih itibarıyla doğru olmakla birlikte, yukarıda gösterdiğimiz üzere, Maldivlerin koyduğu çekinceye İsveç’in 1994 yılında yaptığı itirazda farklı yol izlenmiş ve Sözleşmenin bu çekince nedeniyle söz konusu iki devlet arasında yürürlük kazanmayacağı ifade edilmiştir.

¹²² “*Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi*” (“*Vienna Convention on the Law of Treaties*”) 23/05/1969 tarihinde imzaya açılmış ve 27/01/1980 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Devlet arasında yürürlüğe girmesini engellemez, meğer ki aksi bir niyet kati şekilde itiraz eden Devlet tarafından açıklanmış olsun”.¹²³

Ekleyelim ki, *Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi* (md.21/3) hükümüne göre, “Bir çekinceye itiraz eden bir Devlet, kendisi ile çekince ileri süren Devlet arasında andlaşmanın yürürlüğe girmesine itiraz etmediği takdirde, çekincenin ilgili olduğu hükümler söz konusu iki Devlet arasında o çekince ölçüsünde uygulanmaz”.

İtiraz eden Devletlerin *Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi* (md.20/4, b) hükmünden yararlanma yahut bu hükmü kullanma yolunu genel olarak tercih etmemelerinin nedeni olarak, 1991 tarihli bir makalede, bunun büyük ölçüde KKAOKS'nin normatif mahiyetinden kaynaklandığı ve KKAOKS'nin itiraz eden Devlet ile çekince koyan Devlet arasında işler hale gelmekten alıkonulmasının pratikte pek bir fayda sağlamayacağı ileri sürülmüştür.¹²⁴ Her ne kadar aynı yazar bunun doğurabileceği bazı teknik hukuki problemlere ayrıca işaret etmekteyse de, kanımca yazarın alıntılıdığımız temel argümanı olsa olsa KKAOKS'nin orijinal formu esas alındığında daha kolay ileri sürülebilir.

Oysa, yukarıda incelediğimiz “*Kadınlara Karşı Her Biçimiyle Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesinin Seçmeli Protokolü*”nün kabulü ve yürürlüğe girmesinden sonra, yani özellikle bireysel şikayet başvurusu ve soruşturma usullerinin Sözleşme sistemine dahil edilmesinden sonra, Sözleşmenin amacı ve konusuyla bağdaşmaz nitelikte çekinceler meselesi daha büyük bir önem taşır hale gelmiştir. Taraf Devletlerin bu türdeki çekinceleri örtülü yahut aleni biçimde görmezden gelmesi, Sözleşmenin bir bütün olarak etkisini zedeleme potansiyelini taşımaktadır.

Süresi içinde yapılmadığı için sadece bir ileti olarak gönderilen itirazlar:

Bir önceki Tabloda¹²⁵ gösterilenlerden başka çeşitli Devletlerce konulmuş çekincelere/beyanlara itirazlar da söz konusudur. Bunların büyük çoğunluğu çekinceye itiraz için tanınan süre içinde yapılmamıştır. *Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi* (md.20/5) hükmüne göre “İkinci ve dördüncü paragraflar bakımından ve andlaşma başka türlü öngörmezse, bir çekince, bir Devletin bundan haberdar edilmesinden sonraki on-iki aylık bir dönemin sonuna kadar veya, Devletin andlaşma ile bağlanma rızasını daha sonraki bir tarihte açıklaması halinde, bu rızasını açıkladığı tarihe kadar, çekinceye hiçbir itirazda bulunmamış olması halinde, o Devlet tarafından kabul edilmiş addedilir”.

Durum böyle olduğunda ilgili Devletler söz konusu itirazlarını BM Genel Sekreterliğine gönderdikleri iletilerle, yani resmi itiraz formu dışında kalan ve fakat içeriği itiraz oluşturan iletiler yoluyla beyan etmişlerdir.

¹²³ “*Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi*” (md.20/4, b) hükmünün çevirisi için bkz., Aslan Gündüz, **Milletlerarası Hukuk: Temel Belgeler – Örnek Kararlar**, Beta Yay., İstanbul, 1998, sf.187.

¹²⁴ Clark, “*Convention on Discrimination against Women*”, 85 **AJIL**, 1991, sf.307-308.

¹²⁵ Bkz., yukarıda, “Mart 2011 İtibariyle KKAOKS'ne Konulan Çekincelere/Beyanlara İtiraz Eden ve İtiraza Muhatap Olan Devletler Tablosu”.

MART 2011 İTİBARIYLA SÜRESİ DIŞINDA YAPILAN İTİRAZLAR TABLOSU

Koyduğu çekinceye itiraz edilen/(muhatap) Taraf Devlet	İtiraz eden Taraf Devlet ve itiraz etme tarihi
Cezayir (onay/katılım belgesini depo etme tarihi: 22/05/1996; yürürlük tarihi: 21/06/1996)	İsveç (04/08/1997); Portekiz (14/08/1997); Danimarka (24/03/1998)
Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti (md.2/f ve md.9/2 hükümlerine koyduğu çekincelere) (onay/katılım belgesini depo etme tarihi: 27/02/2001; yürürlük tarihi 29/04/2001)	İrlanda (02/04/2002) ¹²⁶
Kuveyt (md.7/a ve md.16/1,ñ)'ye koyduğu çekincelere (onay/katılım belgesini depo etme tarihi: 02/09/1994; yürürlük tarihi: 02/10/1994)	Belçika (19/01/1996); Avusturya (22/02/1996); Portekiz (15/05/1996); Danimarka (12/02/1997)
Malawi (geleneksel uygulama ve örf-adete referanslı genel çekincesine) (onay/katılım belgesini depo etme tarihi: 12/03/1987; yürürlük tarihi: 11/04/1987)	Meksika (05/08/1987)
Maldivler (onay/katılım belgesini depo etme tarihi: 01/07/1993; yürürlük tarihi: 31/07/1993)	Danimarka (12/02/1997)
Maldivler (29/01/1999 tarihinde değiştirdiği çekincelerine ilişkin olarak)	Finlandiya (17/08/1999); Almanya (16/08/1999)
Malezya (onay/katılım belgesini depo etme tarihi: 05/07/1995; yürürlük tarihi: 04/08/1995)	İsveç (25/10/1996); Danimarka (12/02/1997)
Malezya (06/02/1998 tarihinde değiştirdiği çekincelerine ilişkin olarak)	Fransa (20/07/1998); Hollanda (21/07/1998)
Moritanya (katılım belgesini depo etme tarihi: 10/05/2001)	İrlanda (13/06/2002); Fransa (17/06/2002)
Nijer (onay/katılım belgesini depo etme tarihi: 08/10/1999; yürürlük tarihi: 08/11/1999)	Fransa (14/11/2000); Hollanda (06/12/2000)
Singapur (onay/katılım belgesini depo etme tarihi: 05/10/1995; yürürlük tarihi: 05/11/1995)	Danimarka (12/02/1997); İsveç (13/08/1997)

¹²⁶ CEDAW/SP/2004/2, 17 June 2004, "Declarations, reservations, objections and notifications of withdrawal of reservations relating to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women", sf.21. (United Nations, Meeting of States Parties to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, Thirteenth Meeting). (Bu belge bundan böyle, "CEDAW/SP/2004/2" olarak gösterilecektir).

Lesotho (onay/katılım belgesini depo etme tarihi: 22/08/1995; yürürlük tarihi: 22/09/1995)	Danimarka (12/02/1997)
Pakistan (onay/katılım belgesini depo etme tarihi: 12/03/1996; yürürlük tarihi: 12/04/1996)	İsveç (13/08/1997); Portekiz (23/07/1997); Danimarka (23/03/1998)
Lübnan (md.9/2 ve md.16/1,c,d,f ve g hü- kümlerine koyduğu çekincelere) (onay/katılım belgesini depo etme tarihi: 16/03/1997; yürürlük tarihi: 16/05/1997)	Danimarka (26/06/1998)
Demokratik Kamboçya	Demokratik Almanya Cumhuriyeti (11/12/1980); Macaristan (19/01/1981); Bulgaristan (29/01/1981); SSCB (Rusya Federas- yonu) (13/02/1981); Beyaz Rusya (18/02/1981); Çekoslovakya (10/03/1981)
Katar (onay/katılım belgesini depo etme tarihi: 29/04/2009; yürürlük tarihi: 29/05/2009)	Meksika (10/05/2010); Portekiz (10/05/2010)
Birleşik Arap Emirlikleri (onay/katılım belgesini depo etme tarihi: 06/10/2004; yürürlük tarihi: 06/11/2004)	Danimarka (14/12/2005)
Mikronezya (onay/katılım belgesini depo etme tarihi: 01/09/2004; yürürlük tarihi: 01/19/2004)	Portekiz (15/12/2005)

ii) Çekinceler sorunuyla mücadele ve sonuçları

Sözleşme organı KKAOKK çekinceler sorunu ile mücadele etmek üzere elinde bulunan tüm yetki ve olanakları ısrarlı biçimde kullanmıştır. Bu araçlar arasında Yıllık Raporlar, Genel Tavsiyeler ve Rehber Kurallar özel bir yer tutmaktadır.

a) Genel Tavsiyeler aracılığıyla çekincelerle mücadele

Sözleşme organı Komitenin çekinceler karşısında ilk kez 1987 yılında “Genel Tavsiye” usulünü¹²⁷ kullanmak açık tavr almıştır. Komitenin 1987 yılındaki altıncı oturumu faaliyetlerine ilişkin Yıllık raporunda (A/42/38)¹²⁸ “Genel Tavsiye No.4: Çekinceler” başlıklı belgeye yer verilmiştir. *Genel Tavsiye*

¹²⁷ KKAOKS’nde Genel Tavsiye usulü ve pratiği hakkında bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.620-623, 636-637, 641-643. Ayrıca bkz., M. S. Gemalmaz, **Usul Hukuku Mevzuatı/1. Kitap**, 2006, sf.381-383. Bustelo, “*The CEDAW Committee at the Crossroads*”, **The Future of UN Human Rights Treaty Monitoring**, Alston and Crawford (eds.), 2000, sf.96-98.

¹²⁸ **Report of the Cedaw**, (Sixth session), General Assembly, Official Records - Forty-second Session, Supplement No. 38 (A/42/38), United Nations, New York, 1987, sf.77, para.576; sf.78, “*General recommendation 4 (sixth session, 1987)*”.

No.4'te Komite, "Sözleşmenin konusu ve amacıyla bağdaşmaz gözükken kayda değer sayıda çekincenden duyduğu endişeyi ifade etmiştir". Komite, "Tarafların, 1988'de New York'ta yapacakları bir sonraki toplantıda çekinceler konusunu ele alma kararını memnuniyetle karşıladığını ve bu amaçla, ilgili bütün Tarafların bu tür çekinceleri geri çekme hususunu yeniden değerlendireceklerini umduğunu" belirtmiştir.

Komitenin 1992 yılı Raporunda (A/47/38)¹²⁹ yer verilen "Genel Tavsiye No.20: Sözleşmeye konulan çekinceler" başlıklı belgede Komite, Tarafların Devletler Dördüncü Toplantısında alınan ve Komitenin Genel Tavsiye No.4 belgesini memnurlukla karşılayan kararı hatırlattıktan sonra, "1993 yılında yapılacak Dünya İnsan Hakları Konferansı hazırlıklarıyla bağlantılı olarak, Tarafların Devletlere: (a) diğer insan hakları andlaşmalarına konulan çekinceler bağlamında, bu Sözleşmedeki çekincelerin geçerliliği ve hukuki etkisi sorununu gündeme getirmeleri, (b) bu tür çekinceleri, bütün insan hakları andlaşmalarının uygulanmasını kuvvetlendirmek amacıyla yeniden değerlendirmeleri; (c) Sözleşmeye çekinceler konulması hakkında, diğer insan hakları sözleşmeleriyle karşılaştırılabilir nitelikte bir usulü bu Sözleşmeye dahil etme hususunu değerlendirmeleri tavsiyesinde bulunmuştur."

Komitenin 1992 yılı Raporunda (A/47/38)¹³⁰ "VI. Komitenin Uluslararası Konferanslara katkısı" başlıklı bölüm altındaki "Dünya İnsan Hakları Konferansı" bağlamında şu bilgi yer almaktadır. Yıllık rapor (para.460) şöyledir: "Komite kendi Başkanından, Dünya İnsan Hakları Konferansı Hazırlık Komitesine katıldığında, bu Dünya Konferansının gündemine, bir global mesele teşkil eden insan hakları andlaşmalarına konulan çekinceler konusunun dahil edilmesi girişiminde bulunmasını talep etmektedir. KKAOKS, bütün insan hakları andlaşmaları arasında en fazla sayıda çekince konulan belgedir. *Bu çekincelerin büyük bölümü son derece genel terimlerle ifade edilmiştir ve bu durum neye çekince konulduğunun tespitini zorlaştırdığı gibi, bu çekincenin, çekince koyan devletlerce üstlenilen kadınlara karşı ayrımcılığın ortadan kaldırılması yükümlülükleri üzerinde ne sonuç/etki doğurduğunu belirlemeyi de güçleştirmektedir*". (vurgu eklenmiştir). Bunu izleyen (para.461)'de ise Komite, çekinceler sorununun Dünya Konferansının dikkatine sunulmasıyla güdülen amacın, Sözleşmenin uygulanmasını güçlendirmek olduğunu belirtmektedir.

Komitenin 1994 yılındaki on-üçüncü oturum dönemi faaliyetlerine ilişkin Yıllık raporunda (A/49/38)¹³¹ "I. Tarafların Devletlerin Dikkatine Sunulan Konular" başlıklı bölümde verilen bilgiye göre, Komite "Genel Tavsiye No.21: Evlenmede ve aile ilişkilerinde eşitlik" başlıklı bir genel tavsiye kabul etmiştir. Bu Genel Tavsiyede, konunun ana eksenini oluşturan Sözleşme (md.9, 15 ve özellikle 16) hükümlerine ilişkin yorumların yanı sıra, ayrıntılı bir şekilde "çekinceler" konusuna yeniden el atılmıştır, (para.41-47).

¹²⁹ **Report of the Cedaw**, (Eleventh session), General Assembly, Official Records - Forty-seventh Session, Supplement No. 38 (A/47/38), United Nations, New York, 1993, "I. Matters brought to the Attention of States Parties", sf.7, "General recommendation 20 (eleventh session): Reservations to the Convention".

¹³⁰ **Report of the Cedaw**, (Eleventh session), (A/47/38), 1993, "VI. Contribution of the Committee to International Conferences", "A. World Conference on Human Rights", sf.101, paras.460-461.

¹³¹ **Report of the Cedaw**, (Thirteenth session), United Nations, General Assembly, Official Records - Forty-ninth Session, Supplement No. 38 (A/49/38), United Nations, New York, 1994, sf.vii-xvi, "I. Matters brought to the Attention of States Parties", "A. General recommendation 21 (thirteenth session): Equality in marriage and family relations".

Komite *Genel Tavsiye No.21*'de bu konuda önce, özellikle bununla birlikte aynı zamanda (md.2)'ye de konulmuş olduğu durumlarda olmak üzere, Sözleşme (md.16)'ya çekince koyan Taraf Devletlerin sayısının ürktücü boyutta olduğunu belirtmektedir. Komiteye göre, bu çekinceleri koyan pek çok ülkede, babayı, kocayı ya da erkek çocuğu üstün konuma yerleştiren pedersahi aile yapısını benimseyen bir inanç bulunmaktadır. Kökten-dinci ya da aşırı görüşlerin egemen olduğu yahut ekonomik zorluk yaşayan ülkelerde ise, kadının konumunu geri plana iten eski değerlere ve geleneklere dönüşler görülmektedir, (paras.41-42). Bu tespitlere dayalı olarak Komite, Taraf Devletlerin, Sözleşme (md.2, 3 ve 24) hükümlerine uygun olarak kadının ev içinde eşitsizliği anlayışını kaldırma yönünde aşama kaydetmek üzere, özellikle Sözleşme (md.9, 15 ve 16) hükümlerine konulan çekinceleri geri çekmeleri gerektiğini ifade etmektedir, (para.43). Komite ayrıca, yasalara, dine ya da geleneklere dayalı kadın-erkek eşitsizliği fikrini bertaraf etmek üzere, bilhassa (md.16)'ya konulan çekincelerin geri çekilmesi gerektiğini vurgulamaktadır, (para.44). Komite, incelediği Başlangıç ve izleyen Periyodik raporlarda gözlemediği önemli bir hususa da işaret etmiştir. Buna göre, Sözleşmeyi onaylarken ya da katılırken çekince koymayan bazı Taraf Devletlerde, özellikle aileyle ilişkin olanlar olmak üzere belli yasaların gerçekte Sözleşme hükümleriyle bağdaşır nitelikte bulunmadığını tespit ve not etmektedir, (para.45).

Komite, *Genel Tavsiye* yetkisini çekinceler konusunda kullanmayı daha sonra da devam ettirmiştir.

Komitenin 1997 yılı faaliyetlerine ilişkin Yıllık raporunda (A/52/38/Rev.1)¹³² verilen bilgiye göre, Komite "*Genel Tavsiye No.23: Siyasal ve kamusal yaşam*" başlıklı tavsiyeyi, Ocak 1997'deki on-altıncı oturumunda kabul etmiş ve bunun nihai metni gerekli yazım düzeltmeleri yapılarak aynı Yıllık raporda yer alan on-yedinci oturum dönemi faaliyetlerini içeren "Bölüm II"de yayımlanmıştır. *Genel Tavsiye No.23*'de Sözleşme (md.7 ve 8) hükümleri yorumlanmıştır ve Komitenin bu maddelere ilişkin ortak Tavsiyelerini içeren (para.41-44)'den sonuncusu olan (para.44)'de Komite aynen şöyle demektedir:

"Taraf Devletler, Sözleşme Madde 7 ve 8'e koydukları herhangi bir çekincenin nedenini ve doğurduğu etkiyi izah etmelidirler ve bu çekinceler, toplum içinde kadınların rollerine ilişkin olarak geleneksel, görenekssel yahut klişeleşmiş yaklaşımları yansıttığı takdirde, bunları ve ayrıca, bu Taraf Devletlerce söz konusu yaklaşımları değiştirmek üzere aldıkları önlemleri göstermelidirler. Taraf Devletler, bu türden çekincelerin dikkatle gözden geçirmeyi sürdürmeli ve (Komiteye sunacakları) raporlarına bunların geri çekilmesine dair bir zaman çizelgesi eklemelidirler."

b) Rehber Kurallar aracılığıyla çekincelerle mücadele

Komite, rapor sunma usulüne çerçeve çizen *Rehber Kurallarda* 1994 yılında yaptığı bir değişiklikle, bu tür çekince koyan Taraf Devletleri, sunacakları raporlarda çekinceleri hususuna açıklık getirmeye davet etmiş ve bu nitelikteki genel çekinceleri Sözleşmenin konusu ve amacıyla bağdaşmaz olarak değerlendirdiğini belirtmiştir.¹³³

¹³² **Report of the Cedaw**, (Sixteenth session – seventeenth session), General Assembly, Official Records, Fifty-second session, Supplement No. 38 (A/52/38/Rev.1), United Nations, New York, 1997, Part two, "I. Matters brought to the Attention of States Parties", sf.61-71, "A. General recommendation 23 (sixteenth session): Women in public life"; "VI. Organizational Implementation of Article 21 of the Convention", sf.128, para.485.

¹³³ Aynı hususa işaret eden çalışma örnekleri olarak bkz., Gülay Arslan, "*Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Sözleşme (Öngö-*

Nitekim Komitenin 1994 yılındaki on-üçüncü oturumu (17/01-04/02/1994) faaliyetlerine ilişkin Yıllık raporunda (A/49/38)¹³⁴ "C. Diğer Konular", "1. Sözleşmeye konulan çekinceler" başlığı altında (para.1-11)'de bu konu etraflıca ele alınmıştır. Burada Komite ilkin (para.1)'de aşağıda incelediğimiz 1993 tarihli Dünya İnsan Hakları Konferansı sonunda kabul edilen belgedeki ilgili hükme işaret etmiş; (para.2)'de KKAOKS (md.28) normunu ve (para.3)'de ise yukarıda açıkladığımız Komitenin *Genel Tavsiye 20*'yi hatırlatmıştır. Bunun ardından (para.4)'de ise şu açık uyarıyı yapmıştır: "Komite, ciddi bir sorun teşkil ettiği düşünüldüğü çekinceler problemini bir kez daha Taraf Devletlerin dikkatine sunmaya karar vermiştir ve bu konudaki kaygılarının yedinci Taraf Devletler toplantısında yankı bulmasını talep etmektedir."

Komite aynı yerde (para.5)'de "Komitenin, Başlangıç ve izleyen Periyodik raporlara dair *Rehber Kurallarda* değişiklik yapmaya karar verdiği ve Taraf Devletlerin koydukları çekinceler hakkında Komitenin istediği şekilde bir bölüm eklenmesini istediği" belirtilmiştir. (İzlenmesini kolaylaştırmak amacıyla Komitenin *Rehber Kurallarda* yaptığı ve numaralı üç paragraf şeklinde yazılan değişiklikleri biz numaralandırdık):

"1. Her Taraf Devlet, Sözleşmenin esasına ilişkin olarak koyduğu çekinceler konusunda her bir periyodik raporuna bilgi eklemelidir.

2) Çekincelere ilişkin raporda bilgi verilirken, a) bu çekincenin niçin gerekli görüldüğü; b) KKAOKS'ne konulan söz konusu çekincelerin, o Taraf Devletin aynı hakları düzenleyen diğer sözleşmelerdeki yükümlülükleriyle bağdaşır şekilde hüküm doğurup doğurmadığı; c) KKAOKS'ne konulan çekincenin ulusal mevzuat ve siyasa bakımından açık olarak etki doğurduğu; d) Bu çekincelerin etkisini sınırlamaya ve son tahlilde de tamamen kaldırmaya yönelik planların ne olduğu; e) Bu çekinceleri geri çekmeye ilişkin olarak bir zaman çizelgesi öngörülmesi;

3) a) Sözleşmenin herhangi bir maddesine spesifik atıf yapmaksızın konulan genel çekinceler yahut Sözleşme (md.2 ve 3) hükümlerine konulan çekinceler bağlamında, bunların etkileri ve yorumlanışına ilişkin bilgi sunulmasına özel gayret harcanması; b) Komitenin, bu tür çekinceleri (yazarın notu: kastedilen "genel çekinceler" ile md.2 ve 3'e konulan çekincelerdir) Sözleşmenin konusu ve amacıyla bağdaşmaz olarak mütalaa ettiği."

Komitenin 1994 yılı raporunda (A/49/38) yukarıda belirttiğimiz aynı bölüm (para.10)'da Komite ayrıca, Sözleşmenin esası bağlamında çekince koyan Taraf Devletlerin sundukları periyodik raporları incelemesinin ardından hazırlayacağı "nihai tespitlerine", söz konusu çekincelere ilişkin Komitenin "görüşleri"ni içeren bir bahis eklemeye de karar verdiğini belirtmektedir.

Komitenin 1995 yılındaki on-dördüncü oturum dönemi (16/01-03/02/1995) faaliyetlerine ilişkin Yıllık raporunda (A/50/38)¹³⁵ "V. Komitenin çalışmalarını hızlandırma yolları ve araçları", "9. Başlangıç raporlarının hazırlanması için genel Rehber Kuralların gözden geçirilmesi" başlığı altında

rülen Haklar ve Öngörülen Usuller)", İÜHF Mecmuası, Cilt LXII, Sayı 1-2, İstanbul, 2004, sf.3-43, özellikle sf.21. Mahmut Göçer, **Uluslararası Hukuk ve İnsan Haklarının Uluslararası Korunması**, Seçkin Yay., Ankara, 2002, sf.82, 85.

¹³⁴ **Report of the Cedaw**, (Thirteenth session), (A/49/38), 1994, sf.xviii-xx, "C. Other matters", "1. Reservations to the Convention".

¹³⁵ **Report of the Cedaw**, (Fourteenth session), (A/50/38), 1995, sf.123-130, "V. Ways and means of Expediting the Work of the Committee"; sf.126-128, "9. Review of the general guidelines for the preparation of initial reports".

(para.652)'de Komitenin anılan hususta karar verdiği belirtildikten sonra toplam 9 bentte sıralanan ayrıntılı kurallar yer almaktadır. İşte bu bölümde (bent 8)'de Sözleşmeye konulan çekinceler hakkında rapor sunulurken belirtilmesi gereken bilgiler, aslında bizim bir üstte açıkladığımız Komitenin 1994 yılı raporu (A/49/38) (para.5)'de ifade ettiği unsurların birebir tekrarıdır. Dolayısıyla, Komite bu konuda on-üçüncü oturumunda (1994) belirlediği ve bu yıla ilişkin Yıllık raporunda yayımladığı standartları; izleyen on-dördüncü oturumuna ilişkin (1995) Yıllık raporunda yineleyerek teyit etmektedir.

Komitenin 1995 yılı raporunda (A/50/38) anılan yerde (para.653)'deki şu bilgi belki yeni bir unsur sayılabilir: "Komite, belli Devletler tarafından konulmuş olan çekinceleri, ilgili Taraf Devletin diğer sözleşmelere aynı çekinceleri koyup koymadığı bakımından incelemeye karar vermiştir."

Komitenin Rehber Kurallar aracılığı ile çekinceler konusunu ele alması süreci 2003 yılındaki revizyonda karşımıza çıkmaktadır. Komite, 31/12/2002 tarihinden sonra Taraf Devletlerce sunulacak olan raporlarının çerçevesini ve içeriğini belirleyen yeni Rehber Kurallar tespit etmiştir.¹³⁶ 2003 yılı başından itibaren işlerlik kazanan yeni Rehber Kurallarda "C. *Bütün raporların içerikleri bakımından genel Rehber Kurallar*" başlığı altındaki (C.2) numaralı paragrafta "çekinceler ve beyanlar" konusunda Komite şunu belirtmektedir:

"Taraf Devletçe Sözleşmenin herhangi bir maddesine konulan herhangi bir çekince yahut beyan açıklanmalıdır ve bunların sürdürülmesini haklı kılan hususlar gösterilmelidir. Komitenin on-dokuzuncu oturumunda kabul ettiği çekinceler hakkındaki beyanını (A/53/38/Rev.1, Part.2, chap.1, sect.A) dikkate alarak, herhangi bir çekincenin yahut beyanın ulusal hukuk ve siyasa bağlamındaki açık etkisi izah edilmelidir. Spesifik olarak bir maddeyi zikretmeksizin genel çekinceler koyan yahut Madde 2 ve/veya 3 hükümlerine ilişkin çekince koyan Taraf Devletler, söz konusu çekincelerin etkisini ve nasıl yorumlandığını rapor etmelidirler. Taraf Devletler, başka insan hakları andlaşmalarındaki benzeri yükümlülükler bağlamında koymuş olabilecekleri çekinceler ve beyanlar hakkında da bilgi sunmalıdırlar."

Fark edileceği üzere, 2003 tarihli yeni Rehber Kurallarda, Taraf Devlet raporlarına çekince ve beyanlar konusunda bilgi eklenmesi isteminden ibaret bir çerçeve yoktur; bunun ötesine geçen unsurlar bulunmaktadır. Bazılarını belirtelim:

Birincisi, çekince/beyan konusunda izahat verilmesidir. Bu demektir ki, bu işlemin hem nedenlerine hem de kapsamına dair bir açıklama gereklidir. Dolayısıyla, tek yanlı bir işlem olan çekin/beyan izharı, gerekçelendirilme ön koşuluna bağlanmaktadır.

İkincisi, çekince/beyan muhafaza ediliyorsa, bunun hangi haklı nedenlere dayandığı da belirtilmelidir. Buradan çıkan sonuca göre, çekince süresiz biçimde saklı tutulabilecek bir unsur değildir ve sürdürülebilmesi, her keresinde bunu haklı kılan nedenlerin süre gittiğini gösterme şartına tabidir. Yine buradan çıkan sonuca göre, nihai hedef ve normal olanı, çekincesiz şekilde belgeye Taraf olma şartlarının tahakkuk ettirilmesidir.

¹³⁶ "Revised Reporting Guidelines", **Report of the Cedaw**, (26. – 27. and Exceptional Sessions), (A/57/38), 2002, Part Two, Annex 1, sf.137-141. "Rapor Sunmaya İlişkin Gözden Geçirilmiş Rehber Kurallar"ın tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi ve İngilizce metni için bkz., M. S. Gemalmaz, **Usul Hukuku Mevzuatı**, 1. Kitap, 2006, sf.385-390 (Türkçe) ve sf.739-743 (İngilizce).

Üçüncüsü, “çekince/beyan” denilen işlemler, aslında “bağlamsal işlem”lerdir. Bununla kast ettiğimiz şudur. Çekince/beyan, salt bunun ifade edildiği metin düzleminde ele alınmaz; önsel olarak, bunu gerektiren hukuki ve diğer nedenlerden koparılamayacağı gibi, sonrasal olarak da doğurduğu etki ve sonuçlardan yalıtılamaz. Bu işlem, Sözleşmenin iç hukuktaki etkisi ve uygulanması bakımından sonuç doğurmaktadır.

Sanıyoruz ki, Komite, burada ifade ettiğimiz türden soyut bir değerlendirmeyi ister yapmamış isterse de yapmış ve fakat belirtme ihtiyacını duymamış olsun, son tahlilde, Sözleşmesel yükümlülüklerin alanını daraltma işlevi gören çekincelerin hangi noktalarda bu etkiyi doğurduğu bilgisinin net olarak gösterilmesini istemektedir.

Dördüncüsü, Komite, açık şekilde ifade etmemiş olsa da, “genel çekince-ler” ile Sözleşme (md.2-3) konulu çekinceleri, ilkesel olarak Sözleşmeyle bağdaşmaz bulunduğu görüşünü teyit etmektedir. Çünkü Komite, burada ele aldığımız 2003 tarihli yeni Rehber Kurallardan yaklaşık on yıl kadar önce, on-üçüncü oturumu faaliyetlerine ilişkin 1994 yılı Raporunda (A/49/38), yukarıda açıkladığımız üzere, “genel çekinceler” ile (md.2 ve 3)’e konulan çekinceleri Sözleşmenin konusu ve amacıyla bağdaşmaz olarak mütalaa ettiğini belirlemiş idi.

Beşincisi, Komite Taraf Devletlerden, raporlarında, benzeri hükümler içeren diğer sözleşmelerde bu işlemi yapıp yapmadıkları hakkında bilgi sunmalarını da talep etmektedir. Aslında bu husus da yeni olmayıp; yukarıda izah ettiğimiz üzere, Komitenin 1992 yılındaki on-birinci oturumunda ürettiği *Genel Tavsiye No.20: Sözleşmeye konulan çekinceler* başlıklı belgede ortaya konulmuş olan bir standarttı.

Altıncısı, 2003 tarihli Rehber Kurallarda, raporlarda yer verilmesi istenen çekince/beyan eksenli bilgiler bağlamında şaşırtıcı olan unsur, çekincelerin geri çekilmesini öngören bir “zaman çizelgesi” yahut takvim konusunda bilgi sunulması şeklindeki standardın yinelenmemiş olmasıdır. Oysa bu standart da, daha önce, 1997 tarihli *Genel Tavsiye No.23: Siyasal ve kamusal yaşam* başlıklı belgede, her ne kadar Sözleşme (md.7 ve 8) hükümleriyle çerçeveli olarak ifade edilmişse de, “Taraf Devletler,... (Komiteye sunacakları) raporlarına bunların geri çekilmesine dair bir zaman çizelgesi eklemelidirler” cümlesiyle ortaya konulmuştu.

c) Çekincelere karşı Genel Tavsiye ve Rehber Kurallar araçlarının kullanımına dair bazı tespitler

Komitenin çekinceler sorunuyla baş etmek üzere başvurduğu Genel Tavsiye ve Rehber Kurallar araçlarının kullanımına dair bir genel bilanço çıkaracak olursak şu hususları belirtebiliriz.

Birincisi, Komitenin konuya ilişkin Genel Tavsiyeleri kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. İlki; doğrudan ve münhasıran çekinceler konusuna özgülenenler (No.4 – 1987; No.20 – 1992) ve diğeri, belli Sözleşmesel haklara ilişkin Genel Tavsiyeler içinde çekinceler konusuna da, ele alınan ilgili haklar ekseninde yer veren Genel Tavsiyeler (No.21 – 1994; No.23 –1997).

İkincisi, kronolojik açıdan, yani üretilme tarihleri bakımından baktığımızda, çekincelere özgülenen Genel Tavsiyeler (1987 ve 1992), diğerlerine (1994 ve 1997) ön gelmektedir.

Üçüncüsü, Komitenin çekinceler konusundaki genel vargısı, bunların büyükçe bölümünün Sözleşmenin amacı/ruhu ve normatif standartları bakımından kabul edilebilir sınırlar içinde bulunmadığıdır. Bu tespit, bize, iki açıdan önemli gözüküyor: **1) İçeriği** açısından, Komiteye göre sorunlu çekincelerin

Sözleşmeyi işlevsizleştiren etkisi bulunduğu belirtilmektedir. **2)** Şekli bakımından, Komite, Sözleşme ile sahip kıldığı “yetki ve görevin” kapsamına; daha açık deyişle Taraf Devlet raporlarını okuma ve yorumlayarak gerekiyorsa önerilerde bulunma yetki ve görevinin alanına, adını açıkça koyarak, çekince meselesini de dahil etmektedir.

Dördüncüsü, Komite, rapor usulü çerçevesinde, Sözleşmenin herhangi bir maddesine konulmuş bulunan çekinceler için, genel bir açıklama getirilmesi değil ve fakat spesifik olarak ilgili her madde özelinde çekincenin gerekçesinin açıklanması yükümlülüğünü Taraf Devletlere yüklemektedir. Bu demektir ki, o çekince yürürlükte tutulduğu sürece Taraf Devlet sunacağı her bir raporunda, yeniden ve yeniden bilgi sunmak durumundadır. En azından Komite bunu beklemektedir.

Beşincisi, Taraf Devletlere böyle bir süreklilik arz eden külfet yüklenmesi iki anlama gelir: Komitenin, **1)** her bir çekince özelinde “fikri takip” yapma görevini kendine verdiği ve **2)** Taraf Devletlere çekincelerini kaldırmalarına yönelik olarak “hukuki baskı”, ifademizi aşırı bulanlar çıkacaksa “hukuki yönlendirme” deyelim, stratejisini benimsediğidir. O kadar ki, Komite, Taraf Devletlerin çekincelerin geri çekilmesine dair bir takvim sunmalarını da talep etmektedir.

Altıncısı, Komite, Taraf Devletleri çekincelerini kaldırmaya yönlendirirken, Taraf Devletlerin diğer insan hakları sözleşmelerindeki benzeri normlara da çekince koyup koymadıklarının bilgisini talep etmektedir. Bu talep, hiç kuşkusuz, KKAOKS'nin kimi hükümlerine çekince koyup da diğer sözleşmelerin benzeri hükümlerinde aynı işlemi yapmayan Devletlerin izledikleri hukuk politikası bakımından çelişkilerini gün yüzüne çıkarmaya yöneliktir. Üstelik, diğer bir çok insan hakları sözleşmesinde rapor usulünden daha etkili şikayet başvurusu usulü de bulunduğuna göre, diğer sözleşmede çekince konulmaması hali, o Devletin KKAOKS özelindeki çekincesini daha bariz biçimde tutarsız hale getirecektir.

d) KKAOKK'nin çekincelerle mücadele çabalarına çeşitli organ ve platformların verdiği desteğe örnekler

Komitenin çekinceler konusunu önce 1987 tarihli *Genel Tavsiye No.4: Çekinceler* ve ardından da 1992 tarihli *Genel Tavsiye No.20: Sözleşmeye konulan çekinceler* başlıklı belgeleri üreterek ele almasını yukarıda açıklamıştık. Özellikle *Genel Tavsiye No.20*'nin 1992'de yayımlanması, Komite tarafından ustaca hesaplanmış bir “zamanlama” ürünüdür. Ne demek istediğimizi şöyle açalım. BM'in kuruluşu sonrasında, dünya çapında “İnsan Hakları Konferansı” düzenlenmesinin ilk örneği, 1968 yılında toplanan “*Tahran Konferansı*” idi. Bu boyutta ikinci konferans, ancak ilkinin üzerinden 25 yıl geçtikten sonra 1993 yılında Viyana'da toplandı.

İşte KKAOKS organı olan KKAOKK 1992 yılındaki on-birinci oturumunda *Genel Tavsiye No.20*'yi alenileştirirken, hemen bir yıl sonra Viyana'da düzenlenecek “Dünya İnsan Hakları Konferansı”nı göz önünde bulunduruyor ve bu geniş katılımlı platformun, Sözleşme özelinde ciddi bir mesele teşkil eden çekincelerin disiplin altına alınması ve uluslararası hukuka uygun hale getirilmesi çağrısı için bir vesile olmasını öngörüyordu. Nitekim, Komitenin bu beklentileri boşa çıkmamıştır.

Viyana'da yapılan Dünya İnsan Hakları Konferansı sonunda 25/06/1993 tarihinde kabul edilen “*Viyana Bildirisi ve Eylem Programı*”nın¹³⁷ “3. Kadınların eşit statüleri ve insan hakları” başlığı altında (Bölüm II, para.39)'da, BM'in, KKAOKS'nin evrensel ölçekte bütün Devletler tarafından 2000 yılına kadar onaylanmasını teşvik etmesi; Komitenin, çok sayıdaki çekinceler meselesi üzerinde durması ve bunları incelemeyi sürdürmesi ve Devletleri, bu çekincelerini geri çekmek hususunda ikaz etmesi vurgulanıyordu. Doktrinde 1993 tarihli Viyana Bildirisi'nin kadınların insan haklarının tanınması çabaları bakımından çok önemli bir dönemeç teşkil ettiği ifade edilmiştir.¹³⁸

KKAOKS'ne konulan çekincelerin kaldırılmasına yönelik girişimler bağlamında bize son derece ilginç gözükken ve takip edebildiğimiz kadarıyla uluslararası doktrinde her nedense burada ele aldığımız konu açısından üzerinde durulmayan bir başka belgeyi burada okurların dikkatine sunmayı yararlı görüyoruz.

Haziran 1993'teki Viyana Konferansından kısa süre sonra, BM Genel Kurulunun 20/12/1993 tarih ve 44/104 sayılı kararıyla kabul edilen “*Kadınlara Karşı Şiddetin Ortadan Kaldırılması Bildirisi*”¹³⁹ (“KKŞOKB”) (md.4/a)'da, Devletler, “a) bu işlemi henüz yapmamış oldukları takdirde, Kadınlara Karşı Her Biçimiyle Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesinin onaylanması ya da bu Sözleşmeye katılma yahut *bu Sözleşmeye konulmuş çekinceleri geri çekme hususlarını değerlendirmelidir*” ifadesi göze çarpmaktadır. (vurgu eklenmiştir).

KKŞOKB (md.4/a) normu, bir Bildiride bu yönde hükme yer verilmiş olması bakımından, olağan olmayan ve başlı başına ilginç bir unsurdur. Ayrıca, anılan hüküm, yukarıda işaret ettiğimiz “*Viyana Bildirisi ve Eylem Programı*”nda bir görev olarak BM'ye yüklenen yahut BM'den talep edilen hususun muhatap tarafından hemen ciddiye alınarak evrensel düzeydeki bir Bildiri metnine geçirildiğini bize göstermektedir.

Komitenin çekincelere karşı yürüttüğü mücadeleye bir destek de 1994 yazında BM Ekonomik ve Sosyal Konseyden (EKOSOK) gelmiştir. BM EKOSOK'nin 21/07/1994 tarih ve 1994/7 sayılı Kararında, Devletler, Sözleşmeye koydukları herhangi bir çekincenin alanını sınırlamayı; çekinceleri mümkün olduğu ölçüde net/açık ve dar kapsamda formüle etmeyi; hiçbir çekincenin Sözleşmenin konusu ve amacıyla bağdaşmaz nitelikte olmamasını temin etmeyi ve nihayet, çekincelerini kısa sürede geri çekmek amacıyla bunları düzenli olarak gözden geçirmeyi değerlendirmeleri konusunda teşvik edilmişlerdi.¹⁴⁰

¹³⁷ 25/06/1993 tarihli “*Viyana Bildirisi ve Eylem Programı*”nın (“*Vienna Declaration and Programme of Action*”) metni için bkz., UN, **International Instruments**, Vol.I, First Part, 2002, sf.43-68, sf.59.

¹³⁸ Julie Mertus and Pamela Goldberg, “*A Perspective on Women and International Human Rights After the Vienna Declaration: The Inside/Outside Construct*”, **N.Y.U. J. Int'l L. & Pol.**, Vol.26, 1994, sf.201-234, sf.202.

¹³⁹ BM Genel Kurulunun 20/12/1993 tarih ve 44/104 sayılı kararıyla ilan edilen “*Kadınlara Karşı Şiddetin Ortadan Kaldırılması Hakkında Bildiri*”nin (“*Declaration on the Elimination of Violence against Women*”), tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **ÜİHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.477-487. KKŞOKB hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.655-660.

¹⁴⁰ CEDAW/C/1995/6, 27 October 1994, CEDAW, Fourteenth session, 16 January-3 February 1995, “*Ways and Means of Expediting the Work of the Committee*”, para.26.

1994 yılının son ayında Komite bu kez BM Genel Kurulunun desteğini almıştır. Gerçekten de, BM Genel Kurulunun 23/12/1994 tarih ve 49/164 sayılı “*Kadınlara Karşı Her Biçimiyle Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi*” başlıklı Kararı¹⁴¹ Başlangıç kısmının 7. paragrafında Genel Kurul, Sözleşmenin halen, bazı Taraf Devletlerin çekincelerini geri çekmiş bulunmalarına rağmen, pek çoğu Sözleşmenin konusu ve amacına çelişen nitelikte, en çok sayıda çekince konulmuş insan hakları belgelerinden biri olmasından derin kaygı duyduğunu belirtmektedir. Başlangıcı izleyen kısımdaki numaralandırılmış hükümlere baktığımızda şunları göreceğiz. Genel Kurul, Taraf Devletleri, koydukları çekincelerin kapsamını sınırlandırma; çekincelerini mümkün olduğu ölçüde sarih ve dar şekilde formüle etme ve hiçbir çekincenin Sözleşmenin konusu ve amacıyla bağdaşmaz yahut uluslararası hukuka çelişik nitelikte olmamasını temin etme hususlarında teşvik etmektedir, (para.4) ve izleyen hüküm olan (para.5)’de ise, Sözleşmeye Taraf Devletlerden, Sözleşmenin tam olarak uygulanabilmesi için süratle çekincelerini geri çekmek amacıyla, koymuş buldukları çekincelerini düzenli şekilde gözden geçirmelerini talep etmektedir.

BM Genel Kurulunun 12/12/1996 tarih ve 51/68 sayılı “*Kadınlara Karşı Her Biçimiyle Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi*” başlıklı Kararı¹⁴² (para.3)’e göre Genel Kurul, “Taraf Devletleri, Sözleşmeye koydukları çekincelerin kapsamını sınırlandırmaları; bu tür çekinceleri mümkün olduğunca sarih/açık ve dar şekilde formüle etmeleri; çekincelerin Sözleşmenin konusu ve amacıyla ya da uluslararası andlaşmalar hukukuyla bağdaşmaz nitelikte olmamasını temin etmeleri; çekincelerini bunları geri çekmek amacıyla düzenli olarak gözden geçirmeleri ve Sözleşmenin konusu ve amacıyla çelişen yahut uluslararası andlaşmalar hukukuyla bağdaşmayan çekincelerini geri çekmeleri” konusunda ikaz etmektedir.

BM Genel Kurulunun 12/12/1997 tarih ve 52/100 sayılı “*Kadınlar Dünya Dördüncü Konferansının İzlenmesi ve Pekin Bildirisi ve Eylem Platformunun tam olarak uygulanması*” başlıklı Kararı¹⁴³ (para.38)’de Genel Kurul, KKAOKS’nin onaylanması sayısındaki artıştan ve çekincelerin geri çekilmesinden memnuniyetini belirtiyor ve (para.39)’da ise, bir üstte işaret ettiğimiz Genel Kurulun başka bir başlık altında çıkardığı 12/12/1996 tarih ve 51/68 sayılı Karar (para.3) hükmünü aynen yineliyordu.

BM Genel Kurulunun 17/12/1999 tarih ve 54/137 sayılı “*Kadınlara Karşı Her Biçimiyle Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi*” başlıklı Ka-

¹⁴¹ “Resolution adopted by the General Assembly [on the Report of the Third Committee (A/49/607)], 23 December 1994, 94th plenary meeting, A/RES/49/164, “49/164. *Convention on the Elimination of Discrimination of All Forms of Discrimination against Women*”, United Nations, General Assembly, 24 February 1995.

¹⁴² “Resolution adopted by the General Assembly [on the Report of the Third Committee (A/51/612)], 12 December 1996, 82nd plenary meeting, A/RES/51/68, “51/68. *Convention on the Elimination of Discrimination of All Forms of Discrimination against Women*”, United Nations, General Assembly, 31 January 1997.

¹⁴³ “Resolution adopted by the General Assembly [on the Report of the Third Committee (A/52/638)], 12 December 1997, 70th plenary meeting, A/RES/52/100, “52/100. *Follow-up to the Fourth World Conference on Women and full implementation of the Beijing Declaration and the Platform for Action*”, United Nations, General Assembly, 26 January 1998.

rarı¹⁴⁴ (para.5)'de Genel Kurul, bazı Devletlerin çekincelerinde değişiklik yaptıklarını not ettikten sonra, bazı çekincelerin geri çekilmiş olmasından duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. Genel Kurulun (para.5)'de devamla ifade ettiği husus, yukarıda işaret ettiğimiz Genel Kurulunun 12/12/1996 tarih ve 51/68 sayılı Kararı (para.3) hükmünün birebir tekrarıdır.

BM'nin çeşitli organlarının KKAOKK'nin Sözleşmeye konulan çekincelere karşı yürüttüğü çalışmalara verdikleri destek 2000'li yıllarda da sürmeye devam etmiştir.

Örnek olsun, BM Genel Kurulu 24/12/2001 tarih ve 56/229 sayılı "*Kadınlara Karşı Her Biçimiyle Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi*" başlıklı Kararı¹⁴⁵ (para.6) hükmü ise, bir üstte örneklediğimiz Genel Kurulun 17/12/1999 tarih ve 54/137 sayılı Kararı (para.5) hükmüyle özdeş içeriktedir.

2004 yılında BM İnsan Hakları Komisyonu, 20/04/2004 tarihli 56. toplantısında oylama yapmaksızın kabul ettiği "2004/46. *Kadınlara karşı şiddetin ortadan kaldırılması*" başlıklı Kararında¹⁴⁶, diğer hususların yanı sıra, (para.14)'de bu konuya da yer vermiştir. Komisyon anılan paragrafta aynen şöyle demektedir: Komisyon, "Taraf Devletleri, KKAOKS'ne konulan çekincelerin kapsamını sınırlandırma, bu tür çekinceleri mümkün olduğu ölçüde sarıh ve dar kapsamda formüle etme, Sözleşmenin konusu ve amacıyla bağdaşmaz hiçbir çekince olmamasını temin etme, bunları geri çekme amacıyla çekinceleri düzenli aralıklarla gözden geçirme ve Sözleşmenin konusu ve amacıyla çelişen çekinceleri geri çekme hususlarında da ikaz etmektedir."

e) Çekincelere karşı yürütülen mücadelenin sonuçları

KKAOKS'ne çok sayıda Devlet tarafından çekince konulduğu ve bunların kayda değer bölümünün de hem Komitenin bu konuda çeşitli işlemler yapmasına hem de bu çekincelere diğer Taraf Devletlerce itirazda bulunulmasına yol açtığını belirttik. Bütün bu sürecin, somut bir getirisi olup olmadığı meselesi üzerinde durmak gerekir.

Böyle bir meselenin irdelenmesinde ele alınabilecek ilk ve somut veri, konulmuş bulunan çekincelerin ilgili Devletler tarafından "geri çekilip" çekilmediğine ilişkin bilgilerdir. Yeniden hatırlayalım, KKAOKS'nde gerek (md.28/3)'de gerekse (md.29/3)'de konulmuş bulunan çekincelerin "her zaman" geri çekilebileceği düzenlenmiştir. İşte ilkin bakılması gereken, Sözleşmesel dayanakları (md.28/3 ve 29/3) hükümleri olan konulmuş bulunan çekincelerin "geri çekilmesi" usulünün pratikte ne kadar işletildiğidir.

Yukarıda KKAOKK sekreteryası tarafından 1994 yılı itibarıyla hazırlanan konuya ilişkin bir rapordan söz etmiş ve bazı istatistiksel verileri nakletmiştik. Aynı raporda Sözleşmeye konulan ve fakat bilahare "geri çekilen" çekincelere dair de bilgi bulunmaktadır. 1994 yılındaki duruma göre, bir "genel çekince"

¹⁴⁴ "Resolution adopted by the General Assembly [on the Report of the Third Committee (A/54/598)], 17 December 1999, 83rd plenary meeting, A/RES/54/137, "54/137. *Convention on the Elimination of Discrimination of All Forms of Discrimination against Women*", United Nations, General Assembly, 10 February 2000.

¹⁴⁵ "Resolution adopted by the General Assembly [on the Report of the Third Committee (A/56/576)], 24 December 2001, 92nd plenary meeting, A/RES/56/229, "56/229. *Convention on the Elimination of Discrimination of All Forms of Discrimination against Women*", United Nations, General Assembly, 1 February 2002.

¹⁴⁶ The Commission on Human Rights, "2004/46. *Elimination of violence against women*", 56th meeting, 20 April 2004, [Adopted without a vote. See chap. XII].

geri çekilmiştir; Sözleşmenin “özüne ilişkin çekinceler” (md.1-3) arasında geri çekilen yoktur. “Haklara konulan çekinceler” bağlamında ise, 6 Taraf devlet toplam 13 çekinceyi geri kaldırmıştır, (bu rakam, MSHS’de 4 Devlet ve 11 geri çekme; ESKHS’nde 2 geri çekme ve IAOKS’nde ise 1 geri çekme şeklindedir).¹⁴⁷

Öte yanda bu konu doktrinde de işlenmiştir. Bir çalışmada verilen bilgiler şöyledir. Fransa: (md.7)’deki çekincesini 26/03/1984’de; (md.15/2-3; 16/1,c ve 16/1,h)’deki çekincesini 21/07/1990 tarihinde geri çekmiştir. İrlanda: (md.9/2; 15; 11/1 ve 13/a) üzerindeki çekincelerini 19/12/1986’da geri çekmiştir. Yeni Zelanda: UÇÖ’nün 45 sayılı Sözleşmesine koyduğu çekincesinin 13/01/1989 tarihinde geri çekmesiyle bağlantılı olarak KKAOKS’ine koyduğu çekincenin ortadan kalkması. 1991 yılında Malawi, geleneksel uygulamalarla bağlantılı olarak koyduğu ve çokça itiraz alan çekincesini; Kore Cumhuriyeti (md.16/1,c, d ve f) bentlerine koyduğu çekincesini; Tayland (md.11/1,b ve 15/3)’de koyduğu çekincesini geri çekmiştir. 1992 yılında, Tayland (md.9/2)’ye koyduğu çekincesini; Kanada (md.11/1,d) bendine ilişkin çekincesini geri çekmiştir.¹⁴⁸ Hemen belirtelim ki, bu kaynakta verilen tarihler ve açıklamaların bir kısmı, bizim aşağıda KKAOKK kaynaklarından hareketle hazırladığımız Tablo-daki verilerle tam olarak uyumlu değildir.

Aynı işlemi yapan diğer Devletler ise şunlardır: Beyaz Rusya; Bulgaristan; Çek Cumhuriyeti; Macaristan; Moğolistan; Rusya Federasyonu; Ukrayna. Türkiye de, aşağıda ayrıntılı olarak açıkladığımız üzere, koyduğu çekincelerden bir bölümünü, yani Sözleşme (md.15 ve 16)’ya koyduğu çekinceleri 20/09/1999 tarihli iletisiyle geri çekmiştir.

KKAOKS: HAKLAR MADDELERİNE KONULAN ÇEKİNCELERİN GERİ ÇEKİLMESİ UYGULAMASINA DAİR TABLO

Çekinceyi/beyanı geri çeken Taraf Devlet ve işlem tarihi	Çekincenin/beyanın kaldırıldığı Sözleşme maddesi ya da konusu
Avustralya (30/08/2000)	Silahlı kuvvetlerde kadın istihdamına dair çekinceyi kısmen geri çekmiştir
Avusturya i) (11/09/2000) ¹⁴⁹ , ii) (14/09/2006) ¹⁵⁰	i) (md.7/b) ii) (md.11)’e ilişkin çekincesinin kadınların gece çalışmasına ilişkin kısmını geri çekmiş.
Bangladeş (23/07/1997) ¹⁵¹	(md.13/a), (md.16/1, f)
Belçika ¹⁵² i) (14/09/1998) ii) (08/07/2002)	i) (md.7) ii) (md.15/2 ve 15/3)

¹⁴⁷ CEDAW/C/1995/6, 27 October 1994, CEDAW, Fourteenth session, 16 January-3 February 1995, “*Ways and Means of Expediting the Work of the Committee*”, para.42.

¹⁴⁸ Lijnzaad, **Reservations to UN-Human Rights Treaties**, 1995, sf.328-329.

¹⁴⁹ CEDAW/SP/2004/2, (17 June 2004), Annex 1, “*Status of declarations, reservations, objections and notifications of withdrawal of reservations by States parties related to articles of the Convention, as at 1 June 2004*”, sf.23-33, sf.23.

¹⁵⁰ <http://treaties.un.org> (Mart 2011).

¹⁵¹ CEDAW/SP/2004/2, (17 June 2004), Annex 1, sf.24.

¹⁵² *Id.*, Annex 1, sf.24.

Brezilya (20/12/1994) ¹⁵³	(md.15/4) ve (md.16/1,a, c, g, h)
Kanada (28/05/1992) ¹⁵⁴	(md.11/1,d)
Kıbrıs (28/06/2000) ¹⁵⁵	(md.9/2)
Çek Cumhuriyeti (26/04/1991)	Sözleşmenin çeşitli maddelerine konulan çekinceler geri çekilmiştir.
Mısır (04/01/2008) ¹⁵⁶	(md.9/2)
Fiji (24/01/2000) ¹⁵⁷	(md.5/a) ve (md.9)
Fransa ¹⁵⁸ i) (26/03/1984) ii) (21/07/1986) iii) (22/12/2003)	i) (md.7) ii) (md.15/2 ve 15/3), (md.16/1,c, d, h) iii) (md.5/b) ve (md.16/1,d)
Almanya (10/12/2001) ¹⁵⁹	(md.7/b)
İrlanda ¹⁶⁰ i) (19/12/1986) ii) (24/03/2000) iii) (11/06/2004)	i) (md.9/1) ve (md.15/4); ve (md.11/1) ile (13/a) hükümleri için kısmen geri çekme ii) (md.15/3) iii) (md.13/b ve c)
Jamaika (08/09/1995) ¹⁶¹	(md.9/2)
Kuveyt (09/12/2005) ¹⁶²	(md.7/a)
Lihtenştayn (03/10/1996) ¹⁶³	(md.9/2)
Malawi (24/10/1991) ¹⁶⁴	(md.5) geleneksel uygulamalar ve örf-adetlere ilişkin genel çekincenin geri çekilmesi
Malezya (06/02/1998) ¹⁶⁵	(md.2/f), (md.9/1), (md.16/1,b,d,e ve h)
Maldivler (31/03/2010) ¹⁶⁶	(md.7/a)
Mauritius (05/05/1998) ¹⁶⁷	(md.11/1,b, d), (md.16/1,g)

¹⁵³ CEDAW/SP/2004/2, (17 June 2004), Annex 1, sf.24.

¹⁵⁴ *Id.*, Annex 1, sf.24.

¹⁵⁵ *Id.*, Annex 1, sf.24.

¹⁵⁶ <http://treaties.un.org> (Mart 2011).

¹⁵⁷ CEDAW/SP/2004/2, (17 June 2004), Annex 1, sf.25.

¹⁵⁸ *Id.*, Annex 1, sf.25.

¹⁵⁹ *Id.*, Annex 1, sf.25. Aynı konuda ayrıca bkz., United Nations, General Assembly, **Report of the Secretary General**, "Status of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women", A/57/406, 16 September 2002, para.5.

¹⁶⁰ **Report of the Cedaw**, (Thirtieth and Thirty-first sessions), General Assembly, Official Records, Fifty-ninth session, Supplement No. 38 (A/59/38), United Nations, New York, 2004, Part two, sf.96-97, para.6. Ayrıca bkz., CEDAW/SP/2004/2, (17 June 2004), Annex 1, sf.26.

¹⁶¹ CEDAW/SP/2004/2, (17 June 2004), Annex 1, sf.26.

¹⁶² <http://treaties.un.org> (Mart 2011).

¹⁶³ CEDAW/SP/2004/2, (17 June 2004), Annex 1, sf.27.

¹⁶⁴ *Id.*, Annex 1, sf.28.

¹⁶⁵ *Id.*, Annex 1, sf.28.

¹⁶⁶ <http://treaties.un.org> (Mart 2011).

Yeni Zelanda ¹⁶⁸ i) (13/01/1989) ii) (05/09/2003) iii) (05/07/2007) ¹⁶⁹	i) Cooks Adaları bağlamında UÇÖ'nün 45 Nolu Sözleşmesiyle bağlantılı çekincenin geri çekilmesi ii) (11/2,b) iii) Cook Adaları ve Nieu için (md.28)'e dayanılarak konulan çekincenin geri çekilmesi
Kore Cumhuriyeti ¹⁷⁰ i) (15/03/1991) ii) (24/08/1999)	i) (md.16/1,c, d, f) ii) (md.9)
Singapur (24/07/2007)	Sözleşmenin istihdam, vatandaşlık gibi çeşitli maddelerine konulan çekincenin geri çekilmesi
İsviçre (29/04/2004) ¹⁷¹	(md.7/b)
Tayland ¹⁷² i) (25/01/1991) ii) (26/10/1992) iii) (01/08/1996)	i) (md.11/1,b) ve (md.15/3) ii) (md.9/2) iii) (md.7) ve (md.10)
Türkiye i) (20/09/1999) ¹⁷³ ii) (29/01/2008) ¹⁷⁴	i) (md.15/2 ve 15/4), (md.16/1,c, d, f, g) ii) (md.9/1)
Birleşik Krallık/İngiltere ¹⁷⁵ i) (04/01/1995) ii) (22/03/1996) iii) (24/07/2007) ¹⁷⁶	i) UÇÖ Sözleşmesi No.45 ile bağlantılı konulan beyanın geri çekilmesi ii) (md.2/f ve g), (md.9), (md.10/c), (md.11/1), (md.13) ve (md.15/2) iii) (md.15/4)
Ürdün (05/05/2009) ¹⁷⁷	(md.15/4)
Lüksemburg (09/01/2008) ¹⁷⁸	(md.7) ve (md.16/1,g)

Yukarıda belirttiğimiz Sözleşmeyle bağdaşmaz addedilen çekincelere itiraz usulünün önemli işlevi bulunduğu dair görüşümüzü destekleyen somut bir başka veri ise, koydukları çekinceleri itiraza konu olmuş bazı Taraf Devlet-

¹⁶⁷ CEDAW/SP/2004/2, (17 June 2004), Annex 1, sf.28-29.

¹⁶⁸ *Id.*, Annex 1, sf.29.

¹⁶⁹ <http://treaties.un.org> (Mart 2011).

¹⁷⁰ CEDAW/SP/2004/2, (17 June 2004), sf.20; Annex 1, sf.30.

¹⁷¹ **Report of the Cedaw**, (A/59/38), 2004, Part Two, sf.96-97, para.6. Ayrıca bkz., CEDAW/SP/2004/2, (17 June 2004), sf.21; Annex 1, sf.30.

¹⁷² CEDAW/SP/2004/2, (17 June 2004), Annex 1, sf.31.

¹⁷³ *Id.*, Annex 1, sf.32.

¹⁷⁴ <http://treaties.un.org> (Mart 2011).

¹⁷⁵ CEDAW/SP/2004/2, (17 June 2004), Annex 1, sf.32.

¹⁷⁶ <http://treaties.un.org> (Mart 2011).

¹⁷⁷ *Id.*

¹⁷⁸ *Id.*

lerin süreç içinde bu çekincelerini kısmen yahut tamamen kaldırma tasarrufunda buldukları gerçeğidir.

KKAOKS (md.29) EKSENLİ ÇEKİNCELERİN KRONOLOJİK SIRASIYLA GERİ ÇEKİLMESİ UYGULAMASINA DAİR TABLO¹⁷⁹

(md.29)'a koyduğu çekinceyi kaldıran Devlet	(md.29)'a koyduğu çekinceyi kaldırma tarihi
Rusya Federasyonu (işlemi yaptığında SSCB)	(08/03/1989)
Beyaz Rusya (işlemi yaptığı tarihte Beyaz Rusya SSC)	(19/04/1989)
Ukrayna (işlemi yaptığı tarihte Ukrayna SSC)	(20/04/1989)
Macaristan	(08/12/1989)
Moğolistan	(19/07/1990)
Bulgaristan	(24/06/1992)
Romanya	(02/04/1997)
Polonya	(16/10/1997)
Malawi	(24/10/1991)

Mart 2011 tarihi itibariyle durum:

KKAOKS'ne çekince koyan bazı Taraf Devletler süreç içinde bu çekinceleri tamamen yahut kısmen geri almışlardır. Türkiye de bu gruptadır. Mart 2011 tarihi itibariyle Türkiye sadece Sözleşme (md.29) hükmüyle bağitlanmadığına dair beyanını yürürlükte bulundurmaktadır. Daha önce Sözleşme (md.29)'a çekince koyup bilahare bunu geri çeken Devletlerin sayısı 9'dur (Belarus, Bulgaristan, Macaristan, Malawi, Moğolistan, Polonya, Romanya, Rusya ve Ukrayna).

Yine Mart 2011 tarihi itibariyle Sözleşme (md.29)'a konulan çekince ve bunun kaldırılması ayrı tutularak, bu belgenin haklara ilişkin çeşitli hükümlerine çekince koyan Devletlerden bunları tamamen yahut kısmen bunları geri çekenlerin sayısı 30'dur. Ancak aynı tarih itibariyle yukarıda belirtildiği üzere halen çekincesi bulunan toplam 56 Devletten 16'sı Sözleşme (md.29) dışındaki çeşitli maddelere çekince koyan ve 40'ı ise hem (md.29)'a ve hem de diğer maddelere çekince koymuştur.

iii) Türkiye'nin KKAOKS'ne koyduğu beyan ve çekinceler sorunu

Türkiye'nin KKAOKS'yle bağitlanma işlemini "katılma" suretiyle gerçekleştirdiğini ve bu amaçla 11/06/1985 tarih ve 3232 sayılı Kanunu çıkardığını (RG, 25/06/1985, s.18792); bu işlemin ardından Bakanlar Kurulu tarafından 24/07/1985 tarih ve 85/9722 sayılı bu Sözleşmeye katılmanın onaylanmasına dair kararının verildiğini, buna ekli olarak Sözleşmenin Türkçe resmi çevirisinin yayımlandığını (RG, 14/10/1985, s.18898); 20/12/1985 tarihinde "katılma" belgesinin depo edildiğini ve Sözleşmenin Türkiye bakımından 19/01/1986 tarihinden itibaren yürürlük kazandığını yukarıda belirtmiştik.

¹⁷⁹ <http://treaties.un.org> (Mart 2011).

a) Türkiye'nin beyan ve çekinceleri ve usulsüz iç işlem

Türkiye 1985 yılında Sözleşmeye katılma işlemini yaparken, Sözleşme (md.15/2 ve 4), (md.16/1, c, d, f ve g) ve (md.29/1) hükümlerine ilişkin olarak "çekince" koymuştur. Türkiye ayrıca ve aynı tarihte, Sözleşme (md.9/1) bağlamında, Türkiye'nin "beyan" olarak nitelendirdiği ve fakat esası bir çekince teşkil eden bir işlemi de yapmıştır.

Türkiye'nin 20/12/1985 tarihinde koyduğu "Beyan" şöyledir:¹⁸⁰ (çeviri bize aittir)

"Sözleşme Madde 9 paragraf 1 hükmü, Türk Vatandaşlık Kanununun vatandaşlığın kazanılmasına ilişkin olup vatansız kalmayı önlemek üzere evlenme yoluyla vatandaşlığın kazanılması amacını güden Madde 5'in 1. fıkrası, ve Madde 15 ve Madde 17 hükümlerine aykırı/çelişir değildir."

Türkiye'nin 20/12/1985 tarihinde koyduğu "Çekince" şöyledir:¹⁸¹ (çeviri bize aittir)

"Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Türk Medeni Kanununun hükümleriyle tümüyle bağdaşır nitelikte bulunmayan Sözleşmenin aile ilişkileri konusundaki Maddelerine, özellikle de Madde 15 paragraf 2 ve 4; Madde 16 paragraf 1 (c), (d), (f) ve (g) hükümlerine ve bunların yanı sıra, Madde 29 paragraf 1 hükmüne çekince koymaktadır. Sözleşme Madde 29 paragraf 2 hükmü uyarınca Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, kendisini bu Maddenin 1. paragrafı hükmüyle bağlı addetmediğini beyan eder."

Türkiye'nin Sözleşme (md.15 ve 16)'ya çekince koymasının başta gelen nedeni, o tarihte yürürlükte bulunan Türk Medeni Kanununun bazı maddelerinin Sözleşme normuna uygun olmamasıydı. Yeni "Türk Medeni Kanununun"¹⁸² yürürlüğe girmesinden sonra böyle bir çekinceye artık gerek kalmamıştır.

Türkiye'nin Sözleşme (md.16)'ya koyduğu çekince konusunda uluslararası doktrinde bütünüyle mesnetsiz ve yanlış bir eleştiri de yapılmıştır. Konuyu ele alan bir kitapta, "Şeriat hukukuna dayanan çekinceler" ara başlığı altında

¹⁸⁰ Türkiye'nin koyduğu "Beyan"ın İngilizce metni ve Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **UIHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.513. M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.608. "Beyan"ının İngilizce metni şöyledir: "Article 9, paragraph 1, of the Convention is not in conflict with the provisions of article 5, paragraph 1, and articles 15 and 17 of the Turkish Law on Nationality, relating to the acquisition of citizenship, since the intent of those provisions regulating acquisition of citizenship through marriage is to prevent statelessness."

¹⁸¹ Türkiye'nin koyduğu "Çekince"lerin İngilizce metni ve Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **UIHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.512. M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.608. "Çekince"lerin İngilizce metni şöyledir: "The Government of the Republic of Turkey [makes reservations] with regard to the articles of the Convention dealing with family relations which are not completely compatible with the provisions of the Turkish Civil Code, in particular, article 15, paragraphs 2 and 4, and article 16, paragraphs 1 (c), (d), (f) and (g), as well as with respect to article 29, paragraph 1. In pursuance of article 29, paragraph 2, of the Convention, the Government of the Republic of Turkey declares that it does not consider itself bound by paragraph 1 of this article." Bkz., CEDAW/SP/1996/2, (Basic Reference Document), "Declarations, reservations, objections and notifications of withdrawal of reservations relating to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women: 08/02/96".

¹⁸² 22/11/2001 tarih ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu, (RG, 08/12/2001, s.24607); TMK (md.1029) uyarınca yürürlüğe giriş: 01/01/2002.

yazar şöyle demektedir: “Dört devlet çekincelerinde açıkça Şeriat hukukuna dayanışlar iken; diğer iki devletin çekinceleri, Şeriatın ulusal aile hukuku olarak yasalaştırılmasına/(kodifikasyonuna) dayanmış gözükmektedir.” Bu cümlelerin sonunda verilen 97 numaralı dipnotta “Tunus ve Türkiye tarafından konulan çekinceler” şeklinde kısa bir cümle görülmektedir.¹⁸³ Tunus bakımından bile tartışmalı olan yukarıdaki cümlelerin Türkiye bakımından ipe-sapa gelir tarafı bulunmamaktadır.

Bu tutarsız ifadenin yazar bakımından mazur görülebilecek bir tarafı yoksa da, somut olarak çekince metnine atfen, Türkiye’nin payına hiçbir sorumluluk düşmediği de söylenemez. Zira teknik açıdan irdelendiğinde Türkiye’nin anılan çekince metninde iki sorun bulunduğu ileri sürülebilir. İlki; çekincenin bir bütün olarak, Türk Medeni Kanunu hükümlerini zikretmesidir. Yani külli, toptan bir çekince söz konusudur. İkincisi; birinci unsura bağlı olarak, Türkiye’nin ulusal mevzuatının hangi somut normları ekseninde ve ulusal mevzuatı ile Sözleşme normları arasında hangi noktalardan uyumsuzluk bulunduğu için çekince koyduğunu belirginleştirmemesi, sadece çekincenin gerekçesini değil, ama aynı zamanda çekincenin sınırlarının görülebilmesi imkanını da ortadan kaldırmıştır. İşte Türkiye’nin payına düşen sorumluluk, bu muğlaklıktan kaynaklanmaktadır ve hiç kuşkusuz çekincenin mesruluğunu da sorunlu hale getirmiştir.

Sözleşme (md.29) hükmüne konulan çekince, Sözleşmenin yorumlanmasına ve uygulanmasına ilişkin Taraf Devletler arasında çıkabilecek bir ihtilafın hakem yoluyla; bu usul çalıştırılmaz ise Uluslararası Adalet Divanı önüne götürülerek çözümlenmesi usulünün, Türkiye tarafından kabul edilmemesidir.

Nihayet, Sözleşme (md.9/1) bağlamında “beyan” adı altında konulan “çekince” ise, vatandaşlığın kazanılmasına ilişkin olarak Türk Vatandaşlık Kanunu (md.5/1, 15 ve 17) hükümleri ekseninde ve bu hükümlerin Sözleşme (md.9/1) ile çelişmediği şeklinde anlaşılması amacıyla konulmuştur. Adı nasıl belirlenirse belirlensin, bu tür bir çekince, genel olarak Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin amir hükmü olan bir andlaşmanın konusuna ve amacına çelişen türde çekinceler konulamayacağı ilkesiyle bağdaşmaz.

Uluslararası doktrinde, Türkiye’nin (md.9/1)’e koyduğu çekince için gösterdiği gerekçe sert eleştirilere konu olmuştur. Bu eleştirileri anlayabilmek için beyanın metnini hatırlayalım: “Sözleşme Madde 9 paragraf 1 hükmü, Türk Vatandaşlık Kanununun vatandaşlığın kazanılmasına ilişkin olup vatansız kalmayı önlemek üzere evlenme yoluyla vatandaşlığın kazanılması amacını güden Madde 5 fıkra 1, ve Madde 15 ve Madde 17 hükümlerine aykırı/çelişir değildir.” Eleştiri şöyledir: **1)** Beyanın/çekincenin metni, Sözleşme (md.9) hükmünün bütünüyle hatalı bir algısına dayanmaktadır; zira bu maddenin arkasında yatan fikrin vatansız kalmayı önlemek olduğu varsayılmaktadır. Oysa anılan madde bağlamında hiçbir zaman böyle bir amaç ya da hedef güdülmesi söz konusu olmamıştır. **2)** Vatansız kalmanın sınırlanması, uygulamada daima kadınlara yönelik ayrımcılık şeklinde olmuştur.¹⁸⁴ Benzeri meseleler MSHS ile AİHS çerçevesinde de ilgili vakalar bağlamında tartışılmıştır.¹⁸⁵

¹⁸³ Lijnzaad, **Reservations to UN-Human Rights Treaties**, sf.320 ve dp.97. Yazının İngilizce orijinali şöyledir: “Reservations invoking Sharia law – (...) Four states explicitly invoke Sharia law in their reservations, whereas the reservations of two other states seem based on the codification of Sharia as domestic family law.” Footnote, “97. Reservations by Tunisia and Turkey.”

¹⁸⁴ Lijnzaad, **Reservations to UN-Human Rights Treaties**, 1995, sf.311.

¹⁸⁵ Cook, “Reservations to the CEDAW”, 30 **Va. J. Int’l Law**, 1990, sf.696.

İç hukuk işleminde sorun:

Ekllemeliyiz ki, Türkiye'nin KKAOKS'ne koyduğu çekince ve beyanlara ilişkin işleminde, iç hukuk bakımından da bir sakatlık söz konusudur. Yukarıda metnini verdiğimiz çekince ve beyanın Türkçe çevirisinin bize ait olduğunu belirttik. Bunun nedeni şudur. Normal olanı şudur. Türkiye'nin yaptığı bir işlemin her şeyden önce bir Türkçe metninin bulunması gerekir. Halbuki ortada böyle bir Türkçe metin yoktur. Dahası, Türkiye'nin çekince ve beyanlarının İngilizce metinlerinin Türkçe resmi çevirileri de bulunmamaktadır. İşlemin yapıldığı dönemde görevde bulunan hükümet, bu çekinceleri TBMM'den geçirmemiş; bunların metinleri Resmi Gazetede de yayımlanmamıştır. Böylelikle, ulusal kamuoyunun bilgilensinden ve olası ilgilenmesinden kaçırılarak, yürürlükteki usule de uygun olmayan şekilde çekince ve beyanlar BM'ye iletilmiştir.

Ne ki, ulusal kamuoyunun yahut hukuk çevrelerinin bilgilendirilmemesi bir yana, bu durum daha ciddi sorunu açığa çıkarmaktadır. Prof. Aysel Çelikel'in 1990 tarihli bir makalesinde işaret ettiği üzere, bu Sözleşmeye Katılmanın Uygun Bulunması Hakkındaki Kanun Mecliste görüşülürken hiçbir milletvekili, Hükümet tasarısında kapsamı açıkça ifade edilmemiş olan "ihtirazi kayıt konulması cihetine gidileceği" ibaresine açıklık getirilmesi girişiminde bulunmamıştır.¹⁸⁶ Bu olgu, bizim değişik vesilelerle ileri sürdüğümüz bir sorunu bir kez daha gündeme getirmektedir. Gerçekten de, KKAOKS'ne konulan çekincelerin açıklanması konusunun parlamentoda gündeme getirilmemiş olması, sözleşmelerin onaylanması kanunlarının kabulü sürecinde görülen ve milletvekillerinin en azından bir bölümünün bu belgelerin içeriği konusunda tam ve sağlıklı bilgi sahibi olmaksızın oy kullanmış olabilecekleri kuşkusunu davet eden bir dizi aksaklıklardan birini daha örneklemektedir.

Türkiye'nin BM Genel Sekreterliğince yapılan araştırmaya verdiği yanıt:

1986 yılında yapılan KKAOKS'ne Taraf Devletler Üçüncü Toplantısında alınan bir kararla BM Genel Sekreterinden bir araştırma yapması ve taraf devletlerin, çekinceler hakkında bunların Sözleşme (md.28/2) kapsamına ne ölçüde uygun olduğuna dair görüşlerini sorarak bir rapor hazırlaması istendi.¹⁸⁷

BM Genel Sekreterinin bu konuda yaptığı araştırmaya 17 devlet yanıt verdi. Bu devletlerden sekizi, Sözleşme (md.28/2) hükmüne göre Sözleşme ile bağdaşmayan çekincelere izin verilmediği görüşünü belirtmişlerdi. Diğer devletler bu konuda daha ikircikli yanıtlar sundular.

Türkiye'nin sunduğu görüş ise Sözleşmeyle bağdaşmaz nitelikteki çekinceleri üstü örtülü yahut dolaylı biçimde savunmak yönünde oldu. Türkiye, Sözleşmeye katılmakla taraf devletlerin Sözleşme hükümlerine işlerlik kazandıracak önlemler almayı üstlendiklerini belirterek şunu ekliyordu: "Ancak bu durum, bu tür bütün ayrımcılığı hali hazırda ortadan kaldırılmış olduğu anlamına gelmez. Sözleşme, ortak bir ideale erişme bakımından dinamik bir süreci yansıtmaktadır".¹⁸⁸

¹⁸⁶ Aysel Çelikel, "Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan kaldırılması Hakkında Sözleşme ve Türkiye'nin Koyduğu Çekinceler", **MHB**, Sayı 1-2, Yıl 10, 1990, İstanbul, sf.59-64, sf.63. M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.608-609.

¹⁸⁷ Clark, "Convention on Discrimination against Women", 85 **AJIL**, 1991, sf.283.

¹⁸⁸ U.N. Doc. A/41/608, sf.16'ya atıfla Clark, "Convention on Discrimination against Women", 85 **AJIL**, 1991, sf.285. Yazar, aynı araştırmaya Fransa'nın verdiği cevapta ise kendi koyduğu çekincelerin Sözleşmenin konusu ve amacıyla bağdaşır nitelikte bulun-

b) Türkiye'nin çekincelerine itirazlar

Türkiye'nin "çekinceleri" bazı Devletlerin "İtiraz"larına yol açmıştır. (çeviriler bize aittir)

1) Meksika Hükümeti, 07/05/1986 tarihli iletisinde, Türkiye Hükümetinin Sözleşme (md.15/2 ve 4) ile (md.16/1, c, d, f ve g) hükümlerine koyduğu çekincelere itiraz etmiş ve bunların Sözleşme (md.28/2) ışığında, Sözleşmenin konusu ve amacıyla bağdaşmaz olduğu için hükümsüz olduğu görüşünü taşıdığını belirtmiştir.

2) Almanya Hükümeti, 03/03/1987 tarihli iletisinde, Türkiye Hükümetinin Sözleşme (md.15/2 ve 4) ile (md.16/1, c, d, f ve g) hükümlerine koyduğu çekincelere itiraz etmiştir.

3) Hollanda Hükümeti, onay aşamasında, Türkiye Hükümetinin Sözleşme (md.15/2 ve 4) ile (md.16/1, c, d, f ve g) hükümlerine koyduğu çekincelere itiraz etmiş ve bunların Sözleşme (md.28/2) ışığında, Sözleşmenin konusu ve amacıyla bağdaşmaz olduğu için hükümsüz olduğunu belirtmiştir.

Türkiye'nin çekincelerine getirilen itirazlara ilişkin şu saptamalar yapılabilir.

Birincisi, Türkiye'nin Taraf bulunduğu bazı başka Sözleşmelere de çekince koyduğunu ve bunların da itirazlara konu olduğunu biliyoruz. İşte bunlarla karşılaştırdığımızda, Türkiye'nin KKAOKS'ne koyduğu çekincelere reaksiyon gösteren, yani itiraz eden Devlet sayısının daha az olduğunu saptıyoruz.¹⁸⁹

İkincisi, itiraz eden Hükümetler, mutlak pratiğe de uygun şekilde, ayrıntılı açıklama yapmaksızın, bir genel ilkeyi, yani "Sözleşmenin konusu ve amacıyla bağdaşmazlık" unsurunu belirtmek suretiyle itirazda bulunmuşlardır.

Üçüncüsü, ilginç gözükten bir ayrıntı şudur. Türkiye'nin Sözleşme (md.9/1)'e "beyan" adı altında koyduğu ve fakat özü tam bir "çekince" olan çekincesine itiraz edilmemiş olmasıdır. Oysa Türkiye'nin Sözleşme (md.9)'da koyduğu çekince, yukarıda izah ettiğimiz üzere, (md.9)'un genel çerçevesi, içeriği ve amacına ilişkin isabetli olmayan bir varsayımı esas almaktadır.

Dördüncüsü, Türkiye'nin çekincesine "itiraz" eden Devletlerden Almanya ve Hollanda bu Sözleşmeye çekince ve/veya yorumlayıcı beyan koymuşlardı. Örneğin, Almanya, Sözleşmenin Başlangıç bölümünün on-birinci paragrafı; Hollanda aynı bölümün onuncu ve on-birinci paragrafları için "yorumlayıcı beyan"da bulunmuş; ayrıca Almanya (md.7/b)'ye çekince koymuştu. Keza, Meksika, imza aşamasında, Sözleşmenin Meksika mevzuatı ve usullerine uygun şekilde uygulanacağı yönünde bir genel beyanda bulunmuştu ve fakat onay aşamasında bunu teyit etmemişti. Meksika'nın Başlangıç ve ikinci ve üçüncü Periyodik raporlarında da durum tam bir netliğe kavuşturulmamıştı.

duğunu söylemekle yetindiğini belirtmektedir (U.N. Doc. A/41/608, sf.8). Bunun ardından yazar, Türkiye'nin ve Fransa'nın verdiği cevapların bu devletlerin iki yönlü bir yaklaşımı benimsediklerini gösterdiğini ileri sürmektedir. Yazara göre Fransa ve Türkiye bu cevaplarıyla, bir yandan devletlerin Sözleşmenin amacı ve konusuyla bağdaşmaz gördükleri çekinceleri tespit etme yetkisine sahip oldukları, öte yandan ise bu nitelikte bulgular bile bu tür çekinceleri kabul etme serbestisine sahip oldukları görüşünü savunmuşlardır.

¹⁸⁹ Doktrinde bir yazar Meksika ve Almanya'nın Türkiye'nin Sözleşme (md.16)'ya koyduğu çekinceye itiraz ettiğini belirtmekle birlikte bu devletlerin aynı zamanda Türkiye'nin Sözleşme (md.15)'e koyduğu çekinceye de itiraz ettikleri hususunu atlamıştır. Diğer taraftan aynı yazar Hollanda'nın itirazına ise hiç değinmemektedir. Bkz., Clark, "Convention on Discrimination against Women", 85 **AJIL**, 1991, sf.300.

Velhasıl, demek istediğimiz itiraz eden Devletlerin de, kendileri bakımından çekince/beyan koyma imkanından yararlanan Devletler olduklarıdır.

c) Türkiye'nin çekincelerini kısmen geri çekmesi

Türkiye, 20/09/1999 tarihli iletişiyle, Sözleşme (md.15 ve 16)'ya koyduğu çekinceleri "geri çekmiş", yani kaldırmıştır. O tarih itibarıyla (md.29/1)'e ilişkin çekince ile (md.9/1) ekseninde yapılan beyan geçerliliğini koruyordu. Türkiye'nin 20/09/1999 tarihli "geri çekme" iletişi şöyledir:¹⁹⁰ (çeviri bize aittir)

"Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Sözleşme Madde 15, paragraf 2 ve 4, ve Madde 16 paragraf 1 (c), (d), (f) ve (g) hükümlerine ilişkin olarak imza sırasında koyduğu ve KKAOKS'nin onaylanması aşamasında teyit ettiği çekincelerini geri çekmeye karar vermiştir.

Sözleşme Madde 29 paragraf 1 ve Madde 9 paragraf 1 bağlamında Türkiye Hükümeti tarafından imza sırasında konulan ve onay aşamasında teyit edilen çekince ve beyan uygulanmaya devam edecektir."

Öte yanda, ulusal hukuk doktrininde, Sözleşme (md.15)'e konulan ve fakat 1999 yılında geri çekilmiş olan çekincenin (md.28/2)'de aranan konu ve amaca bağdaşmayan çekince konulamaz kuralına aykırı olduğu isabetle belirtilmiştir.¹⁹¹ Ancak şunu eklemeliyiz ki, sorunlu olan sadece Sözleşme (md.15)'e konulan çekince değildi; Sözleşme (md.9 ve 16) eksenli çekinceler/beyan da koşut biçimde sorunluymdu.

Türkiye, Sözleşme (md.9/1)'e koyduğu çekinceyi 29/01/2008 tarihinde geri çekmiştir. Mart 2011 tarihi itibarıyla Türkiye'nin sadece Sözleşme (md.29)'a koyduğu çekincesi yürürlüktedir.

4-) KKAOKS'nde haklar: diğer insan hakları belgeleriyle karşılaştırılmalı değerlendirme ve Komitenin Genel Tavsiyelerinde hakların açılımı

KKAOKS (md.7-14) hükümlerinde, kadınların ayrımcılığa maruz kaldıkları alanlar sayılmış ve bu alanlardaki ayrımcılığın aşılması için Taraf Devletlerin uygun/gerekli önlemler alması yükümü düzenlenmiştir. Bu alanları şu ana başlıklar altında irdelemek mümkündür.

¹⁹⁰ Türkiye'nin 20/09/1999 tarihli çekincelerini "geri çekme" beyanının İngilizce metni ve Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **UİHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.513-514. M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.609. çekincelerini "Geri çekme" beyanının İngilizce metni şöyledir: "(...) the Government of the Republic of Turkey has decided to withdraw its reservations made upon signature and confirmed upon ratification of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women with regard to article 15, paragraphs 2 and 4, and article 16, paragraphs 1 (c), (d), (f) and (g). (...) the reservation and declaration made upon signature and confirmed upon ratification by the Government of Turkey with respect to article 29, paragraph 1, and article 9, paragraph 1 of the Convention, respectively, continue to apply."

¹⁹¹ Çelikel, "KKAOKS ve Türkiye'nin Koyduğu Çekinceler", **MHB**, 1990, sf.63-64. Belirtilen kaynağa atıfla aynı yönde bkz., Arslan, "KKAOKS'nde Öngörülen Haklar ve Usuller", **İÜHF Mecmuası**, Cilt LXII, 2004, sf.24, dp.49. Türkiye'nin çekincesine yapılan itirazlar konusuna, Çelikel'in makalesinde hiç değinilmemiş; Arslan'ın makalesinde ise (bkz., sf.21, dp.43), bazı Taraf Devletlerin koyduğu çekincelere diğer bazı Taraf Devletlerce yapılan itirazlardan söz edilmesine karşın, Türkiye'nin çekincesine getirilmiş olan itirazlar üzerinde durulmamıştır. Bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.609.

Ancak önce haklar katalogunun kapsamına ilişkin bir genel tespit yapmak yerinde olacaktır. Buna göre, Sözleşmenin haklar listesi bazı açılardan yetersizdir. Örnek olsun, genel birinci kuşak haklar sözleşmelerinin hemen tümünde açıkça ve özel olarak düzenlenmiş bulunan bireyin “özel yaşamının ve mahremiyetinin korunması hakkı”nın doğrudan karşılığı olan bir norm bu Sözleşmede bulunmamaktadır. Bunu anlamak da, mazur görmek de pek kolay değildir. Bunun gibi kültürel haklar kategorisine giren haklar bakımından da, aşağıda ayrıca değineceğimiz (md.13/c)’deki genel hükümden başka bir norm Sözleşmede yer almamaktadır.¹⁹²

Öte yanda Sözleşmede, ekonomik ve sosyal haklar manzumesi bakımından, sağlıkla ve çalışma yaşamıyla ilgili haklar bakımından bazı özel hükümlerin öngörülmüş bulunduğunu da belirtmek gerekir. Kuşku yok ki, bu haklar bağlamında dikkat edilmesi uygun olan yön, sadece kadın ve erkek eşitliği söylemiyle yetinmenin kadınların bu alanlarda mustarip buldukları sorunları bertaraf etmeye yetmeyeceğidir. İkinci kuşak haklar irdelenirken gözden kaçırılmaması gereken husus, bu kategorideki haklardan yararlanmada eşitliğin, birinci kuşak haklar içinde mütalaa edilebilecek olan her düzeydeki ve alandaki “karar verme/alma” süreçlerinde, daha da isabetli ifadeyle “siyasa oluşturma ve uygulama” süreçlerinde kadının pozisyonunun güçlendirilmesine bağlı olduğu gerçeğidir.

Nicelik olarak erkek egemen kompozisyonuyla ve nitelik olarak eril ideolojik perspektifiyle siyasa üretim erklerinin biçimlendirdiği ve gerek tekil olarak bireye gerekse bütün olarak topluma yön veren belirleyici temel siyasaların, en iyimser yaklaşımla, kadın hakları alanında yapabileceği muhtemel azami katkı, herhalde kadının “kurtarılması”nın, kadına “hak sağlanması”nın, belki daha mütevazı ön adım olarak kadının “görünür kılınması”nın ötesine geçmeyecektir. Kadının gereksinim duyduğu ise “kurtarılmak” değil, temel “siyasa oluşturma ve uygulama” süreçlerinde kadının etkili yerini ve rolünü bir ön koşul olarak gerektiren, “kurtulmak”tır.

Bir diğer önemli mesele, kadın hakları özeli dahil, insan hakları fikrinin dayandığı “bireyin özerkliği” varsayımını sorgulama gereğidir. Birey, içinde yer aldığı grupla, toplumla ve kültürel çevreyle, dolayısıyla da tarihsellik ve toplumsallıkla belirli bir varlıktır. Böyle olduğu içindir ki birey aslında bütün bu unsurların bir sonucudur. Bireyin özerkliği, bundan söz edilebildiği ölçüde, anılan belirleyicilerle çerçevesi içinde kavranabilir ve somut dayanağını bulur.¹⁹³

Bireyin özerkliği kavramını, daha doğrusu varsayımını kadın hakları özelinde düşünecek olursak, aile ve toplum içinde kadına anne, kadın eş ve çocuk yetiştiren unsur olarak biçilen geleneksel rol ışığında¹⁹⁴, insan haklarının sahibi erkek “bireyin özerkliği” kavramıyla anlatılardan farklılaştığını tespit edebiliriz. Bağlı ve bağımlı olma bakımından egemen karar verici unsurlardan ayrılan, dışlanan, olanaklardan yoksun bırakılan tüm toplumsal grupların, kesimlerin veya sınıfların erkek ve kadınları bir ortak payda olarak yoksunluk, yoksulluk ve güçsüzlük/zayıflık durumunu paylaşırlar. Ne var ki, bu kesimlerin yahut sınıfların kendi içinde kadınlar salt kadın olmalarından ötürü ayrıca yoksunlukların ve hak ihlallerinin mağduru durumundadırlar. Dolayısıyla genel olarak bireyin özerkliği, özel olarak da kadının özerkliği sorununun aşıla-

¹⁹² M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.616.

¹⁹³ *Ibid.*, sf.1439-1440, 1488-1490.

¹⁹⁴ Wright, “Gender and Economic Rights”, 12 **Aust. YBIL**, 1988-1999, sf.248.

bilmesi zorunlulukla bunu gerçekleştirmeye elveren koşullar bütününün ıslahını gerektirmektedir.

Topluma sadece görünür ve duruma göre de kendi kurucu unsurlarından görece özerkleşebilen bir aygıt olarak Devlet değil, ekonomik dolayısıyla siyasal, kültürel dolayısıyla ideolojik, şekli anlamıyla Devlet dışı erk odakları da yön verir. Devletin erk alanının küçülmesi yahut daralmasıyla bireyin hareket alanının kendiliğinden genişleyeceği söylemi, gerçekliğe karşılık gelmeyen özerk bireylerin ve eşitlikçi şartların mevcudiyeti varsayımını yeniden üretmek için kullanılmaktadır. Diğer alanlar ve konular saklı kalarak kadın hakları açısından düşünüldüğünde ne özerk kadın bireyler ne de eşitlikçi şartlar bulunmaktadır. Kadın, sadece Devletin değil ve fakat özel ekonomik güç odaklarının tasallutuna karşı da korunaklı hale getirilmek gerekir. Emek sömürsü kadın erkek ayırmamaktadır ama kadınlar özelinde katmerli hale gelmektedir. Bu durumda kadın özelinde mesele Devletin olduğu kadar patronun da “insafına” terk edilmemesidir. KKAOKS'nin ekonomik ve sosyal haklara ilişkin hükümleri bu bağlamda eksiklidir.

Bu genel açıdan bakıldığında KKAOKS'nin haklar listesi kolonunu, nihai amaçları işaretleyen normlar olmaktan ziyade ulaşılmaması istenen ön hedefler şeklinde okumak herhalde doğru olacaktır. Aslında bir başka çalışmada ayrıntılı olarak incelediğimiz¹⁹⁵ Sözleşme (md.4)'deki “özel önemler” ile “geçici özel önlemler” hükümleri de böyle bir okumanın isabetli olacağını desteklemektedir.

i) Kadınların siyasal ve kamusal hizmetlere girme hakları

KKAOKS'nde ilk sırada siyasal ve kamusal yaşama katılımı ile ilgili haklar gelmektedir.¹⁹⁶ Sözleşme (md.7)'de seçme ve seçilme hakkı, her kademedeki kamu görevlerini ifa edebilme, siyasal ve sivil kuruluşlara katılabilme konularında Taraf Devletler kadınlar bakımından gerekli önlemleri alma yükümlülüğü tutulmaktadır.

Sözleşme (md.7/a)'daki seçme ve seçilme hakkı (“Bütün seçimlerde ve halk oylamalarında oy kullanma ve halk tarafından seçilen bütün kuruluşlara seçilme yeterliği hakkı”), KKAOKB (md.4/a, “Bütün seçimlerde oy kullanma hakkı ve halkın seçtiği bütün kuruluşlara seçilme hakkı”) ve BM Genel Kurulunun 20/12/1952 tarih ve 640 (VII) sayılı kararıyla¹⁹⁷ kabul edilen ve 31/03/1953'te imzaya açılıp 07/07/1954 tarihinde yürürlüğe giren “*Kadınların Siyasal Haklarına Dair Sözleşme*”¹⁹⁸ (“KSHS”) (md. I ve II)'de¹⁹⁹ bulunmaktadır.

¹⁹⁵ M. S. Gemalmaz, “*İnsan Hakları Hukukunda Ayrımcılık Yasağı*”, **Karamustafaoğlu'na Armağan**, 2010, sf.113-153.

¹⁹⁶ Siyasal ve kamusal yaşama katılım alanındaki sorunlara ilişkin genel tespitler için bkz., Eschel M. Rhodie, **Discrimination against Women: A Global Survey**, McFarland & Company, Inc., Publishers, 1999, sf.34-40, 72-73.

¹⁹⁷ U.N., General Assembly Resolution 640 (VII), “*Convention on the Political Rights of Women*”, adopted 409th plenary meeting, 20 December 1952.

¹⁹⁸ 20/12/1952 tarihli “*Kadınların Siyasal Haklarına Dair Sözleşme*”nin (“*Convention on the Political Rights of Women*”) tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **ÜİHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.445-451. BM KSHS hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.590-593.

¹⁹⁹ 20/12/1952 tarihli KSHS (md.I) hükmünde, kadınların, hiçbir ayrımcılık olmaksızın, erkekler ile eşit koşullar altında bütün seçimlerde oy verme hakkına sahip oldukları düzenlenmiştir. Aynı Sözleşme (md.II)'de, kadınların, hiçbir ayrımcılık ol-

11/07/2003 tarihli Afrika Kadın Protokolü (md.9/1, a ve b) hükümlerine de²⁰⁰ bu bağlamda işaret etmek yerinde olur. Belirtelim ki, KKAOKB (md.4/b) ile KKAOKS (md.7) hükümleri, ek unsur olarak “referandumu” da belirtmektedir.

Öte yanda, KKAOKS (md.7/b)’de yer verilen kadınların “kamu makamlarına gelme ve kamu görevlerini ifa etme hakkı”, KKAOKB (md.4/c, “kamu makamlarına gelme ve bütün kamu görevlerini yerine getirme hakkı”) hükmü ile KSHS (md.III)²⁰¹ ve Afrika Kadın Protokolü (md.9/2) hükümlerinde²⁰² de görülmektedir. Ancak BM KSHS (md.III) düzenlemesi, 02/05/1948 tarihinde imzaya açılıp 17/03/1954 tarihinde yürürlüğe giren “Kadınların Siyasal Haklarının Tanınması Hakkında Amerikalılar-arası Sözleşme”²⁰³ (md.1)’deki²⁰⁴ koşul yönündeki normdan daha kapsamlıdır.²⁰⁵

Öte yanda, KKAOKS (md.8) hükmü uyarınca Taraf Devletler, kadınların erkeklerle aynı koşullarda ve herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmadan devletlerini uluslararası alanda temsil edebilmelerine olanak tanıma yükümlülüğü altındadırlar. Bu norm, diğer sözleşmelerde rastlamadığımız yeni bir hükümdür.

Genel Tavsiye No.8 (1988):

Komitenin yedinci oturumunda çıkardığı *Genel Tavsiye No.8: Sözleşme Madde 8’in uygulanması* (1988) başlıklı belgede²⁰⁶ Taraf Devletlere yapılan tav-

maksızın, erkekler ile eşit koşullar altında ulusal mevzuatla kurulmuş olan ve halkın seçtiği bütün organlara seçilme yeterliğine sahip buldukları hükmü vardır.

²⁰⁰ 11/07/2003 tarihli Afrika Kadın Protokolü (md.9/1, a ve b) hükümleri şöyledir: “Madde 9 – 1. Taraf Devletler, ulusal mevzuatın ve diğer önlemlerin a) kadınların, herhangi bir ayrımcılık yapılmaksızın tüm seçimlere katılmalarını; b) kadınların, seçimlere ilişkin tüm süreçlerde erkekler ile eşit düzeyde temsil edilmelerini (...) sağlamasını mümkün kılarak, katılımcı yönetişimi ve destekleyici edim yoluyla kadınların kendi ülkelerinin siyasal yaşamına eşit olarak katılımını geliştirmek üzere spesifik pozitif tasarımları gerçekleştireceklerdir.”

²⁰¹ 20/12/1952 tarihli KSHS (md.III)’de “kadınlar, hiçbir ayrımcılık olmaksızın, erkekler ile eşit koşullar altında ulusal mevzuatla kurulmuş bulunan kamu makamlarına/(görevine) gelme ve bütün kamu görevlerini yerine getirme hakkına sahiptirler” hükmü bulunmaktadır.

²⁰² 11/07/2003 tarihli Afrika Kadın Protokolü (md.9/2) hükmü şöyledir: “Madde 9 – 2. Taraf Devletler, kadınların her düzeydeki karar alma sürecinde giderek artan/(daha fazla) ve etkili şekilde temsil edilmelerini ve bu süreçte katılmalarını temin edeceklerdir.”

²⁰³ ADÖ’nün 02/05/1948 tarihli “Kadınların Siyasal Haklarının Tanınması Hakkında Amerikalılar-arası Sözleşme”sinin (“*Inter-American Convention on the Granting of Political Rights to Women*”) tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **ÜİHH Belgeleri**, I. Cilt, 2010, sf.937-939. Bu Sözleşme hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.1304-1306.

²⁰⁴ ADÖ’nün 02/05/1948 tarihli Kadınların Siyasal Hakları Amerikalılar-arası Sözleşmesi (md.1) hükmüne göre “Yüksek Sözleşmeciler Taraf, oy kullanma ve ulusal bir makama/(göreve) seçilme hakkının cinsiyet nedeniyle reddedilemeyeceği ya da kısıtlanamayacağı hususunda anlaşmışlardır”.

²⁰⁵ M. S. Gemalmaz, **ÜİHH Belgeleri**, I. Cilt, 2010, sf.448, dp.12. Ayrıca bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.592-593, 1306.

²⁰⁶ “*General recommendation No.8: Implementation of article 8 of the Convention*”, (A/43/38). Genel Tavsiye No.8 hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, “*İnsan Hakları Hukukunda Ayrımcılık Yasağı*”, **Karamustafaoğlu’na Armağan**, 2010, sf.150-151.

siye, Sözleşme Madde 8'in tam olarak uygulanması ve kadınların, erkeklerle eşit şartlar altında ve herhangi bir ayrımcılık yapılmaksızın, Hükümetlerini uluslararası düzeyde temsil etmelerini ve uluslararası örgütlerin çalışmalarına katılma fırsatlarına/olanaklarına sahip olmalarını temin etmek üzere, Sözleşme Madde 4 uyarınca daha doğrudan önlemler almalarıdır. *Genel Tavsiye No.8*'in özelliği, Sözleşmedeki bir hakka ilişkin olmasıdır. Ne var ki, bu Genel Tavsiyede ifade edilen hususun Sözleşme (md.8) normunun tekrarı olduğunu gözden kaçırmayalım. Bununla birlikte anılan belgenin işaret edilmeye değer yönü, Sözleşme (md.8) ile (md.4) normları arasında bir bağ kurulmuş olmasıdır. Dolayısıyla Komite, *Genel Tavsiye No.8* vasıtasıyla, Taraf Devletleri, Sözleşme (md.8)'de düzenlenen hak özelinde de "geçici özel önlemler almaya" davet etmiş olmaktadır.

Bir başka çalışmamızda işaret ettiğimiz üzere²⁰⁷, doktrinde, anılan *Genel Tavsiye No.8*'de açıkça "geçici özel önlemler" kavram öbeğine yer verilmemiş olduğuna dikkat çekilmiştir.²⁰⁸Ancak bunun bir önemi yoktur; çünkü içeriği itibariyle söylenen husus, tipik bir geçici özel önlemlerin uygulanması çağrısıdır. Belki doktrinde üzerinde durulmayan şu husus eklenebilir. Komite *Genel Tavsiye No.8*'de, her ne kadar alınması tavsiye edilen "başkaca doğrudan önlemlerin" neler ve nasıl olabileceğine dair örnekleme yoluyla bile olsun bir açıklama getirmemişse de, *Genel Tavsiye No.5*'de Komite, bu tür önlemlerin tercihli muamele yahut kota sistemleri öngörülmesi şeklinde olabileceğini zaten belirtmiş bulunuyordu. Kaldı ki, KKAOKK, anılan cümlesinde münhasıran "geçici özel önlemleri" içeren (md.4/1)'i yahut sadece "özel önlemleri" belirten (md.4/2)'yi belirtmeksizin genel olarak Sözleşme (md.4)'e atıf yapmıştır.

Genel Tavsiye No.10 (1989):

Komitenin sekizinci oturumunda kabul ettiği *Genel Tavsiye No.10: Kadınlara Karşı Bütün Biçimleriyle Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesinin kabulünün onuncu yıldönümü* (1989) başlıklı belge²⁰⁹ de konuyla ilgili unsurlar içermektedir. Komite, Sözleşmenin kabulünün onuncu yıldönümü vesilesiyle yapılacaklar hususunda Taraf Devletlere, özetle, kendi ülkelerinde Sözleşmenin temel dillerde yayınlanarak tanıtılması için konferanslar, seminerler düzenlenmesi; ulusal kadın örgütlerinin Sözleşmenin tanıtımı ve uygulanması hakkında kampanyalar yürütmeye davet edilmesini tavsiye etmiştir. Bunlara ilaveten Komite ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeydeki hükümetler-dışı örgütlerin Sözleşmeyi ve uygulanmasını tanıtmaya teşvik edilmesi; özellikle kadınların BM sisteminde ve BM'nin faaliyetlerinin her düzeyine katılımını öngören Madde 8 olmak üzere, Sözleşme ilkelerinin tam olarak uygulan-

²⁰⁷ M. S. Gemalmaz, "İnsan Hakları Hukukunda Ayrımcılık Yasağı", **Karamustafaoğlu'na Armağan**, 2010, sf.151.

²⁰⁸ Hanna Beate Schöpp-Schilling, "Reflections on a General Recommendation on Article 4(1) of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women", **Temporary Special Measures: Accelerating De Facto Equality of Women Under Article 4(1) UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women**, Ineke Boerefijn, Fons Coomans, Jenny Goldschmidt, Rikki Holtmaat, Ria Wolleswinkel (eds.), Intersentia, Antwerp-Oxford-New York, 2003, sf.13-33, sf.22-23. Bayefsky, "The Principle of Equality or Non-Discrimination", 11 **HRLJ**, 1990, sf.30.

²⁰⁹ "General recommendation No. 10: Tenth anniversary of the adoption of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women", (A/44/38).

masını temin edecek faaliyetlerin teşvik edilmesi hususlarını değerlendirmeleri tavsiyesinde bulunmuştur.

KKAOKK'nin *Genel Tavsiye No.10* bağlamında işaret edilebilecek olan bir husus şudur. BM Genel Kurulunun 08/12/1989 tarih ve 44/73 sayılı “KKAOKS'nin kabulünün onuncu yıl dönümü vesilesiyle kabul ettiği Kararda”²¹⁰ Sözleşme Tarafı Devlet sayısının artmasından duyulan memnuniyet belirtildikten başka (para.1), Komitenin sekizinci oturumunda çıkardığı Genel Tavsiye No.10'a atıfla bunun benimsendiği ifade edilmektedir, (para.6). Genel Kurul aynı Kararında ayrıca, BM Genel Sekreterinin, Sözleşmenin kabulünün onuncu yılı vesilesiyle, Komite tarafından üretilmiş bulunan konuyla ilgili bütün Genel Tavsiyeleri ve bu arada özellikle Genel Tavsiye No.10'u göz önünde bulundurarak, Sözleşmeye ve Komiteye ilişkin bilginin mevcut kaynaklar çerçevesinde dağıtımını ve dolaşımını olanaklı hale getirmek ve teşvik etmek üzere halihazırda almış bulunduğu önlemleri memnurlukla karşıladığını (para.13) belirtmektedir.

ii) Vatandaşlıkla ilgili haklar

KKAOKS (md.9/1)'in birinci cümle hükmüne göre, vatandaşlığın kazanılması, değiştirilmesi ve muhafazasında kadınlar erkeklerle eşit haklara sahip olacaklardır. Bu unsur, KKAOKB (md.5)'in birinci cümlesiyle özdeştir.

KKAOKS (md.9/1)'in ikinci cümle hükmünde, yabancıyla evliliğin yahut evlilik sırasında kocanın vatandaşlık değiştirmesinin, kadın eşin vatandaşlığını otomatik olarak etkilemeyeceği öngörülmektedir ve bu düzenleme, KKAOKB (md.5)'in ikinci cümle²¹¹ ve ayrıca BM Genel Kurulunun 29/01/1957 tarih ve 1040 (XI) sayılı kararıyla²¹² kabul edilip 20/02/1957 tarihinde imzaya açılan ve 11/08/1958 tarihinde yürürlüğe giren “*Evlü Kadınların Vatandaşlığına Dair Sözleşme*”²¹³ (“EKVS”) (md.1)²¹⁴ hükümleriyle paralel doğrultudadır.

Şunu da ekleyelim ki, BM EKVS (md.1, 2 ve 3) hükümleri, Amerikan Devletleri Konferansı tarafından 26/12/1933 tarihinde kabul edilen “*Kadınların*

²¹⁰ “General Assembly resolution on the occasion of the tenth anniversary of the adoption of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, urging States that have not yet done so to ratify the Convention”, A/RES/44/73, 8 December 1989. Bkz., United Nations, **The United Nations and the Advancement of Women 1945-1995**, Blue Books Series, Vol. VI, United Nations, New York, 1995, Document 93, sf.422-423.

²¹¹ KKAOKB (md.5)'in ikinci cümle hükmü şöyledir: “Bir yabancıyla evlilik, kadın eşin vatandaşlığı üzerinde otomatik olarak, vatansız/(tabiiyetsiz) kalması yahut zorunlu olarak kocasının vatandaşlığını alması etkisini/(sonucunu) doğurmayacaktır.”

²¹² U.N., General Assembly Resolution 1040 (XI), “*Convention of the Nationality of Married Women*”, adopted 647th plenary meeting, 29 January 1957.

²¹³ 20/02/1957 tarihli “*Evlü Kadınların Vatandaşlığına Dair Sözleşme*”nin (“EKVS”) (“*Convention on the Nationality of Married Women*”) tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **ÜİHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.453-459. EKVS hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.593-594.

²¹⁴ 20/02/1957 tarihli EKVS (md.1)'de “Sözleşmeci her Devlet, kendi vatandaşlarından biri ile bir yabancı arasında evlilik kurulmasının ya da evliliğin bozulmasının yahut evlilik sırasında kocanın vatandaşlık değiştirmesinin kadın eşin vatandaşlığını otomatik olarak etkilemeyeceği hususunda mutabıktırlar” hükmü bulunmaktadır.

*Uyruklığı Hakkında Sözleşme*²¹⁵ (“KUHS”) (md.1)^{de}²¹⁶ konuyu düzenleyen tek maddelik normdan daha kapsamlıdır.

Öte yandan KKAOKS (md.9/2) hükmüne göre, “Taraf Devletler, çocuklarının vatandaşlığı konusunda kadınlara erkeklerle eşit haklar sağlayacaklardır.” Bu normla bağlantılı olarak BM’in 20/11/1989 tarihli “Çocuk Hakları Sözleşmesi” (md.7) hükmü²¹⁷ ile 03/12/1986 tarihli “Sosyal ve Hukuksal İlkeler Bildirisi”²¹⁸ (md.8) hükmü²¹⁹ hatırlatılabilir.

Uluslararası doktrinde Sözleşme (md.9) ile ilişkili olarak, kadının vatandaşlığını kocaya ya da babaya bağlı şekilde düzenleyen yaklaşımın, KKAOKS (md.5)^{de} ortadan kaldırılması öngörülen klişelere delalet etmesi yönüyle kadınlara karşı ayrımcılık teşkil ettiği ve “tek vatandaşlı aile” amacının, KKAOKS’nin amaçlarıyla bağdaştırılmasının mümkün gözükmediği de ileri sürülmüştür.²²⁰

Bu çalışmada yukarıda çekinceler sorununun incelendiği bahiste açıklandığı üzere, KKAOKS (md.9)^{’da} düzenlenen kadının vatandaşlığı hakkına ilişkin normun Taraf Devletlerce kayda değer sayıda çekince konulan hükümlerden biri olduğunu da not etmek yerinde olacaktır.

BM MSHS organı İnsan Hakları Komitesinin (İHK) 09/04/1981 tarihinde karara bağladığı “*Shirin Aumeeruddy Ciffra ve 19 diğer kişi v. Mauritius*” (No.35/1978) vakasında²²¹, toplam 20 Mauritius’lu kadın, 1977 tarihli ulusal

²¹⁵ Amerikan Devletleri Yedinci Uluslararası Konferansı tarafından 26/12/1933 tarihinde kabul edilip 29/08/1934 tarihinde yürürlüğe giren “*Kadınların Uyruklığı Hakkında Sözleşme*”nin (“KUHS”) (“*Convention on the Nationality of Women*”), tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **ÜİHH Belgeleri**, I. Cilt, 2010, sf.931-933. KUHS hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.1302-1303.

²¹⁶ 26/12/1933 tarihli KUHS (md.1)^e göre Taraf Devletler “kendi mevzuat ya da uygulamalarında, uyrukluk bakımından cinsiyete dayalı hiçbir farklılık” yapmayacaktır.

²¹⁷ ÇHS (md.7) hükmü şöyledir: “*Madde 7 – 1. Çocuk, doğumdan hemen sonra nüfus kütüğüne kaydedilecektir ve doğumdan itibaren bir isim hakkına, bir vatandaşlık kazanma hakkına ve, mümkün olduğu ölçüde, anne-babasını bilme ve onlar tarafından bakılma hakkına sahip olacaktır. 2. Taraf Devletler, özellikle çocuğun vatandaşlıktan yoksun/(tabiiyetsiz) kalmasının söz konusu olacağı hallerde, kendi ulusal hukuklarına ve bu alandaki ilgili uluslararası belgeler çerçevesinde üstlendikleri yükümlülüklerine uygun olarak bu hakların uygulanmasını temin edeceklerdir.*”

²¹⁸ BM Genel Kurulunun 03/12/1986 tarih ve 41/85 sayılı kararıyla kabul edilen “*Özelikle Ulusal ve Uluslararası Düzeyde Bakıcı Aile Yanına Yerleştirme ve Evlat Edinme Bağlamında Olmak Üzere, Çocukların Korunmasına ve Esenliğine İlişkin Sosyal ve Hukuksal İlkeler Bildirisi*”nin (“*Declaration on Social and Legal Principles relating to the Protection and Welfare of Children, with special reference to Foster Placement and Adoption Nationally and Internationally*”), tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **ÜİHH Belgeleri**, I. Cilt, 2010, sf.583-591.

²¹⁹ 03/12/1986 tarihli Sosyal ve Hukuksal İlkeler Bildirisi (md.8) hükmü şöyledir: “Bir çocuk her zaman bir isme, bir uyruklığa ve yasal bir temsilciye sahip olmalıdır. Çocuk, yeni bir isim, uyrukluk ya da yasal temsilci edinmiş olmadıkça, bakıcı aile yanına yerleştirme, evlat edinme yahut herhangi bir alternatif rejim uygulamasından ötürü isminden, uyruklüğundan ve yasal temsilcisinden yoksun bırakılmamalıdır.”

²²⁰ Lijnzaad, **Reservations to UN-Human Rights Treaties**, 1995, sf.311-312.

²²¹ “*Shirin Aumeeruddy Ciffra and 19 other Mauritian women v. Mauritius*”, (No.35/1978), Views adopted on 09/04/1981, (**A/36/40**), sf.134; **Selected Decisions of the Human Rights Committee under the Optional Protocol**, Vol.1, United

kanunun kadınlar bakımından ayrımcılık öngördüğünü belirterek Sözleşmenin bir dizi hakkının ihlal edildiğini ileri sürmüşlerdir. İHK bu vakada cinsiyete dayalı ayrımcılık yasağı bakımından ihlal bulmuştur, (para.9.2(b) 2(ii) 4). Ayrımcılık bağlamında İHK önce, MSHS'nde güvence altına alınan bir hakka sınırlama getirildiğinde bunun cinsiyet temelinde ayrımcı nitelikte olmaması gerektiğini, sadece ele aldığı hak bakımından değil ve fakat genel bir kural olarak ifade ediyor, (para.9.2(b) 2(i) 8). İHK'ne göre, cinsiyetlere eşit muamele ilkesi MSHS (md.2/1), (md.3) ve (md.26) hükümleri vasıtasıyla uygulanmaktadır ve vakada (md.26) özellikle "yasayla eşit korunmaya" yer verdiğinden bilhassa önemlidir. Sözleşme, (md.23)'de olduğu gibi esasa dair bir korumayı gerektirdiğinde, anılan hükümlerden çıkan sonuç, bu tür bir korumanın eşit olması gerektiği, yani, örneğin cinsiyet temelinde, ayrımcı olmaması gerektiğidir, (para.9.2(b) 2(ii) 2). İHK ayrıca, Mauritius'un yabancıların ülkeye girmesi yahut güvenlik gerekçesiyle ülkeden çıkarılmaları hususunda hakka sahip olmakla birlikte, *ilgili mevzuatın sadece yabancı kocaları olan Mauritiuslu kadınlara yönelik olup da, yabancı uyruklu karıları olan Mauritiuslu erkekleri kapsamamasının Mauritiuslu kadınlar açısından ayrımcı nitelikli olduğuna karar vermiştir*, (para.9.2(b) 2(ii) 3). Komite, evli statüdeki üç şikayetçi bakımından, özellikle (md.2/1), (md.3) ve (md.26) ile bağlantılı olarak, Sözleşme (md.17/1) ve (md.23) ihlalleri sonucuna varmıştır, (para.10.1).

iii) Eğitimle ilgili haklar

KKAOKS (md.10)'da, eğitim alanında kadın ve erkekler arasında eşitliğin ve kadınlara karşı ayrımcılığın ortadan kaldırılması kapsamlı şekilde düzenlenmiştir. Burada, kentsel ve kırsal kesimde her kategori eğitim kuruluşuna girme, mesleki eğitim görme; öğretim programlarının, standartlarının, araçlarının aynı olması; karma eğitimin teşviki; okul ders kitapları ve müfredat programlarının kadına yönelik klişeleşmiş yaklaşımları ortadan kaldırmak üzere gözden geçirilmesi; burslardan ve diğer yardımlardan yararlanmada eşitlik; kız öğrenciler arasında okulu terk oranlarının düşürülmesine yönelik önlemler alınması; aile sağlığı ve aile planlaması hakkında bilgi verilmesi gibi bazı ayrıntılara yer verildiği görülmektedir.

KKAOKS (md.10)'daki eğitim alanında kadın ve erkekler arasında eşitlik esası, 11/07/2003 tarihli Afrika Kadın Protokolü (md.12/ 1, a)'da görülmektedir. Buna göre, Taraf Devletler "eğitim ve öğretim alanında kadınlara karşı her biçimiyle ayrımcılığı ortadan kaldırmak ve fırsat ve erişim eşitliğini güvence altına almak" üzere uygun tüm önlemleri almayı üstlenmişlerdir.

KKAOKS (md.10)'da geçen unsurlardan ders kitap ve programlarında kadın-erkek rollerine ilişkin klişeleşmiş kavramların ayıklanması bağlamında, daha genel düzlemde olarak aynı Sözleşme (md.5/a) hükmünü hatırlatabiliriz. "Taraf Devletler: (a) Cinsiyetlerden birinin diğerinden aşağı ya da üstün olduğu düşüncesine yahut erkekler ve kadınlar bakımından klişeleşmiş/(stereotip) rollere dayanan önyargıların ve geleneksel ve diğer bütün uygulamaların ortadan kaldırılmasını gerçekleştirmek amacıyla, erkeklerin ve kadınların sosyal ve kültürel davranış tarzlarını/(alışkanlıklarını) değiştirmek²²² üzere, uygun bütün önlemleri alacaklardır." Koşut yönde bir norma 11/07/2003 tarihli Afrika

Nations, 1985, sf.67-71. M. S. Gemalmaz, "İnsan Hakları Hukukunda Ayrımcılık Yasayı", **Karamustafaoglu'na Armağan**, 2010, sf.197-198.

²²² KKAOKS (md.5/a) hükmünü karşılaştırınız, KKAOKB (md.3), 20/12/1993 tarihli KKSOKB (md.4/j) ve Afrika Kadın Protokolü (md.2/2) hükümleri. Anılan normların Türkçe çevirileri bu çalışmada yukarıda verilmiştir.

Kadın Protokolü (md.12/1, b)'deki Taraf Devletler “ders kitaplarında, okul müfredatlarında ve kitle iletişim araçlarında bu tür ayrımcılığın sürmesine neden olan bütün klişe yaklaşımları çıkartmak/(ayıklamak)” üzere uygun tüm önlemleri alacaklardır hükmünde rastlamaktayız. Koşut yönde bir norma Afrika Kadın Protokolü (md.4/2, d) hükmü²²³ ile (md. 12/1, b)'deki Taraf Devletlerin “ders kitaplarında, okul müfredatlarında ve kitle iletişim araçlarında bu tür ayrımcılığın sürmesine neden olan klişe yaklaşımları ayıklamak” üzere uygun tüm önlemleri alacakları şeklindeki hükümde de rastlamaktayız.

KKAOKS (md.10) hükmü, KKAOKB (md.9) hükmüne karşılık gelmektedir. Öte yanda, KKAOKS (md.10) düzenlemesinin, UNESCO'nun 14/12/1960 tarihli “EAKS” hükümleriyle birlikte okunması gerektiği de gözden kaçırılmamalıdır.

Genel Tavsiye No.3 (1987):

KKAOKS organı Komite eğitim hakkı ile ilgili hususlara Genel Tavsiyeleri vasıtasıyla el atmıştır. Komitenin altıncı oturumunda kabul ettiği *Genel Tavsiye No.3: Eğitim ve halkın bilgilendirilmesi kampanyaları (1987)*²²⁴, konusu itibarıyla, Komitenin Sözleşmedeki haklara ilişkin bir değerlendirmesini içeren ilk örnek sayılabilir. Bu metinde Komite ilkin 1983'ten o tarihe kadar toplam 34 Devlet raporunu incelediği ön bilgisini vermektedir. Bunun ardından, “bu raporların farklı gelişmişlik düzeyindeki Devletlerden gelmesine karşın, bunların, sosyo-kültürel faktörlere bağlı olarak, cinsiyet temelinde ayrımcılığa yol açan ve Sözleşme Madde 5'in uygulanmasına engel teşkil eden, kadınlara yönelik klişeleşmiş anlayışların değişik derecelerde var olduğunu ortaya koyduğunu” belirtmiştir. Komite, “önyarguların ve kadınların sosyal eşitliği ilkesinin tam olarak işlenmesini engelleyen mevcut uygulamaların ortadan kaldırılmasına katkıda bulunacak olan etkili eğitim ve kamuyu bilgilendirme programlarının bütün Taraf Devletlerce kabul edilmesi uyarısında” bulunmuştur.

iv) Çalışma yaşamıyla ilgili haklar ve annenin korunması

Çalışma yaşamında cinsiyet eşitliği ve kadınlara karşı ayrımcılığın ortadan kaldırılması KKAOKS (md.11)'de ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir. Bu bağlamda, çalışma hakkı, erkeklerle eşit istihdam imkanlarına sahip olma hakkı, meslek ve iş seçme hakkı, iş güvenliği, eşit ücret ve tazminatlara hak, sosyal güvenlik haklarında eşitlik gibi genel nitelikli unsurların yanı sıra, doğrudan kadın çalışana özgü haklar da belirtilerek, Taraf Devletlerin bu hususları gerçekleştirmek üzere gerekli bütün önlemleri almaları yükümlülüğü getirilmiştir.

Kadına özgü haklar ekseninde, evliliğin ve anneliğin kadınlar bakımından ayrımcılık nedeni doğurmaması, hamilelik, annelik yahut medeni durum nedeniyle farklı muamele görmeme hakkı, hamile kadınların zararlı işlerde çalıştırılmaması, çocuk bakım tesis ve olanaklarının sağlanması gibi unsurlar belirtilmiştir, (md.11/2, a-d).

²²³ Afrika Kadın Protokolü (md.4/2, d) hükmüne göre Taraf Devletler “geleneklerde ve kültürel inançlarda, uygulamalarda ve klişeleşmiş yaklaşımlarda yer alan ve kadınlara karşı şiddetin sürmesini meşrulaştıran ve pekiştiren yahut bunun hoş görülmesini sağlayan unsurları temizlemek üzere, müfredat programları ve sosyal iletişim yollarını kullanarak barış eğitimini aktif biçimde geliştirmek” üzere uygun ve etkili önlemleri alacaklardır.

²²⁴ “General recommendation No.3: Education and public information campaigns”, (A/42/38).

KKAOKS (md.11/2, a-d) hükümleri bağlamında BM'in 16/12/1966 tarihli ESKHS (md.10/2) hükmü²²⁵ ile 11/12/1969 tarihli "Sosyal İlerleme ve Gelişme Bildirisi"²²⁶ (md.11/b) hükmü²²⁷ dikkate alınmalıdır. Diğer taraftan KKAOKS (md.11) hükmüyle bağlantılı olarak, UÇÖ Genel Konferansı tarafından 29/06/1951 tarihinde kabul edilen "Eşit Değerde İş İçin Erkek ve Kadın İşçiler Arasında Ücret Eşitliğine İlişkin Sözleşme - No.100"²²⁸ ile 25/06/1958 tarihinde kabul edilen "İstihdam ve Meslek Bağlamında Ayrımcılığa İlişkin Sözleşme - No.111" hükümlerinin de göz önünde bulundurulması gerektiğini hatırlatalım.

Daha yakın tarihli bir belge olarak, 11/07/2003 tarihli Afrika Kadın Protokolü (md.13)'e bakılabilir. Buna göre Taraf Devletler çalışmada/(işte) ve kariyerde ilerlemede ve diğer ekonomik olanaklarda kadınlar için fırsat eşitliğini güvence altına almak üzere "(a) işe girmede eşitliği" ve "(b) kadınlar ve erkekler arasında eşit değerde işe eşit ücret hakkını" geliştirmeyi taahhüt etmektedirler.

1979 tarihli KKAOKS'nin suskun kaldığı bir konu olan asgari çalışma yaşının tespit edilmesi bağlamında 2003 tarihli Afrika Kadın Protokolü önemli bir normatif katkıda bulunmaktadır. Bu Protokol (md.13/g) hükmü uyarınca Taraf Devletler "işe kabulde asgari bir yaşın tespit edilmesi ve bu yaşın altında olan çocukların istihdamının yasaklanması, ve özellikle kız çocuklar olmak üzere, çocukların her biçimiyle sömürülmesinin yasaklanması, bununla mücadele edilmesi ve bununun cezalandırılması" hususlarında yasal ve diğer önlemleri almayı ve uygulamayı üstlenmektedirler. Esasen bu konuda bir normatif standart 1966 tarihli ESKHS (md.10/3)'ün son cümlesindeki "Devlet, çalışma yaş sınırlarını tespit etmelidir ve belirlenen bu yaş sınırlarının altında çocukların ücretli olarak çalıştırılması yasayla yasaklanmalı ve cezai yaptırıma bağlanmalıdır" hükmünde öngörülmüştü. Ancak burada ne genel olarak ne de belli iş alanlarına ilişkin olarak açık şekilde belirtilmiş bir asgari çalışma yaşı sınırı bulunmamaktadır. Konuyu spesifik olarak ele alan belge ise, bilindiği üzere, UÇÖ'nün 26/06/1973 tarihli "İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin Sözleşme - No.138"²²⁹ 1973 tarihli olmasına karşın Sözleşme No.138'in hükümleri

²²⁵ ESKHS (md.10/2) hükmüne göre, "annelere doğum öncesinde ve sonrasında makul bir süreyle özel bir koruma sağlanmalıdır. Çalışan anneler bu dönemde ücretli izinden ya da yeterli sosyal güvenlik olanakları/(yardımları) içeren izinden yararlandırılmalıdır."

²²⁶ BM Genel Kurulunun 11/12/1969 tarih ve 2542 (XXIV) sayılı kararıyla kabul ve ilan edilen "Sosyal İlerleme ve Gelişme Bildirisi"nin ("Declaration on Social Progress and Development") tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **ÜİHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.1135-1158.

²²⁷ 11/12/1969 tarihli Sosyal İlerleme ve Gelişme Bildirisi (md.11/b) hükmü şöyledir: "(b) Annenin ve çocuğun haklarının korunması; çocukların büyütülmesi ve sağlığı hususlarıyla ilgilenilmesi; kadınların ve özellikle çalışan annelerin ve ayrıca gelirleri ailesinin geçimi bakımından tek kaynak olan annelerin, gebelikleri ve çocuklarının bebekliği sırasında/(döneminde) sağlığını ve esenliğini güvence altına alan önlemlerin sağlanması; kadınlara iş yahut maaş/(ücret) kaybı olmaksızın gebelik ve lohusalık izni tanınması ve ödemeleri yapılması."

²²⁸ UÇÖ Genel Konferansı tarafından 29/06/1951 tarihinde kabul edilen ve 23/05/1953 tarihinde yürürlüğe giren "Eşit Değerde İş İçin Erkek ve Kadın İşçiler Arasında Ücret Eşitliğine İlişkin Sözleşme - No.100"ün ("Convention concerning Equal Remuneration for Men and Women Workers for Work of Equal Value - No.100") tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **ÜİHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.289-297. Sözleşme No.100 hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.800-802.

²²⁹ UÇÖ Genel Konferansı tarafından 26/06/1973 tarihinde kabul edilen ve 19/06/1976 tarihinde yürürlüğe giren "İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin Sözleşme - No.138" in

dikkatli biçimde analiz edildiğinde, kural olarak belirlenen asgari çalışma yaşını değil ve fakat bunların çekilebileceği alt sınırları iş alanları itibariyle göz önünde tuttuğumuzda, ulaşım sektöründe 14 yaşında (md.2), sağlık, güvenlik ve ahlak bakımından tehlikeli işlerde 16 yaşında (md.3-4), hafif işlerde 13 yaşında ve hatta 12 yaşında (md.7) küçüklerin çalıştırılmasına izin veren istisnaların tanındığını kaygıyla tespit edebiliriz.²³⁰ Bu ürkütücü tablo yine UÇÖ'nün 17/06/1999 tarihli “*En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılması İçin Acil Eyleme İlişkin Sözleşme – No.182*”²³¹ ile ancak kısmen ıslah edilebilmiştir. 182 sayılı Sözleşme (md.2)'de çocuk terimi 18 yaşının altındaki bütün kişilere uygulanacaktır hükmü yer almaktadır. Bu norm, ÇHS (md.1)'deki esas ile uyumludur.

Yeniden KKAOKS (md.11) hükmüne dönerek uluslararası doktrinde işaret edilen bir görüşe yer verebiliriz. Buna göre, “anneliği korumaya” ilişkin düzenlemeler bağlamında, örneğin, ağırlıklı olarak erkeklerin istihdam edildikleri gece işlerinde kadınların çalışmasına izin verilmemesi yahut tehlikeli sayılan bazı işlerde benzeri kayıtlamaların kadınlara getirilmesi öngörülmektedir. Keza belli bir ağırlıktan fazla yük kaldırılmasını bazı sanayi işlerinde kadınlara yasaklayan koruyucu hükümler de vardır. Buna mukabil, aynı ağırlığı kaldırmanın söz konusu olduğu bazı başka işlerde, örneğin hastanede çalışan kadınlar bakımından böyle bir yasak getiren düzenlemeler yoktur. Dolayısıyla, dayandığı fikir itibariyle anneliği korumayı hedefleyen bu tür düzenlemelerin, bir yönüyle kadınlara karşı ayrımcılık teşkil edebileceği; zira bunların, kadınların iş seçme özgürlüğünü engellediği ve onları geleneksel olarak kadın işleri addedilen daha düşük ücretli işleri seçmeye mecbur bıraktığı ileri sürülmüştür. Sanayileşmiş ülkelerde kadınların yüksek rekabetçi sanayilerde istihdam edilmez iken, bulunmaları gerekli addedilen bir çok işlerde sağlıkları bakımından zarar görme riski altında bulunmaya devam ettikleri ya da buna aldırılmadığı ve kadının doğurganlığını esas alan bu türden koruma anlayışının son tahlilde kadına yönelik cinsiyetçi klişelerin tezahürü olduğu belirtilmektedir.²³²

Genel Tavsiye No.13 (1989):

KKAOKS organı Komitenin sekizinci oturumunda kabul ettiği *Genel Tavsiye No.13: Eşit değerde işe eşit ücret* (1989) başlıklı belgede²³³, Komite ilk kez kendi Sözleşmesi dışında bir başka belgeye, UÇÖ'nün 29/06/1951 tarihli

(“*Convention concerning Minimum Age for Admission to Employment – No.138*”) tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **UIHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.667-682. Sözleşme No.138 hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.806-808.

²³⁰ M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.808.

²³¹ UÇÖ Genel Konferansı tarafından 17/06/1999 tarihinde kabul edilen ve 19/11/2000 tarihinde yürürlüğe giren “*En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılması İçin Acil Eyleme İlişkin Sözleşme – No.182*”nin (“*Convention concerning the Prohibition and Immediate Action for the Elimination of the Worst Forms of Child Labour – No.138*”) tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **UIHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.683-695. Sözleşme No.182 hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.808-810.

²³² Margareta Wadstein, “*Implementation of the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women*”, **SIM Newsletter**, No.4, 1988, sf.5-21, sf.16.

²³³ “*General recommendation No.13: Equal remuneration for work of equal value*”, (A/44/38).

“Sözleşme – No.100”e gönderme yapmaktadır ve altını çizelim ki, Genel Tavsiye No.13 (para.1)’de aynen, “KKAOKS’nin tam olarak uygulanması için, KKAOKS Tarafı olup da henüz UÇÖ’nün 100 sayılı Sözleşmesini onaylamamış bulunan Devletlerin, anılan 100 sayılı Sözleşmeyi onaylamaları hususunda cesaretlendirilmeleri gerektiği” tavsiyesinde bulunmaktadır.

BM insan hakları sözleşmeleri organlarının pratiklerine bakıldığında, bir sözleşme organının kendi Sözleşmesinin Tarafı Devletlere, yine kendi Sözleşmesinin gereklerini yerine getirmeleri çağrısı yapması ve hatta kendi Sözleşmesini onaylamayan diğer Devletleri de kendi Sözleşmesini onaylamaya davet etmesi şeklindeki tasarruflar görülmüştür. Buna karşılık, bir Sözleşme organının kendi Sözleşmesine Taraf Devletleri, bir başka sözleşmeyi onaylama çağrısı örneğine herhalde pek kolayca rastlanamaz. Bunu yapmakla KKAOKK, aslında KKAOKS’nin etkinleşmesine hizmet edebilecek başka bir hukuki bağitlanma önerisini getirmektedir.

Genel Tavsiye No.13’de Komite ayrıca, emek pazarında cinsiyet temelli ayrımcılığın aşılması amacıyla, eşit işe eşit ücret ilkesinin mevzuatlarda tanınmasına karşılık uygulamada daha yapılması gereken pek çok husus bulunduğunu Taraf Devletler raporlarından tespit ettiğini de belirtmektedir. Komiteye göre, Taraf Devletler, cinsiyet bakımından tarafsızlık ölçütüne dayalı çalışma değerlendirme sistemlerini geliştirme ve kabul etme hususunu ele almalıdırlar. Böylelikle, kadınların ve erkeklerin ağırlıklı bulunduğu sektörlerde farklı nitelikteki işlere ödenen ücretlerin karşılaştırılması kolaylaşacaktır ve Devletler bu konuda kaydettikleri ilerlemeleri raporlarına eklemelidirler. Yine Komiteye göre, Taraf Devletler eşit işe eşit ücret ilkesinin uygulanmasını temin etmek üzere, toplu sözleşme taraflarının gayretlerini teşvik etmeli ve bir uygulama mekanizması oluşturulmasını desteklemelidirler.

KKAOKK’nin 1989 tarihli *Genel Tavsiye No.13*’de UÇÖ’nün 29/06/1951 tarihli Sözleşme – No.100’e ilişkin olarak yaptığı atfı ve tavsiyeyi bir başka açıdan da düşünmek mümkün. Sözleşme – No.100 (md.3/3)’de “İşçiler arasında, cinsiyet gözetilmeksizin (“without regard to sex”), bu tür objektif değerlendirme suretiyle belirlenmiş olup yapılacak çalışmadaki farklılıklara karşılık gelen farklı ücret düzeyleri, eşit değerde iş için erkek ve kadın işçiler arasında ücret eşitliği ilkesine aykırı olarak mütalaa edilmeyecektir.” Buna göre, yapılan işe göre farklı ücretlendirme ücret eşitliği ilkesini bozmayacaktır. Kullanılacak ölçüt de belirtilmiş: “cinsiyet farklılığı gözetilmeyecek”. Bu demektir ki, farklı ücreti haklı kılan farklı iş olduğunda, o farklı ücret kadın ve erkek işçi bakımından aynı tutulmalıdır. O halde, Sözleşme – No.100 (md.1/a-b) ve (md.3/3) birlikte okunduğunda: **(i)** ücret yapılan işin karşılığıdır; **(ii)** aynı işe cinsiyet farkı gözetilmeksizin aynı ücret ödenir; **(iii)** farklı ücret durumu ortaya çıktığında, bu farklılık kadın ve erkek işçiler bakımından aynı olur. Bu haliyle (md.3/3) hükümünün, kadınlara çalışma yaşamında eşitlik sağlamak üzere özel önlemler alınmasına ne ölçüde hizmet edebilir olduğu tartışmalı hale gelmektedir. Başka deyişle, UÇÖ’nün 1951 tarihli 100 sayılı Sözleşmesi, olumlu edim mülahasasının dikkate alındığı bir sözleşme olmaktan ziyade, ücrette eşitlik sağlanması esasıyla kendini sınırlayan bir belgedir. Oysa istihdam alanında ücretler dahil kadınlar bakımından “eşitleştirici özel önlemler” anlayışı, izleyen süreç içinde ve özellikle de KKAOKS (md.4) ile belirginleşmiştir.²³⁴

²³⁴ M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.801.

Sözleşme (md.13 ve 14):

KKAOKS (md.13)'de, kadınların, ekonomik ve sosyal hayatın diğer alanlarına eşit koşullarda ve ayrımcılık olmaksızın katılabilmeleri için aile tazminatları, banka ve diğer mali kredileri alma hakkı, eğelendirici, sportif ve kültürel faaliyetlere katılma hakkı gibi hususlardan yararlanabilmeleri düzenlenmiştir.

Bir diğer ayrıntılı hüküm KKAOKS (md.14)'de yer almaktadır. Buna göre, kırsal kesimde yaşayan kadınların aile planlaması konusunda sağlık hizmetlerinden yararlanmaları, okuryazarlık için resmi ya da gayri resmi öğretim kurumlarından yararlanmaları, toprak reformundan, ulaştırma ve haberleşme imkanlarından eşit biçimde yararlanmaları Sözleşmede düzenlenmiştir. (md.14)'ün dikkati çeken bir özelliği de, özellikle kırsal kesim kadınlarının, ekonominin parasal olmayan/(kayıt dışı) sektörlerindeki çalışmaları dahil ailelerine ekonomik açıdan yaptıkları katkı unsuruna işaret edilmesidir.

Genel Tavsiye No.16 (1991):

Komitenin onuncu oturumunda kabul ettiği *Genel Tavsiye No.16: Kırsal ve kentsel kesimdeki aile işletmelerinde ücretsiz çalışan kadınlar* (1991) başlıklı belgede²³⁵, Komite, ilkin, Sözleşme (md.2/c) ve (md.11/1, c, d ve e) hükümleri ile 9 sayılı Genel Tavsiyesine işaret etmiş; ücretsiz ve güvencesiz çalışan kadınların istihdam edildikleri işletmelerin genellikle kadını ailesinden bir erkeğin sahibi olduğu kuruluşlar olduğunu belirtmiştir. Taraf Devletlere, "(a) Komiteye sunacakları raporlarına, aile işletmelerinde ücretsiz olarak çalışan kadınların hukuki ve sosyal durumu hakkında bilgileri dahil etmeleri; (b) kadının mensubu olduğu aile bireylerinden birinin sahibi bulunduğu işletmelerde ücret, sosyal güvenlik ve sosyal tazminatlar olmaksızın çalışan kadınlar hakkındaki istatistiki verilerin toplanması ve bunların da sunacakları raporlara eklenmesi; (c) bu işletmelerde anılan şartlarda çalışan kadınlar bakımından ücret ödemesi, sosyal güvelik ve sosyal tazminatların sağlanmasını güvence altına alacak önlemlerin alınması tavsiyesinde bulunmuştur."

KKAOKK'nin 1991 tarihli *Genel Tavsiye No.16* iki açıdan dikkat çekiyor. Birincisi; Sözleşme (md.2) ve (md.11) arasında bir bağlantı kurulmuştur. İkincisi; Taraf Devletlerin sunacakları raporlara eklenmesi gereken bilgiler bağlamında yeni unsurlar belirlenmiştir. Şunu da ekleyelim ki, Türkiye'de, kadın iş gücü içerisinde özellikle tarım sektöründe ücretsiz çalışan kadınların oranı Devlet İstatistik Enstitüsünün resmi verilerine göre oldukça yüksektir. Tarımda ücretsiz çalıştırılan kadın grubu, toplam kadın işgücü içinde % 67; kadın işçilerin kendi içinde ise % 75'e ulaşmaktadır. 1996 yılı verilerinde, çalışan yaklaşık altı-buçuk milyon kadının yaklaşık dört-buçuk milyonu ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilmektedir.

Genel Tavsiye No.17 (1991):

Komitenin onuncu oturumunda kabul ettiği *Genel Tavsiye No.17: Kadınların ücretsiz ev içi çalışmasının ölçülmesi ve hesaplanması ve bunların gayri safi milli hasıladan tanınması/dikkate alınması* (1991) başlıklı belgede²³⁶, Ko-

²³⁵ "General recommendation No.16: Unpaid women workers in rural and urban family enterprises", (A/46/38).

²³⁶ "General recommendation No.17: Measurement and quantification of the unremunerated domestic activities of women and their recognition in the gross national product", (A/46/38).

mite, Taraf Devletlere “(a) kadınların ücretsiz olarak ev içindeki çalışmalarının ölçülmesi ve hesaplanmasına ilişkin araştırma ve deneysel çalışmaların teşvik edilmesi ve desteklenmesi; (b) ev içinde ücretsiz olarak çalışan kadınların faaliyetlerinin nicellenerek gayri safi milli hasılaya dahil edilmesi; (c) Sözleşme (md.18) çerçevesinde Komiteye sunacakları raporlarına kadınların ücretsiz olarak ev içindeki çalışmalarının ölçülmesi ve hesaplanmasına ilişkin araştırma ve deneysel çalışmalar ve bunların milli gelire dahil edilmesinde kaydedilen ilerlemeler hakkında bilgileri eklemelerini” tavsiye etmektedir. Görüldüğü üzere, *Genel Tavsiye No.17*, bir yandan, bir üstte açıkladığımız 16 sayılı Genel Tavsiyeyi tamamlayan özellik taşımaktadır; öte yandan, sunulacak raporların içeriğine ilişkin unsur belirlemede bulunmaktadır.

v) Sağlıkla ilgili haklar

Kadınların sağlık hakkı bağlamında KKAOKS (md.12)’de, aile planlaması konusu dahil, genel olarak sağlık hakkı, sağlık hizmetlerinden kadın ve erkeğin eşit şekilde yararlanmasına yönelik tüm önlemlerin alınması (md.12/1) yükümlülüğü; ve ayrıca hamilelik, loğusalık ve doğum sonrası için gerekli hizmetlerin sunulması ve bu arada “kadınların yeterli düzeyde beslenmeleri imkanının yaratılması” (md.12/2) düzenlenmektedir.

KKAOKS (md.12/2)’de her ne kadar hamilelik, loğusalık ve doğum sonrası için olmak kaydıyla öngörülmüşse de “yeterli düzeyde beslenme” unsuru dikkate değer. Bilindiği üzere, 1966 tarihli ESKHS (md.11/1)’de, diğer hususların yanı sıra, herkesin yeterli beslenme dahil olmak üzere, kendisi ve ailesi için yeterli (düzeyde) bir yaşama standardına sahip olma hakkı belirtilmiştir. ESKHS (md.11/2)’de ise açık şekilde “herkesin açlıktan kurtulma temel hakkı” (*“the fundamental right of everyone to be free from hunger”*) tanınmıştır. Yeterli beslenme ve açlıktan kurtulma hakkı BM’in 11/12/1969 tarihli Sosyal İlerleme ve Gelişme Bildirisi (md.10/b)’de “açlığın ve yetersiz beslenmenin ortadan kaldırılması ve düzgün/(yeterli) beslenme hakkının güvence altına alınması” normunda görüldüğü gibi (ayrca bkz., md.18/c)²³⁷, doğrudan konuya özgülenmiş olarak BM Genel Kurulunun 17/12/1974 tarihli “*Açlığın ve Yetersiz Beslenmenin Yok Edilmesi Hakkında Evrensel Bildiri*”sinde²³⁸ düzenlenmiştir. 1974 tarihli Bildiri (bent 1)’de “her erkek, kadın ve çocuk, bedeni ve akli melekelerini tam olarak geliştirmek ve korumak amacıyla açlıktan ve yetersiz beslenmeden masun olma devredilmez hakkına sahiptir” hükmü görülmektedir.

KKAOKS organı Komite kadınların sağlık hakkına ilişkin olarak bir dizi Genel Tavsiye üretmiştir.

²³⁷ 11/12/1969 tarihli Sosyal İlerleme ve Gelişme Bildirisi (md.18/c) hükmü şöyledir: Sosyal ilerleme ve gelişme hedeflerinin gerçekleştirilmesi yolları ve araçlarından biri olarak, “Diğerlerinin yanı sıra, yeterli ve iyi dengelenmiş yiyecek/(gıda) tedarikini, bunun tüm nüfus içinde hakça dağıtımını temin eden demokratik tarım reformlarını gerçekleştirmek, ve beslenme standartlarını geliştirmek suretiyle, tarımsal üretimi destekleyen ve çeşitlendiren önlemlerin alınması”.

²³⁸ “*Açlığın ve Yetersiz Beslenmenin Ortadan Kaldırılması Evrensel Bildirisi*” (“*Universal Declaration on the Eradication of Hunger and Malnutrition*”), Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 17/12/1973 tarih ve 3180 (XXVIII) sayılı kararı çerçevesinde toplanan Dünya Gıda Konferansı tarafından 16/11/1974 tarihinde kabul edilmiş ve BM Genel Kurulunun 17/12/1974 tarih ve 3348 (XXIX) sayılı kararıyla benimsenmiştir. Açlığın Ortadan Kaldırılması Bildirisinin tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **ÜİHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.1167-1175.

Genel Tavsiye No.14 (1990):

Komitenin dokuzuncu oturumunda kabul ettiği *Genel Tavsiye No.14: Kadın sünneti* (1990) başlıklı belgede²³⁹, Komite, geleneksel uygulamaların sonucu olarak gözüken kadın sünnetinin kadınlar ve çocuklar bakımından ciddi sağlık ve diğer sorunlara yol açtığını tespit ettikten sonra, Taraf Devletlere, bu uygulamanın yok edilmesi amacıyla etkin ve uygun önlemler almalarını tavsiye etmektedir. Bu ekseninde, bu tür geleneksel uygulamalara ilişkin verilerin, üniversiteler, sağlık örgütleri, kadın örgütleri gibi kurumlar aracılığıyla toplanması ve dağıtımı; bu uygulamayı ve kadınlara zarar verici diğer uygulamaları ortadan kaldırmak için çalışan ulusal ve yerel düzeydeki kadın örgütlerinin desteklenmesi; politikacıların, din ve cemaat önderlerinin, medyanın kadın sünnetinin ortadan kaldırılmasına yönelik eğilimleri etkilemede teşvik edilmeleri; araştırma sonuçlarına dayalı uygun eğitim programları düzenlenmesi tavsiye edilen önlemler arasındadır. Komite ayrıca, bu amaçla ulusal sağlık politikalarına gerekli stratejilerin dahil edilmesini istemiştir.

Belirtmeliyiz ki, bu Genel Tavsiyenin (d) bendinde Komite, Taraf Devletlerden, kadın sünnetini ortadan kaldırmak üzere alınmış olan önlemlere dair bilgiyi, KKAOKS (md.10 ve 12) çerçevesinde Komiteye sunacakları raporlara dahil etmelerini de istemiştir. Fark edileceği üzere, Komite, Sözleşme (md.12)'deki sağlık konusu ya da alanı genel kategorisi içine, bu uygulamanın görüldüğü yerlerde kadınlar bakımından hayati derecede önem taşıyan zararlı bir geleneğin ortadan kaldırılması unsurunu eklemiştir ve bunu rapor yükümlülüğüne de dahil etmiştir.

KKAOKS (md.12) bağlamında kadın sünneti sorununun, bazı başka örnek sorunlu uygulamalar dahil edilerek, Komitenin 1992 yılında çıkardığı 19 sayılı "*Kadınlara karşı şiddet*" konulu Genel Tavsiyesi içinde yeniden ele alındığını hatırlatalım.

KKAOKK'nin *Genel Tavsiye No.14*'de ele aldığı "kadın sünneti" probleminin diğer sözleşme organlarıncı da kendi düzenlemeleriyle bağlantılı şekilde değerlendirildiğini görüyoruz. Örnek olsun, MSHS organı olan İHK'nin 2000 yılındaki altmış-sekizinci oturumunda, 29/03/2000 tarihinde kabul ettiği *Genel Yorum No.28: Madde 3 (Kadınlar ve erkekler arasında haklarda eşitlik)* başlıklı belge²⁴⁰ (para.11)'de, Taraf Devletlerden raporlarında bilgi sunmaları istenen hususlardan biri de, kadınlara yönelik olarak cinsel organa zarar verici müdahale şeklinde uygulamaların görüldüğü Devletlerde, bu uygulamanın boyutları ve bunu ortadan kaldırmak üzere alınan önlemlerdir. İHK, belirttiği hususlarda, MSHS (md.7) çerçevesindeki hakları ihlal edilen kadınlar için, kanuni giderim imkanları dahil, koruma önlemleri hakkında ("*measures of protection, including legal remedies*") da Taraf Devletlerin bilgi sunmakla görevli olduklarını belirtmektedir.

Uluslararası Af Örgütünün 1997 yılında yayımlanan ve kadın sünneti problemi üzerinde duran bir çalışmasında bu uygulamanın özellikle Afrika'daki çok sayıda ülkede vahim derecede yaygın bir uygulama olduğunu ortaya koyan veriler yer almaktadır. Bu çalışmaya göre, kadın cinsel organına zarar verici bu

²³⁹ "General recommendation No.14: Female circumcision", (A/45/38).

²⁴⁰ **Report of the HRC**, Vol. I, (A/55/40), Annex VI, sf.133-139. (Para.11) "In States parties where the practice of genital mutilation exists information on its extent and on measures to eliminate it should be provided."

uygulamalara maruz kaldıkları tahmin edilen kadınların ülkelere göre yüzdeleri şöyledir: Dijibuti, Mısır, Eritre, Etiyopya, Mali ve Sudan'da % 90'nın üzerinde kadınlara bu işlemler tatbik edilmektedir. Ayrıca bu yüzdeler, Benin'de % 50; Burkina Faso'da % 70; Kamerun'da % 20; Orta Afrika Cumhuriyeti'nde % 50; Çad'ta % 60; Cote d'Ivoire'de % 60; Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nde % 5; Gambiya'da % 60 ila 90; Gana'da % 15 ila 30; Gine'de % 70 ile 90; Guinea-Bissau'da % 50; Kenya'da % 50; Liberya'da % 50-60; Moritanya'da % 25; Nijer'de % 20; Nijerya'da % 50; Senegal'de % 20; Sierra Leone'de % 80-90; Kuzey Sudan'da % 89; Tanzanya'da % 10; Togo'da % 12 ve Uganda'da % 5 şeklinde belirtilmektedir.²⁴¹

Genel Tavsiye No.15 (1990):

Komitenin dokuzuncu oturumunda kabul ettiği *Genel Tavsiye No.15: AIDS'in önlenmesine ve kontrolüne ilişkin ulusal stratejilerde kadınlara karşı ayrımcılıktan kaçınılması* (1990) başlıklı belgede²⁴² Komite, ilkin, bu alanda Dünya Sağlık Örgütü'nün faaliyet ve belgelerine işaret etmiştir. Ardından, (a) Taraf Devletlere, özellikle kadınlar ve çocuklar olmak üzere halkın AIDS tehlikeleri ve doğurduğu etkiler konusunda bilinçlenmesini sağlayacak bilgilendirme çabalarını yoğunlaştırmaları tavsiyesinde bulunmuş; (b) AIDS'e karşı mücadele programlarının, kadınların ve çocukların hakları ve ihtiyaçları konularına ve bu kişileri HIV enfeksiyonu kapma bakımından en kolay hedef kitle durumuna sokan bazı toplumlardaki kadınların tabii statüsüne ve kadın doğurganlığına ilişkin faktörlere özel bir önem atfetmesi gerektiğini; (c) kadınların temel sağlık hizmetlerine aktif katılımının Taraf Devletlerce temin edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Komite bu Tavsiyesinde son olarak, (d) bütün Taraf Devletlerin sunacakları raporlarına, Sözleşme (md.12) çerçevesinde AIDS'in kadınların durumu üzerinde doğurduğu etkiler ve bundan mustarip kadınların ihtiyaçlarını karşılamak üzere alınan önlemler hakkında bilgileri de eklemelerini istemiştir. Tıpkı *Genel Tavsiye No.14* ile yapıldığı gibi, *Genel Tavsiye No.15* ile de Sözleşme (md.12)'nin alanına unsur eklenmiş ve buna bağlı olarak Taraf Devletler raporlarının içeriğinde yer alması gereken bir konu daha belirlenmiştir.

Genel Tavsiye No.18 (1991):

Komitenin onuncu oturumunda kabul ettiği *Genel Tavsiye No.18: Engelli kadınlar* (1991) başlıklı belgede²⁴³ Komite önce, kadınların bütün alanlarda insan haklarından erkeklerle eşit şekilde yararlanması ilkesini ve bu amaçla her türlü önlemin alınması görevini öngören Sözleşme (md.3)'e gönderme yapmaktadır. Komite ayrıca, bu tarihe dek incelediği 60'dan fazla periyodik raporda, engelli kadınlar konusunda hemen hiç bilgi verilmediği tespitini de ifade etmektedir. Dikkate değer bir unsur da, engelli kadınların kendi özel yaşam

²⁴¹ Amnesty International, *Female genital mutilation: A human rights information pack*, London, 1997'ye atıfla nakleden, Eva Brems, "Social and Economic Rights of Women", **Social, Economic and Cultural Rights: An Appraisal of Current European and International Developments**, Peter Van der Auweraert – Tom De Pelsmaeker – Jeremy Sarkin – Johan Vande Lanotte (eds.), Maklu, Antwerp-Apeldoorn, 2002, sf.17-41, sf.36, dp.98.

²⁴² "General recommendation No.15: Avoidance of discrimination against women in national strategies for the prevention and control of acquired immunodeficiency syndrome (AIDS)", (A/45/38).

²⁴³ "General recommendation No.18: Disabled women", (A/46/38).

şartlarıyla bağlantılı olarak, iki kez; yani kadın olmaktan kaynaklanan ayrımcılığa ilave olarak, bir de engelli kadın olmaktan kaynaklanan ayrımcılıktan mustarip bulundukları tespitinin yapılmış olmasıdır.

Genel Tavsiye No.18'de Komite, "Taraf Devletlere, Komiteye sunacakları periyodik raporlarına, engelli kadınların durumu, bu özel durumlarını dair alınan önlemler ve bu arada bilhassa, bu kadınların eğitimde, çalışmada, sağlık hizmetleri ve sosyal güvenlik alanında hizmet ve imkanlardan eşit şekilde yararlanmaları ve sosyal ve kültürel yaşamın bütün alanlarına katılmalarını temin için alınan özel önlemler konusundaki bilgileri dahil etmeleri" tavsiyesinde bulunmaktadır. Sözleşmenin hiçbir hükmünde "engelli kadınlara" ilişkin özel bir ifade geçmediği hatırlanınca, Komite bu Genel Tavsiyesiyle, Sözleşmenin kapsamına spesifik bir unsuru açıkça eklemiş gözükmektedir. Burada da yine, sunulacak raporların içeriği bakımından bir unsur eklenmiştir; ancak bizim dikkatimizi çeken ayrıntı, bu konudaki bilginin, Başlangıç raporları dahil edilerek değil, münhasıran periyodik raporlar çerçevesinde sunulması şeklindeki belirlemedir. *Genel Tavsiye No.12*'de de koşul, yani periyodik raporla sınırlı belirleme vardı. Kanımızca *Genel Tavsiye No.18*'in önemli bir eksiği, "engellilerin" korunmasına ilişkin olarak uluslararası ve bölgesel düzlemde üretilmiş bir dizi belge bulunmasına karşın bunlara işaret edilmemesi ve bunlardan yararlanılarak Genel Tavsiye metninin daha da geliştirilmemiş olmasıdır.

Genel Tavsiye No.24 (1999):

Komitenin yirminci oturumunda kabul ettiği *Genel Tavsiye No.24: Sözleşme Maddi 12 (kadınlar ve sağlık)* (1999) başlıklı belge²⁴⁴, görüldüğü üzere doğrudan ve açıkça (md.12) hükmünde odaklaşmaktadır. *Genel Tavsiye No.24*'de Komite her şeyden önce Sözleşme (md.12)'deki sağlık, daha doğrusu tıbbi tedavi/bakım olanaklarından yararlanma hakkının, Sözleşme çerçevesinde bir temel hak ("*a basic right*") olduğu tespitinde bulunmaktadır, (para.1).

Genel Tavsiye No.24'de gözden kaçırılmaması gereken önemli bir özellik bulunmaktadır. Sözleşme (md.12)'de yer verilen temel kavram "tıbbi bakım/tedavi"dir ("*health care*"). Buna karşılık Genel Tavsiye No.24'ün birçok paragrafında, (md.12)'deki "tıbbi bakım" kavramının yanı sıra, Sözleşmede geçmeyen ve "üreme sağlığı" olarak çevirdiğimiz ("*reproductive health*") kavramına yer verilmiştir. Örneğin, anılan Genel Tavsiye (para.1)'de "*üreme sağlığı dahil olmak üzere, tıbbi tedaviye/bakıma ulaşma bir temel haktır*" ("*access to health care, including reproductive health is a basic right*"); (para.11)'de "*kadınlara üreme sağlığına ilişkin belli hizmetlerin sunulmasının yasal olarak engellenmesi/reddedilmesi, bir Taraf Devlet açısından ayrımcılık oluşturur*"; (para.18)'de "*Devletler, yetişkin kadın ve erkekler bakımından cinsel sağlık ve üreme sağlığı konusunda, bu kişilerin özel yaşam ve mahremiyet haklarına saygı gösterilerek özel olarak oluşturulmuş programlarda ehil personel tarafından eğitilmeleri hakkını temin etmelidirler*"; (para.23)'de "*Taraf Devletler raporlarında, özelde aile planlamasına ve genel olarak da cinsel sağlık ve üreme sağlığına ilişkin çeşitli hizmetlere zamanında ulaşılabilmesini temin etmek üzere ne gibi önlemler aldıklarını belirtmelidirler...*"²⁴⁵

²⁴⁴ "*General recommendation No.24: Article 12 of the Convention (women and health)*", (A/54/38/Rev.1, chap. I).

²⁴⁵ "*General recommendation No.24*" (para.11) "It is discriminatory for a State party to refuse to legally provide for the performance of certain *reproductive health services for women*"; (para.18) "States should ensure the rights of female and male adolescents to sexual and *reproductive health education* by properly trained personnel in specially

Genel Tavsiye No.24'ün 1999 yılında çıkarıldığını belirtmiştik. 18/12/1979 tarihli Sözleşmenin sağlıkla ilgili hükümlerinde (aslında hiçbir hükmünde) geçmeyen “üreme sağlığı” kavramı, Komitenin standart belirleme etkinlikleri arasında sayılabilecek olan “Genel Tavsiye” formundaki işlemleri yoluyla, anlaşılıyor ki, Sözleşmenin kabul edilmesinden 20 yıl sonra Sözleşme sistemi içine taşınmıştır. Not edilmelidir ki, sadece “üreme sağlığı” kavramı değil onunla koparılmaz bağı içinde geliştirilen ve kullanılan “üreme hakları” (“*reproductive rights*”) kavramı, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku içinde yeni bir kategori oluşturma girişiminin sonucu olup, özellikle uluslararası kadın hakları hareketinin bir getirisidir.

Genel Tavsiye No.24'de, diğer bazı örneklerde gördüğümüz gibi, başka belgelere göndermeler yapılmıştır; örneğin, EİHB, ESKHS, MSHS, ÇHS, IAOKS gibi, (para.4). Bundan başka Komitenin önceki bazı Genel Tavsiyeleri de zikredilmiştir; örneğin, yukarıda değinilen, kadın sünnetine, AIDS'le mücadeleye ilişkin olanlar gibi, (para.5).

Genel Tavsiye No.24'ün temel esprisi, kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıkların doğurduğu farklı sağlık sorunlarına ve tıbbi bakım ihtiyaçlarına dikkat çekmesidir. Buradan hareketle de bu ekseninde özel ilgiyi gerektiren bazı gruplara (göçmen, mülteci yahut yerlerinden edilen kadınlar, kız çocuklar, yaşlı kadınlar, fahişeler, yerli halklara mensup kadınlar, engelli kadınlar gibi) özel olarak işaret edilmektedir, (para.6 ve diğer paragraflar).

KKAOKK *Genel Tavsiye No.24*'ün birçok bendinde Taraf Devletlerin sunacakları raporlarında (md.12) bağlamında ne tür bilgiler koymaları gerektiğini de ayrıntılı olarak belirlemiştir. Dikkati çeken bir diğer husus, Komitenin, Sözleşme (md.12) gereklerini yerine getirmek üzere Taraf Devletlerce alınacak önlemler ile Sözleşmenin kadınların sağlığı meselesiyle ilgili yönü ya da boyutu bulunan bazı diğer maddeleri arasında kurduğu bağ ve Taraf Devletlerden bu bütünlük içinde önlemler almalarını istemesidir. İşaret edilen diğer hükümler arasında, Sözleşme (md.5, 10, 11, 14, 16)'nın bazı bentlerinin bulunduğu görülmektedir.

KKAOKK'nin hükümetlere yönelik tavsiyeleri arasında, diğerlerinin yanı sıra, tedaviye yönelik olanlar kadar önleyici sağlık hizmetlerine ilişkin bulunanlar da bulunmaktadır. Bu bağlamda kapsamlı bir ulusal sağlık stratejisi izlenmesi gerektiği (para.29); istenmeyen gebeliklerin aile planlaması ve cinsel eğitim yollarıyla önlenmesi ve kürtaj yaptıran kadınlara uygulanan cezai önlemleri kaldırmak amacıyla, kürtajı suç haline getiren mevzuatın mümkün olduğu takdirde değiştirilmesi vurguları da önem taşımaktadır, (para.31/c).²⁴⁶

Şunu hatırlatalım ki, KKAOKK burada ele alınan 1999 tarihli *Genel Tavsiye No.24*'den yedi yıl önce, 1992 yılında ürettiği *Genel Tavsiye No.19: Kadınlara karşı şiddet* başlıklı belgede, KKAOKS (md.16) ile (md.5)'i birlikte okuyarak yorumlamıştı. Komite, diğer hususların yanı sıra, zorla/zorunlu sterilizasyon yahut kürtaj uygulamalarının hem kadınların bedensel ve ruhsal sağlığına zarar verdiği ve hem de sahip olacağı çocukların sayısına karar verme hakkını ihlal ettiğini belirlemiştir.

designed programmes that respect their rights to privacy and confidentiality”; (para.23) “In their reports, States parties should state what measures they have taken to ensure timely access to the range of services which are related to family planning, in particular, to sexual and reproductive health in general...” (vurgu eklenmiştir).

²⁴⁶ “*General recommendation No.24*” (para.31/c) “When possible, legislation criminalizing abortion should be amended, in order to withdraw punitive measures imposed on women who undergo abortion.”

Yeniden *Genel Tavsiye No.24'e* dönerek şu ayrıntıya dikkati çekelim. Komitenin bu belgede kürtaşı suç kılan ulusal ceza mevzuatının değiştirilmesini, “mümkün olduğu zaman” (“*when possible*”) gibi yumuşatici bir ifadeye bağlanmış olsa da, “değiştirilmelidir” (“*should be amended*”) şeklindeki emir kipiyle belirtmiş olması, Komitenin bu konuda kendi içinde sağlam bir uzlaşmaya vardığını göstermektedir. İnsan hakları ve özellikle kadın hakları konularında çalışanların yakından bildiği üzere, kürtaj konusu, evrensel ölçekte değerlendirildiğinde, kadın bakımından bir hak olarak tanınması açısından üzerinde halen tam bir görüş birliği sağlanabilmiş mesele değildir. Aksine, yine halen pek çok ülkenin mevzuatında suç olma vasfını korumaktadır. Bu konudaki tartışmalar sadece parlamentolar ve yargı yerleri önünde değil, bilhassa kadın hareketleri aracılığı ve girişimiyle ulusal ve uluslararası kamuoyunda da sürmektedir. Dolayısıyla, bir uluslararası insan hakları sözleşmesi organının, hem de münhasıran kadın hakları konusunda çalışan bir organın bu konudaki yorum ve tavsiyesi, hiç kuşku yok, kürtaj yasağı karşıtı görüşü savunan çevrelerin eline önemli bir destekleyici malzeme sunan mahiyettedir.

Şunu da ekleyelim. KKAOKS'ne Taraf Devletlerden bazıları, açıkça kürtaj konusunu belirterek bu Sözleşmeye çekince koymuşlardır. Örnek olsun, Malta'nın Sözleşmenin çeşitli maddelerine koyduğu çekincelerden biri (md.16/1,e) bendine ilişkin olup, “Malta'nın, anılan hüküm Malta'da kürtaşı yasal hale getirme yükümlülüğü öngörüyor olarak yorumlanabileceği ölçüde, bu hükümleri kendini bağlı addetmediği” ifadesini içermektedir. Keza, açıkça kürtaj terimine yer vermeseler de, çok sayıda ülkenin “İslam Şeriatına” genel göndermeyle çekince koyarak, diğer hususların yanı sıra, kürtaja ilişkin ulusal mevzuat yasaklarını muhafaza etmeyi öngördükleri açıktır.²⁴⁷

KKAOKS organı KKAOKK'nin ürettiği *Genel Tavsiye No.24*'ün önemli unsurlarından birini teşkil eden kürtaj konusu, BM'in diğer insan hakları sözleşmeleri organları önünde de ele alınmış olan bir meseledir. Karşılaştırma yapılabilmesi için MSHS sisteminde İHK'nin ürettiği 29/03/2000 tarihli *Genel Yorum No.28'e* göz atabiliriz. İHK bu Genel Yorumunda Taraf Devletlerin Sözleşme (md.6)'daki yaşam hakkına ilişkin olarak raporlarına doğum oranları, hamilelik ve doğum sırasında vuku bulan kadın ölüm oranları konularında verileri eklemelerini istemektedir. Bunun ardından İHK, *istenmeyen gebelikleri engellemek üzere kadınlara yardımcı olmak üzere alınan önlemler hakkında bilgi vermelerini ve kadınların yaşamlarını tehlikeye düşüren gizli kürtaj operasyonlarına mecbur kalmamalarının temin etmelerini* de Taraf Devletlerden talep etmiştir, (para.10). İHK *Genel Yorum No.28* (para.11)'de, çocuklara ilişkin olarak özel koruma görevi vazeden MSHS (md.7) ve (md.24) hükümlerine uyum sağlamak bakımından, kadınlara yönelik olarak ırza tecavüz dahil, ev içindeki ve diğer şiddet konusuna ilişkin mevzuat ve uygulamalara dair bilgi sunumu gereği belirtilmektedir. İHK devamla, *ırza tecavüz sonucu vuku bulan gebelik halinde kadınların güvenli şekilde kürtaj imkanına ulaşıp ulaşamadıkları* konusunda da bilgi verilmesi istenmektedir.²⁴⁸ (vurgu eklenmiştir). Yukarıda belirttiğimiz (para.10 ve 11)'deki ifadelerinden, İHK'nin, tecavüz sonucu gebeliklerde kürtaşı kadın bakımından bir hak olarak gördüğü anlamı çıkmaktadır. Öte yanda İHK yine

²⁴⁷ Bkz., bu incelemede yukarıda değinilen Çekinceler sorunu bahsi.

²⁴⁸ **Report of the HRC**, Vol. I, (A/55/40), Annex VI, sf.133-139. “Measures taken by the State to help women prevent unwanted pregnancies, and to ensure that they do not have to undergo life-threatening clandestine abortions”; (para.11) “It also needs to know whether the State party gives access to safe abortion to women who have become pregnant as a result of rape”, (para.10).

(para.11)'de, kürtaşı bu sefer başka bir açıdan da ele almıştır. İHK'ne göre Taraf Devletler, zorla kürtaşı ya da zorla/zorunlu kısırlaştırmayı engellemeye yönelik önlemler ("on measures to prevent forced abortion or forced sterilization") konusunda da bilgi sunmalıdır.

Üreme sağlığı ve kadınların çocuk sahibi olma yahut olmama, çocuklarının doğum aralığına karar verme gibi hakları bakımından üzerinde durulması zorunlu bir diğer mesele sadece yasaklar boyutu değil ve fakat tam tersi yönde çocuk doğurmaya mecbur edilme olgusudur. Bu sorun sadece kadının özel hayatı yahut aile ilişkileri çerçevesinde bir zorlama ve Devletin bu zorlama karşısında kadını çaresiz ve korumasız bırakması şeklinde açığa çıkmaz. Buna ilaveten, resmen ilan edilmiş yahut dolaylı olarak yürütülen Devlet/kamu siyaseti olarak da ortaya çıkabilir. Bu sonuncu bağlamda kadınlar, Devletin nüfus artışını gerçekleştirme yönündeki karar ve uygulamalarının edilgen ve mağdur muhatapları haline getirilmektedirler.

Örnek olsun, Romanya'da Çavuşeski rejimi döneminde, Devletin izlediği evli her kadının en az dört çocuk yapması yönündeki politikasının bir sonucu olarak kadınların gebe olup olmadıkları yahut kürtaşı yaptırıp yaptırmadıklarını tespit amacıyla kamuda çalışan hekimler tarafından düzenli olarak tıbbi muayeneden geçirilmeleri uygulaması yapılmıştı.²⁴⁹

Unutulmamalıdır ki, bu yöndeki siyasalar sadece belirtilen şekilde açık hak ihlali teşkil eden görünümde olmayabilir. Yönetici figürlerin çoğu kez dinsel mülahazalarla da beslenen ve sistemli biçimde halk önünde yaptıkları açıklamaları yahut mesajları, örneğin, "asgari şu kadar sayıda çocuk yapımız" şeklindeki sürekli beyanları da, aslında, KKAOKS'nin gerekleriyle bağdaşmaz. Biçimsel açıdan cebri bir yön içermediği ve ilgili siyasi figürün kendi kişisel görüşlerini ifade etme hakkını kullandığı şeklindeki olası argümanlar, belirtilen türdeki sistemli beyanları Sözleşme gereklerine uyumlu kılmaya yetmez. Zira bu figürler anılan beyanlarını kamusal ve siyasal sıfatlarıyla ve o vesileyle ortaya koymaktadırlar. Masum gibi görünen o beyanlar, kadını çocuk doğurma aracı kılan ideolojik bir yaklaşımın işaretleridir ve son tahlilde kadının kamusal alanda, ev dışında rol üstlenmesini, özerkleşmesini engelleme, bu yöndeki yaklaşımı haklı gösterme ve bunu yerleşik hale getirme amacına hizmet eder. Hatta şunu da eklemek uygun olur ki, belirtilen içerikte beyanda bulunmaya dair sistemli siyaset, en azından dolaylı olarak, aile içi cinsel şiddet, zorla gebe bırakma gibi bariz hak ihlalleri için uygun bir iklim ve ortam yaratmaya elverişlidir.

vi) Medeni haklar ve evlilik ve aile ilişkileri

KKAOKS (md.15)'de medeni hukuk alanına giren hususlar da, örnek olsun, yasa/(hukuk) önünde eşitlik, hak ehliyetine sahiplik ve bunun kullanılmasında, sözleşme yapmada, malların idaresinde, mahkemelerde ve yargı yerlerindeki usullerin her aşamasında, seyahat/(dolaşma), yerleşme yerini (ikametgahını) seçme, konut seçme hak ve özgürlükleri bakımından erkeklerle eşit haklara sahip olma düzenlenmiştir. Belirtelim ki, KKAOKS (md.15)'deki hüküm, kapsamı biraz daha genişletilmiş olarak, büyük ölçüde KKAOKB (md.6) düzenlemesini esas almakta ve tekrarlamaktadır.

Medeni haklarda eşitlik ve özellikle evlilikte edinilmiş mallar ve idaresi bağlamında bir karşılaştırma yapmak üzere MSHS organı İHK'nin "Ato del

²⁴⁹ Charlesworth, Chinkin and Wright, "Feminist Approaches to International Law", 85 **AJIL**, 1991, sf.630, dp.99.

Avellanal v. Peru” (No.202/1986) vakasında verdiği kararı²⁵⁰ hatırlatabiliriz. Bu vakada İHK önce, şikayet konusu olayda Peru Medeni Kanunu (md.168) uyarınca evlilikte edinilmiş mallar bakımından sadece kocanın temsil yetkisini haiz olduğu, yani karının bu hususta mahkemede dava açma bakımından kocasıyla eşit durumda olmadığını tespit etmiştir, (para.10.1). Cinsiyet temelinde ayrımcılık bağlamında İHK, MSHS (md.3) çerçevesinde Taraf Devletlerin “bu Sözleşmede düzenlenen tüm medeni ve siyasi haklardan erkeklerin ve kadınların eşit olarak yararlanmasını temin etmek” taahhüdü altına girdiklerini ve (md.26)’nın ise tüm kişilerin yasa önünde eşitliğini ve yasayla eşit olarak korunmaya hak sahibi olduklarını düzenlediğini not etmiştir. Buradan hareketle İHK, Peru Medeni Kanunu (md.168)’in başvuruçuya uygulanmasının, onun mahkemeler önünde eşitliğini ihlal ettiğini ve dolayısıyla cinsiyet temelinde ayrımcılık oluşturduğunu tespit etmiştir, (para.10.2). İHK bu vakada Sözleşme (md.3; 14/1 ve 26) hükümlerinin ihlali olduğu sonucuna varmıştır, (para.11).

Yeniden KKAOKS’ne dönecek olursak bu Sözleşme (md.16)’da, evlilik ve aile ilişkileri alanında eşitliğin sağlanması ve ayrımcılığın ortadan kaldırılması konusu düzenlenmektedir. Burada ayrıntılı biçimde bazı unsurlar belirtilmiştir. Örnek olsun, (md.16/1, a-b) hükümlerindeki evlenmede eşit hak, eş seçme ve evlenmede özgür/(serbest) ve tam rıza bulunması ve (md.16/2)’de ise, evlenmede asgari yaşın belirlenmesi, evliliklerin resmi sicile kaydı gibi unsurlar yer almaktadır.

KKAOKS (md.16/1, b)’deki eşlerin evlenmede “tam ve serbest/özgür rızaları” unsuru, BM’in 10/12/1962 tarihli “*Evlenmeye Rıza, Evlenme İçin Asgari Yaş ve Evliliklerin Tescili Hakkında Sözleşme*”²⁵¹ (“EAYS”) (md.1), KKAOKB (md.6/2, “evliliğin eşlerin tam ve serbest rızasıyla kurulması”) ve MSHS (md.23/3) ile ESKHS (md.10/1-son cümle) hükümlerinde ve 11/07/2003 tarihli Afrika Kadın Protokolü (md.6/a) hükmünde bulunmaktadır.²⁵²

²⁵⁰ “*Ato del Avellanal v. Peru*”, (No.202/1986), Views adopted on 28/10/1988, CCPR/C/34/D/202/1986, 31 October 1988, para.10.2; (A/44/40), sf.196. “10.2 With regard to discrimination on the ground of sex the Committee notes further that under article 3 of the Covenant State parties undertake "to ensure the equal right of men and women to the enjoyment of all civil and political rights set forth in the present Covenant" and that article 26 provides that all persons are equal before the law and are entitled to the equal protection of the law. The Committee finds that the facts before it reveal that the application of article 168 of the Peruvian Civil Code by the author resulted in denying her equality before the courts and constituted discrimination on the ground of sex.” Bu karar için bkz., M. S. Gemalmaz, “*İnsan Hakları Hukukunda Ayrımcılık Yasağı*”, **Karamustafaoğlu’na Armağan**, 2010, sf.199-200.

²⁵¹ BM Genel Kurulunun 07/11/1962 tarih ve 1763 A (XVII) sayılı kararıyla kabul edilip 10/12/1962 tarihinde imzaya açılan ve 09/12/1964 tarihinde yürürlüğe giren “*Evlenmeye Rıza, Evlenme İçin Asgari Yaş ve Evliliklerin Tescili Hakkında Sözleşme*”nin (“*Convention on Consent to Marriage, Minimum Age for Marriage and Registration of Marriages*”) tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **ÜİHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.699-705. EAYS hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.595-597.

²⁵² ESKHS (md.10/1, son cümle): “Evlilik, evlenme niyetindeki eşlerin özgür/(serbest) rızalarıyla kurulmuş olmalıdır.” MSHS (md.23/3): “Evlenme niyetindeki eşlerin tam ve özgür/(serbest) rızaları bulunmayan hiçbir evlilik geçerli olmayacaktır/ (kurulamayacaktır).” Afrika Kadın Protokolü (md.6/a): “Hiçbir evlilik her iki tarafın da özgür ve tam rızası bulunmaksızın kurulmayacaktır.”

Öte yanda, KKAOKS (md.16/1, d)'de öngörülen ve medeni hallerinin bir önemi bulunmaksızın, ebeveynlerin çocuklarına ilişkin konularda hak ve sorumluluk eşitliği ilkesi, KKAOKB (md.6/2, b ve c) hükümlerinden²⁵³ esinlenmiştir.

Bir başka karşılaştırmayı bölgesel düzlemdeki hukuken bağlayıcı bir belge olup 22/11/1984 tarihinde imzaya açılan ve 01/11/1988 tarihinde yürürlüğe giren “*İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi Protokol No.7*”²⁵⁴ ile de yapabiliriz. AİHS-P-7 (md.5) hükmüne göre “Eşler kendi aralarında ve çocuklarıyla olan ilişkilerinde, evlenmede, evlilik süresinde ve evliliğin sona ermesi halleri bakımından söz konusu özel hukuk nitelikli haklardan yararlanmakta ve sorumlulukları üstlenmekte eşit olacaklardır. Bu Madde, Devletlerin, çocukların menfaatleri bakımından gerekli türdeki önlemleri almalarına engel teşkil etmeyecektir.” Herhalde gözden kaçmayacaktır ki, Avrupa Konseyi (AK) 1950 yılında AİHS’ni hazırlarken Sözleşme metnine eklemediği evlilik, boşanma ve çocukların velayeti konusunda kadın ve erkek eşitliği esasını, Sözleşmenin kabulünden ancak 34 yıl sonra sonuçlandırabilme konusunda uzlaşmaya vardığı bir Protokol ile (AİHS/P-7) ile Sözleşme sistemine ekleyebilmiştir. P-7’nin yürürlüğe girişi tarihini dikkate alacak olursak Sözleşme ile Protokol arasındaki süre 38 yıla ulaşmaktadır. Bölgesel normatif bir güvence için AK coğrafyasında beklenmiş olan süre başlı başına önemli bir göstergedir. Buna bir de şunu eklemek gerekir. KKAOKS’nin evrensel belge olması ve farklı siyasi, hukuki, ekonomik, din dahil kültürel sistemlere mensup Devletlerin uzlaşmaları ve ardından da bu belge ile bağitlanmalarının (bkz., yukarıda çekinceler bahsinde işaret edilen hususlar) belli bir zamanı gerektirmesi anlaşılabilir bir husustur. Oysa anılan unsurlar açısından büyük ölçüde türdeş temellere dayanan AK sistemi içinde bile ancak 1980’lerin sonuna doğru bir adım atılabilmiş olması, kadın hakları sorununun ne denli köklü ve direngen temellerden beslendiğinin işaretlerinden bir diğeridir.

KKAOKS (md.16/1,d)'de geçen “medeni hallerinin bir önemi bulunmaksızın” ibaresine özellikle dikkat etmek gerekir. Zira bu husus, sadece ve doğrudan kadınlar bakımından değil ve fakat çocuklar bakımından da önemli sonuçlar doğurmaktadır. Kadınlar bakımından ele alındığında, özellikle medeni hukukta “evlilik dışı yaşam beraberliği” şeklinde adlandırılan ve resmi evlilik yapılmaksızın kadın ve erkeğin birlikte yaşaması olgusunun modern zamanlarda giderek belirginleşen eğrisi meselenin önemini ortaya koymaya yetecektir. Diğer yandan çocuklar bakımından düşünüldüğünde, özellikle evlilik dışı çocukların, evlilik içi çocuklara göre, maruz kaldıkları sosyo-kültürel dışlamalar bilinen bir olgu olduğu gibi, hukuki bakımından da bu kategorideki çocuklara daha sınırlı haklar öngören düzenlemelerin birçok ulusal hukuk düzeninde

²⁵³ KKAOKB (md.6/2, b ve c) hükümleri şöyledir: “(b) Kadınlar, evlilik sırasında ve evliliğin bozulmasında erkeklerle eşit haklara sahip olacaklardır. Her durumda çocukların menfaatleri en başta gözetilen husus olacaktır; (c) Ebeveynler, çocuklarına ilişkin hususlarda eşit haklara ve ödevlere sahip olacaktır. Her durumda çocukların menfaatleri en başta gözetilen husus olacaktır.”

²⁵⁴ 20/11/1984 tarihli “*İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi Protokol No.7*”nin (“*Protocol No.7 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*”) tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **ÜİHH Belgeleri**, I. Cilt, 2010, sf.165-170. AİHS/P-7 hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.991-992. Cees Flinterman (Revised by), “*Chapter 29 – Equality of Rights and Responsibilities Between Spouses During and After Marriage (Article 5 of Protocol No.7)*”, **Theory and Practice of the European Convention on Human Rights**, Van Dijk, vd. (eds.), 2006, sf.985-988.

görüldüğü bir gerçektir. Bu bağlamda, 19/06-02/07/1975 tarihlerinde BM tarafından Meksika'da düzenlenen “Uluslararası Kadın Yılı Dünya Konferansı” Raporu²⁵⁵ (para.133) hükmünün hatırlatmak yerinde olacaktır. Buna göre, tek-ebeveynli aile sayısındaki artışa işarette, bunlara mümkün olan hallerde ek yardım ve ödeneklerin verilmesi önerilmektedir. Aynı yerde devamla, evli olmayan anneye bir ebeveyn olarak tüm hakları tanınmalıdır ve evlilik-dışı doğan çocuklar, evlilik-içi doğan çocuklarla aynı haklara ve yükümlülüklerle sahip kılınmalıdır.

KKAOKS (md.16/2)'de öngörülen çocuğun nişanlandırılması ve evlendirilmesinin hukuki geçerliliği olmayacağı kuralı, yine KKAOKB (md.6/3) hükmünden²⁵⁶ ödünç alınarak Sözleşmede tekrarlanmıştır. KKAOKB (md.6/2 ve 3) hükümlerini, BM'in 10/12/1962 tarihli EAYS (md.1-3) hükümleri ile BM Genel Kurulunun 01/11/1965 tarihinde kabul ettiği “*Evliliğe Rıza, Evlenme için Asgari Yaş ve Evliliklerin Kaydının Tutulması Hakkında Tavsiye Kararı*”²⁵⁷ (İlke I-III) hükümleri ışığında okumak gerektiğini not edelim.

18/12/1979 tarihli KKAOKS (md.16/2)'de geçen evlenme için bir asgari yaşı belirlemek üzere öngörülen hükmü bağlamında, 10/12/1962 tarihli EAYS (md.2)'nin birinci cümlesinde geçen “evlilik için bir asgari yaşı belirlemek üzere yasa/(mevzuat) çıkarılması” unsuru hatırlatılabilir. Buna karşılık, 01/11/1965 tarihli Evlilikte Asgari Yaş Tavsiye Kararı (İlke II)'deki “Üye Devletler, her halükarda on beş yaştan daha aşağı olmayacak şekilde evlilik için bir asgari yaşı belirlemek üzere mevzuat çıkartacaklardır” hükmüyle bu konuda ciddi bir adım atılmıştır. Daha ileri bir düzenleme ise 11/07/2003 tarihli Afrika Kadın Protokolü (md.6/b) hükmünde kadınlar için “asgari evlenme yaşının 18 yaş” olarak açıkça gösterilmesi suretiyle gerçekleştirilmiş bulunmaktadır.²⁵⁸

KKAOKS (md.16/2)'deki evliliğin resmi sicile kaydedilmesi unsuru, EAYS (md.3), Evlilikte Asgari Yaş Tavsiye Kararı (İlke III) hükümlerinde yer almaktadır. Afrika Kadın Protokolü (md.6/d)'de “yasal olarak tanınabilmesi için her evliliğin yazılı olarak kaydı/(sicili) tutulacak ve ulusal yasalar uyarınca tescil edilecektir” hükmü bulunmaktadır.

KKAOKS (md.16/1,e)'de, erkeklerin ve kadınların eşit olarak, “çocuklarının sayısı ve çocuk sahibi olma zamanı konusunda serbest ve sorumlu şekilde karar verme ve bu hakları kullanabilmeleri imkanını veren bilgiyi, eğitimi ve araçları edinme bakımından aynı haklara sahip olmaları” düzenlenmektedir.

²⁵⁵ “*Report of the World Conference of the International Women's Year, held in Mexico City from 19 June to 2 July 1975*”, E/CONF.66/34 (76.IV.1), 1976. Bkz., United Nations, **The UN and the Advancement of Women 1945-1995**, Document 45, sf.177-201, sf.189, para.133.

²⁵⁶ KKAOKB (md.6/3) hükmü şöyledir: “Çocuk evliliği ve ergenlik öncesi küçük kızların nişanlanması yasaklanacaktır, ve evlenme için bir asgari yaşı belirlemek ve evliliklerin resmi sicilde kaydının tutulmasını zorunlu hale getirmek üzere, yasal olanlar dahil, etkin önlemler alınacaktır.”

²⁵⁷ BM Genel Kurulunun 01/11/1965 tarih ve 2018 (XX) sayılı kararıyla kabul edilen “*Evlenmeye Rıza, Evlenme İçin Asgari Yaş ve Evliliklerin Tescili Hakkında Tavsiye Kararı*”nın (“*Recommendation on Consent to Marriage, Minimum Age for Marriage and Registration of Marriages*”) tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi için bkz., M. S. Gemalmaz, **UIHH Belgeleri**, II. Cilt, 2010, sf.707-712. Bu Tavsiye Kararı hakkında bilgi için bkz., M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.597-600.

²⁵⁸ M. S. Gemalmaz, **Genel Teori**, 2010, sf.597, 613.

Bu hüküm bağlamında, BM sisteminde 1979 tarihli KKAOKS öncesinde atılan adımlara ve çeşitli belgelerde ifadesini bulan hükümlere işaret etmek ilginç olacaktır.

Örnek olsun, 1968 yılında Tahran'da toplanan Uluslararası İnsan Hakları Konferansı sonunda kabul ve ilan edilen *Tahran Bildirisi*²⁵⁹ (para.16) hükmü şöyleydi: "Ailenin ve çocuğun korunması, uluslararası toplumun halen üzerinde durduğu/(kaygı duyduğu) husustur. Çocuklarının sayısı ve çocuk sahibi olma zamanı konusunda serbest/(özgür) ve sorumlu şekilde karar verme, ebeveynlerin bir temel hakkıdır."

BM Genel Kurulunun 15/12/1970 tarih ve 2716 (XXV) sayılı "*Kadınların durumunun iyileştirilmesi için planlanmış bir uluslararası eylem programı*" konulu Kararının²⁶⁰ Ekinde "C. Sağlık ve anneliğin korunması" başlığı altındaki (bent 4)'de "Çocuklarının sayısı ve çocuk sahibi olma zamanı konusunda serbest ve sorumlu şekilde karar vermelerini mümkün kılmak ve onları sorumlu bir ebeveynliğe hazırlamak için, kadınların aile planlamasından yararlanma yollarına dair bilgi dahil olmak üzere, bunu arzu eden bütün kişiler için gerekli bilginin ve tavsiyenin edinilmesi sağlanmalıdır. Bu tür bilgi ve tavsiyeler, doğurabileceği riskler hakkında gerekli bilgiyi de içererek, bilimsel bakımdan geçerli ve kanıtlanmış nitelikte olmalıdır" hükmü yer almaktadır.

1974'de Bükreş'te düzenlenen "Dünya Nüfusu Eylem Planı" uluslararası konferansı raporundaki şu hükümleri hatırlatabiliriz: "Bütün çiftler ve bireyler, çocuklarının sayısı ve çocuk sahibi olma zamanı konusunda serbest ve sorumlu şekilde karar verme ve bunu yapmalarını sağlayacak bilgiyi, eğitimi ve araçları edinme temel hakkına ("*basic right*") sahiptirler; bu hakların kullanımında çiftlerin ve bireylerin sorumluluğu, yaşam ihtiyaçlarını ve çocuklarının geleceğini ve topluma karşı olan sorumluluklarını dikkate almaktır."²⁶¹

1975 yılında Meksika'da düzenlenen "*Uluslararası Kadın Yılı Dünya Konferansı*" Raporunda²⁶² "G. Nüfus" başlığı altında (para.136) hükmünde ilkin, kadınların statüsü ve özellikle eğitim düzeyleri, kazanç getirici bir iş olsun ya da olmasın çalıştıkları için niteliği ve aile içi konumları bir bütün olarak ailenin çapını etkileyen faktörler olarak tespit edilmiştir. Bunun ardından Konferans bir kez daha, kadınların çocuklarının sayısı ve çocuk sahibi olma zamanı konusunda serbest ve sorumlu şekilde karar verme ve bunu yapmalarını sağlayacak bilgiye ve araçlara ulaşma hakkının, kadınların eğitim ve çalışma fırsatla-

²⁵⁹ "Proclamation of Teheran", 13 May 1968, Centre for Human Rights, **Human Rights: A Compilation of International Instruments, Volume I (First Part) – Universal Instruments**, United Nations, New York and Geneva, 1994, sf.51-54, özellikle sf.54, parag.16.

²⁶⁰ "General Assembly resolution outlining a programme of concerted international action for the advancement of women", A/RES/2716, 15 December 1970, Annex, "C. Health and maternity protection". Bkz., **The UN and the Advancement of Women 1945-1995**, Document 39, sf.169-171.

²⁶¹ Anılan belgeye atf yapan çalışma olarak bkz., Eva Brems, "*Social and Economic Rights of Women*", **Social, Economic and Cultural Rights**, 2002, sf.32. Anılan belgenin orijinali için bkz., "*Report of the United Nations World Population Conference, 1974*" (UN, E.75.XIII.3).

²⁶² "*Report of the World Conference of the International Women's Year, held in Mexico City from 19 June to 2 July 1975*", E/CONF.66/34 (76.IV.1), 1976. Bkz., **The UN and the Advancement of Women 1945-1995**, Document 45, sf.177-201, özellikle sf.189, para.136.

rına sahip olma ve sorumlu yurttaşlar olarak toplum yaşamına tam olarak katılmaları bakımından belirleyici bir etkisi olacağını ifade etmiştir.

Görüldüğü üzere, KKAOKS (md.16/1e) normu, aslında, en azından 1968'den itibaren BM'nin ürettiği çeşitli belgelerde bu konuda ifade edilmiş standartları, Sözleşme metnine hemen birebir taşımaktan başka bir anlama gelmemektedir.

BM tarafından 05-13/09/1994 tarihleri arasında Kahire'de düzenlenen "*Nüfus ve Kalkınma Uluslararası Konferansı*" sonunda çıkarılan 18/10/1994 tarih ve A/CONF.171/13 sayılı Raporda²⁶³ da aynı hususa yer verilmeye devam edildiği görülmektedir. 1994 tarihli Kahire Konferansı Raporu içinde "*Bölüm VII - Üreme Hakları ve Üreme Sağlığı*" başlıklı izleyen "A - Üreme Hakları ve Üreme Sağlığı" altında (para.7.2)'de önce, İnsan Hakları Hukukunda oluşturulan ve hem terim hem de kapsama alanı açısından halen tartışılan bu kavram öbeklerinden "üreme sağlığı" kavramı tanımlanmıştır.²⁶⁴ Bunu izleyen (para.7.3)'de ise, bir önceki paragrafta verilen tanım ışığında "üreme hakları" hususuna açıklık getirilmiştir. Rapor (para.7.3)'de diğer hususların yanı sıra şu unsurlar dikkati çekmektedir:

"7.3 - Üreme hakları, hali hazırda ulusal yasalar, uluslararası insan hakları belgeleri ve üzerinde uzlaşmaya varılmış diğer belgelerde tanımlanmış bulunan belli insan haklarını ifade eder. *Bu haklar, bütün çiftlerin/(eşlerin) ve kişilerin çocuklarının sayısı ve çocuk sahibi olma zamanı konusunda serbest ve sorumlu şekilde karar verme ve bunu yapmalarını sağlayacak bilgiyi ve araçları edinmeye dair temel hakkın tanınmasına, ve cinsel sağlık ile üreme sağlığına ilişkin en yüksek standartlara ulaşma hakkına dayanır. Bu hak ayrıca çiftlerin ve kişilerin, insan hakları belgelerinde ifade edildiği şekilde, ayrımcılığa, baskıya*

²⁶³ United Nations, "*Report of the International Conference on Population and Development*", A/CONF.171/13, 18 October 1994. (The electronic version of this document is being made available by the United Nations Population Information Network (POPIN) Gopher of the Population Division, Department for Economic and Social Information and Policy Analysis).

²⁶⁴ "*Report of the International Conference on Population and Development*", A/CONF.171/13, 18 October 1994, "Chapter VII - Reproductive Rights and Reproductive Health", parag.7.2:

"7.2. Reproductive health is a state of complete physical, mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity, in all matters relating to the reproductive system and to its functions and processes. Reproductive health therefore implies that people are able to have a satisfying and safe sex life and that they have the capability to reproduce and the freedom to decide if, when and how often to do so. Implicit in this last condition are the right of men and women to be informed and to have access to safe, effective, affordable and acceptable methods of family planning of their choice, as well as other methods of their choice for regulation of fertility which are not against the law, and the right of access to appropriate health-care services that will enable women to go safely through pregnancy and childbirth and provide couples with the best chance of having a healthy infant.

In line with the above definition of reproductive health, reproductive health care is defined as the constellation of methods, techniques and services that contribute to reproductive health and well-being by preventing and solving reproductive health problems. It also includes sexual health, the purpose of which is the enhancement of life and personal relations, and not merely counseling and care related to reproduction and sexually transmitted diseases."

ve şiddete maruz kalmaksızın üreme konusunda karar verme haklarını da içerir. Bu hakkın kullanımında çiftler ve kişiler, çocuklarının yaşamlarını sürdürme ve geleceğine ilişkin ihtiyaçlarını ve toplum karşısındaki sorumluluklarını dikkat almalıdırlar. Bütün kişiler bakımından bu hakların sorumlu şekilde kullanılmasının geliştirilmesi, aile planlaması dahil olmak üzere, hükümet ve toplum tarafından desteklenen politikalar ve programlar için bir temel teşkil etmelidir. Yükümlülüklerinin bir parçası olarak, karşılıklı saygıya ve eşitliğe dayalı cinsiyet ilişkilerinin geliştirilmesine ve özellikle de gençlerin cinsiyetlerini olumlu ve sorumlu şekilde kavrayıp kullanmalarını mümkün kılmaya yönelik eğitim ve diğer hizmet ihtiyaçlarının karşılanmasına tam olarak özen gösterilmelidir...²⁶⁵ (vurgu eklenmiştir).

Aynı paragrafta üreme sağlığından yoksun kalmaya yol açan etkenler arasında şunlar sıralanmaktadır. İnsanın cinselliğine ilişkin yetersiz bilgi düzeyi, üreme sağlığına dair uygun olmayan ya da düşük kaliteli bilgi ve hizmetler, yüksek risk taşıyan cinsel ilişkiler, *ayrımcı sosyal uygulamalar, kadınlara ve kızlara yönelik olumsuz yaklaşımlar*, pek çok kadın ve kız bakımından kendi cinsel ve üremeye ilişkin yaşamları üzerinde karar verme iktidarının sınırlı olması.

Aynı bölümde “B – Aile Planlaması” başlığı altında (para.7.12)’de, aile planlaması programlarının amacı, çiftlerin ve kişilerin çocuklarının sayısı ve çocuk sahibi olma zamanı konusunda serbest ve sorumlu şekilde karar vermelerinin mümkün kılınması; bunu gerçekleştirmek üzere bilgiye ve araçlara sahip olmalarının sağlanması; bilgilendirilmiş şekilde tercih kullanmalarının temini ve güvenli ve etkin aile planlaması yöntemlerine ulaşmaları olarak belirtilmektedir.

²⁶⁵ “Report of the International Conference on Population and Development”, A/CONF.171/13, 18 October 1994, “Chapter VII - Reproductive Rights and Reproductive Health”, para.7.3:

“7.3. Bearing in mind the above definition, reproductive rights embrace certain human rights that are already recognized in national laws, international human rights documents and other consensus documents. These rights rest on the recognition of the basic right of all couples and individuals to decide freely and responsibly the number, spacing and timing of their children and to have the information and means to do so, and the right to attain the highest standard of sexual and reproductive health. It also includes their right to make decisions concerning reproduction free of discrimination, coercion and violence, as expressed in human rights documents. In the exercise of this right, they should take into account the needs of their living and future children and their responsibilities towards the community. The promotion of the responsible exercise of these rights for all people should be the fundamental basis for government- and community-supported policies and programmes in the area of reproductive health, including family planning. As part of their commitment, full attention should be given to the promotion of mutually respectful and equitable gender relations and particularly to meeting the educational and service needs of adolescents to enable them to deal in a positive and responsible way with their sexuality. Reproductive health eludes many of the world’s people because of such factors as: inadequate levels of knowledge about human sexuality and inappropriate or poor-quality reproductive health information and services; the prevalence of high-risk sexual behaviour; discriminatory social practices; negative attitudes towards women and girls; and the limited power many women and girls have over their sexual and reproductive lives. Adolescents are particularly vulnerable because of their lack of information and access to relevant services in most countries. Older women and men have distinct reproductive and sexual health issues which are often inadequately addressed.”

KAYNAKÇA

Arslan, Gülay, “Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Sözleşme (Öngörülen Haklar ve Öngörülen Usuller)”, **İÜHF Mecmuası**, Cilt LXII, Sayı 1-2, İstanbul, 2004, sf.3-43.

Bijnsdorp, Mireille G.E., “*The Strength of the Optional Protocol to the United Nations Women’s Convention*”, **NQHR**, No.3, 2000, sf.329-355.

Boer, Maud Buquicchio-de, “*Sexual Discrimination and the European Convention on Human Rights*”, **HRLJ**, Vol.6, 1985, Part 1, sf.1-16.

Brems, Eva, “*Social and Economic Rights of Women*”, **Social, Economic and Cultural Rights: An Appraisal of Current European and International Developments**, Peter Van der Auweraert – Tom De Pelsmaeker – Jeremy Sarkin – Johan Vande Lanotte (eds.), Maklu, Antwerp-Apeldoorn, 2002, sf.17-41.

Buergenthal, Thomas, **International Human Rights**, Nutshell Series, West publishing Co., 1988.

Bunch, Charlotte, “*Women’s Rights as Human Rights: Toward a Revision of Human Rights*”, **Hum. Rts. Q.**, Vol.12, 1990, sf.486-496.

Bustelo, Mara R., “*The Committee on the Elimination of Discrimination Against Women at the Crossroads*”, **The Future of UN Human Rights Treaty Monitoring**, Philip Alston and James Crawford (eds.), Cambridge University Press, Printed in the United Kingdom, 2000, sf.79-111.

Byrnes, Andrew C., “*The ‘Other’ Human Rights Treaty Body: The Work of the Committee on the Elimination of Discrimination Against Women*”, **Yale J. Int’l L.**, Vol.14, No.1, Winter 1989, sf.1-67.

Centre for Human Rights, **Human Rights: A Compilation of International Instruments, Volume I (First Part) – Universal Instruments**, United Nations, New York and Geneva, 1994.

Charlesworth, Hilary, “*The Public/Private Distinction and the Right to Development in International Law*”, **Austl. YBIL**, Vol.12, 1988-1989 (published 1992), sf.190-204.

Charlesworth, Hillary - Chinkin, Christine - Wright, Shelley, “*Feminist Approaches to International Law*”, **AJIL**, Vol.85, 1991, sf.613-645.

Clark, Belinda, “*The Vienna Convention Reservations Regime and the Convention on Discrimination against Women*”, **AJIL**, Vol.85, No.2, April 1991, sf.281-321.

Cook, Rebecca, “*Reservations to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*”, **Va. J. Int’l Law**, Vol.30, 1990, sf.643-716.

-----, “*Women’s International Human Rights Law: The Way Forward*”, **HRQ**, Vol.15, 1993, sf.230-261

-----, “*Women’s International Human Rights Law: The Way Forward*”, **Human Rights of Women National and International Perspectives**, Rebecca J. Cook (ed.), University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1994, sf.3-36.

-----, “*State Accountability Under the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women*”, **Human Rights of Women: National and International Perspectives**, Rebecca J. Cook (ed.), University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1994, sf.228-256.

-----, “State Responsibility for Violations of Women’s Human Rights”, **Harv. Hum. Rts. J.**, Vol.7, 1994, sf.125-175.

Coomaraswamy, Radhika, “To Bellow like a Cow: Women, Ethnicity, and the Discourse of Rights”, **Human Rights of Women National and International Perspectives**, Rebecca J. Cook (ed.), University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1994, sf.39-57.

Çelikel, Aysel, “Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Hakkında Sözleşme ve Türkiye’nin Koyduğu Çekinceler”, **MHB**, Sayı 1-2, Yıl 10, 1990, İstanbul, sf.59-64.

Dinç, Güney, **Sorularla Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, Mayıs 2006.

Eriksson, Maja Kirilova, **Reproductive Freedom**, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague, 2000.

Flinterman, Cees (Revised by), “Chapter 29 – Equality of Rights and Responsibilities Between Spouses During and After Marriage (Article 5 of Protocol No.7)”, **Theory and Practice of the European Convention on Human Rights**, Van Dijk, vd. (eds.), 2006, sf.985-988.

Gemalmaz, H. Burak, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ve Türk Hukukunda Çocuğun Bedensel Cezaya Karşı Korunması**, Legal Yay., İstanbul, Nisan 2005.

Gemalmaz, Mehmet Semih, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri, I. Cilt – Bölgesel Sistemler**, Legal Yay., İstanbul, 2010.

-----, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri, II. Cilt – Uluslararası Sistemler**, Legal Yay., İstanbul, 2010.

-----, **Ulusalüstü İnsan Hakları Usul Hukuku Mevzuatı: 1. Kitap (Açıklamalı – Karşılaştırmalı) Birleşmiş Milletler Belgeleri**, Legal Yay., İstanbul, Mart 2006.

-----, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, Legal Yay., İstanbul, 2010 (7. Baskı).

-----, **Devlet, Birey Özgürlük**, Legal Yay., İstanbul, Mart 2010.

-----, “Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik İlkesi Bağlamında ‘Özel Önlemler’, ‘Geçici Özel Önlemler’, ‘Pozitif Edim’ ve ‘Destekleyici Edim’”, **Prof. Dr. Tunçer Karamustafaoğlu’na Armağan**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2010, sf.105-306.

Goldberg, Pamela, “Anyplace but Home: Asylum in the United States for Women Fleeing Intimate Violence”, **Cornell Int’l L. J.**, Vol.26, Issue 3, 1993, sf.565-604.

Goldberg, Pamela - Kelly, Nancy, “International Human Rights and Violence against Women”, **Harvard Hum. Rts. J.**, Vol.6, 1993, sf.195-209.

Gözübüyük, Şeref – Gölcüklü, Feyyaz, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması**, Turhan Kitabevi, 2003.

Gündüz, Aslan, **Milletlerarası Hukuk: Temel Belgeler – Örnek Kararlar**, Beta Yay., İstanbul, 1998.

Harris, D. J. - O’Boyle, M. - Warbrick, C., **Law of the European Convention on Human Rights**, Butterworths, Printed in Great Britain, 1995.

Heringa, Aalt Willem and Van Hoof, Fried (Revised by), “Chapter 33 – Prohibition of Discrimination (Article 14)”, **Theory and Practice of the European Convention on Human Rights**, Pieter van Dijk, Fried van Hoof, Arjen van Rijn and Leo Zwaak (eds.), Intersentia, Antwerpen – Oxford, 2006 (Fourth edition), sf.1027-1051.

- Horwitz, M. J., "The History of the Public/Private Distinction", **U. Pa. L. Rev.**, Vol.130, 1982, sf.1423-1428.
- Hoq, Laboni Amena, "The Women's Convention and Its Optional Protocol: Empowering Women to Claim Their Internationally Protected Rights", **Colum. Hum. Rts. L. Rev.**, Vol.32, 2000-2001, sf.677-726.
- Jacobs & White, (Clare Ovey and Robin White), **European Convention on Human Rights**, Oxford University Press, Third edition 2002.
- Jacobson, Roberta, "The Committee on the Elimination of Discrimination against Women", **The United Nations and Human Rights: A Critical Appraisal**, (edited by Philip Alston), Clarendon Paperbacks, Great Britain, 1995 (First published 1992), sf.444-472.
- Kamminga, Menno T., **Inter-State Accountability for Violations of Human Rights**, University of Pennsylvania Press, 1992.
- Lacey, Nicola, "Legislation Against Sex Discrimination: Questions from a Feminist Perspective", **J. L. & Soc'y**, Vol.14, No.4, Winter 1987, sf.411-421.
- , "Feminist Legal Theory and the Rights of Women", **Gender and Human Rights**, Karen Knop (ed.), Oxford University Press, Published in the United States, 2004, sf.13-55.
- Lijnzaad, Liesbeth, **Reservations to UN-Human Rights Treaties**, Martinus Nijhoff Publishers, the Netherlands, 1995.
- Meron, Theodor, "Enhancing the Effectiveness of the Prohibition of Discrimination against Women", **AJIL**, Vol.84, No.1, January 1990, sf.213-217.
- Mertus, Julie and Goldberg, Pamela, "A Perspective on Women and International Human Rights After the Vienna Declaration: The Inside/Outside Construct", **N.Y.U. J. Int'l L. & Pol.**, Vol.26, 1994, sf.201-234.
- Nielsen, Henrik Karl, "The Concept of Discrimination in ILO Convention No.111", **ICLQ**, Vol.43, No.4, October 1994, sf.827-856.
- OHCHR, **Human Rights: A Compilation of International Instruments**, Volume I (First Part), United Nations, New York and Geneva, 2002.
- Özdek, Yasemin, **Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye**, TODAİE Yayınları, 2004.
- Papademetriou, Theresa, "International Protection of Women's Rights", **Revue Hellenique de Droit International**, No.1, 1996, sf.161-186.
- Partsch, Karl Josef, "Discrimination", **The European System for the Protection of Human Rights**, McDonald – Matscher – Petzold (eds.), Martinus Nijhoff Publishers, Printed in the Netherlands, 1993, sf.571-592.
- Rhodie, Eschel M., **Discrimination against Women: A Global Survey**, McFarland & Company, Inc., Publishers, 1999.
- Romany, Celina, "Women as Aliens: A Feminist Critique of the Public/Private Distinction in International Human Rights Law", **Harv. Hum. Rts. J.**, Vol.6, 1993, sf.87-125.
- , "State Responsibility Goes Private: A Feminist Critique of the Public/Private Distinction in International Human Rights Law", **Human Rights of Women: National and International Perspectives**, Rebecca J. Cook (ed.), University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1994, sf.85-115.
- Schöpp-Schilling, Hanna Beate, "Reflections on a General Recommendation on Article 4(1) of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women", **Temporary Special Measures: Accelerating De Facto Equality of Women Under Article 4(1) UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women**, Ineke Boerefijn, Fons Coomans, Jenny Goldschmidt, Rikki Holtmaat, Ria Wolleswinkel (eds.), Intersentia, Antwerp-Oxford-New York, 2003, sf.13-33.

Shelton, Dinah, "Private Violence, Public Wrongs and the Responsibility of States", **Fordham Int'l L. J.**, Vol.13, Issue 1, 1989, sf.1-34.

Southard, Jo Lynn, "Protection of Women's Human Rights Under the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women", **Pace Int'l L. Rev.**, Vol.8, 1996, sf.1-90.

Steiner, Henry J. – Alston, Philip, **International Human Rights in Context**, Oxford University Press, 2000.

Tezcan – Erdem – Sancakdar, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, Seçkin Yayıncılık, 2004.

Thornton, Margaret, "The Public/Private Dichotomy: Gendered and Discriminatory", **J. L. & Soc'y**, Vol.18, No.4, Winter 1991, sf.448-463.

United Nations, **The United Nations and the Advancement of Women 1945-1995**, Blue Books Series, Vol. VI, United Nations, New York, 1995.

Van Hoof, Fried (Revised by), "Chapter 30 – General Prohibition of Discrimination (Article 1 of Protocol No.12)", **Theory and Practice of the European Convention on Human Rights**, Van Dijk, *vd.* (eds.), 2006, sf.989-992.

Wadstein, Margareta, "Implementation of the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women", **SIM Newsletter**, No.4, 1988, sf.5-21.

Wright, Shelly, "Economic Rights and Social Justice: A Feminist Analysis of Some International Human Rights Conventions", **Aust. YBIL**, Vol.12, 1988-1999, sf.241-264.